1889 TRAYAL
KORPORACIJA AD

ZLATNA KNJIGA

PONOSNI NA PROŠLOST
SPREMNI ZA BUDUĆNOST

Sadržaj

Trag vremena i ljudi 3
Reč domaćina 4

ISTORIJA *KORPORACIJE* 7

Na izvoru 9
Kneževska prestonica u srcu Srbije 9
Rasina, žila kucavica 13

Po ukazu kralja 15
Barut koji slobodu znači 15
Kamen-temeljac *Obilićeva* 17
Zapis položen u temelj Barutane na Rasini 20
Mesto Obilićevo 21
Od temelja, kamen po kamen 22
Nikad nije rano za inovacije 26
Škola iz fabričkog kruga 28

Stradanje u Velikom ratu i novi život Barutane 31
Opljačkano *Obilićevo* 31
Ponovno rađanje 33
Škola, ali vojno-zanatlijska 34

Nastanak giganta 37
Prva zaštitna maska 37
Stvaranje hemijskog giganta 38
Neka nova industrija 39

Fabrika pod bombama 41
Štuke na nebu iznad Kruševca 41

Sa potpisom maršala, pod imenom heroja 45
Titova odluka o formiranju *Miloja Zakića* 45
Udarnički do trećeg početka 47
Ulaganje u ljude i znanje 50

Temelj današnje *korporacije* 53
Tri sidra *Miloja Zakića* 53
Kreće *Trayal* 56
Prvi vek *Obilićeva – Zakićeva* 58

Teške devedesete 59
Omča međunarodnih sankcija 59
Novo ime – stara sudbina 61

Feniks sa Rasine 65
Kad štrajk donosi rešenje 65
Kako preživeti privatizaciju 69
Od propasti do novog *Trayala* 73

***KORPORACIJA* DANAS** 79

Poslovi i proizvodi 81
Oslonac privrede i odbrane Srbije 82
Zaštita ljudi, gradova, useva... 86
Na putu, na gradilištu i u njivi 88
Turizam na planinskoj lepotici 90

Ono u šta verujemo 93
Ljudi pre svega 94
Gradimo zajednicu 95
Nagrade i priznanja 104

Gde smo se zaputili 109

Vladari u istoriji *Trayala* 111

Oni su vodili *Trayal* 115

Upravljanje kompanijom 119
Odbor direktora 119
Menadžment *Trayal Korporacije* 121

Lokacije *Trayala* 124

Vremeplov 126

ČITAJ KNJIGU ONLINE

Trag vremena i ljudi

Svakog dana mi u *Trayalu* posvećeni smo unapređenju proizvodnje, osvajanju novih tehnologija, poboljšanju života radnika i zajednice u kojoj poslujemo.

To je misija od koje nećemo odustati.

Okrenuti svakodnevnim obavezama, povremeno primetimo da ne postižemo ono što je jednako važno: da saberemo rezultate prethodnog rada, sagledamo i uspehe i neuspehe, da se osvrnemo na prethodnike koji su gradili *Trayal*, na one koji ga danas održavaju i zahvalimo im se makar tako što ćemo ih pomenuti.

Zato je nastala ova knjiga.

Ona je udžbenik o izgradnji industrije u Srbiji, a posebno u Rasinskom okrugu. Ona je trajni podsetnik na sve generacije koje su stvarale našu kompaniju. Ona je i putokaz za budućnost u koju verujemo i za koju imamo velike planove.

Verujemo da ćete, kad zatvorite poslednju stranicu ove knjige, razumeti zašto sa ponosom kažemo da stojimo na temeljima velike prošlosti *Trayal Korporacije*. I da smo potpuno spremni za budućnost koja je pred nama.

Dobro došli u priču o *Trayalu!*

Reč domaćina

Trayal Korporacija danas je simbol privredne snage Rasinskog okruga, ali i mnogo više od toga. Ona je svedočanstvo o tome šta se može postići timskim radom, kada se ujedine hrabrost, znanje i upornost i usmere se ka zajedničkom, pravednom cilju.

Iza nas je više od 135 godina bogate istorije, a pred nama decenije koje želimo da oblikujemo sa istom snagom i hrabrošću sa kojima su naši prethodnici gradili temelj ove fabrike. Ponosni smo na prošlost, svesni vrednosti svakog čoveka koji je dao doprinos razvoju *Trayala*, ulažući sebe nekad i preko granice mogućeg. Zato danas govorimo ne samo o uspehu, već i o zahvalnosti.

Ne bismo imali današnji *Trayal* da nije naših radnika. Da nije bilo ljudi koji svakodnevno dolaze na posao da bi zaista radili, a ne da bi bili samo formalno zaposleni. Ljudi koji, bez obzira na vremenske neprilike, radnu smenu, praznik ili radni izazov, ispunjavaju ono što je fabrici potrebno. Oni su srce *Trayala* i heroji privrede. Zbog njih *Trayal* nije samo pravno lice, već velika zajednica ljudi okupljenih oko zajedničkog cilja.

Jednako važna je uloga Samostalnog sindikata *Trayala*, organizacije koja zna da prepozna potrebe radnika, ali i da razume pravce razvoja Kompanije. Dijalog sa Sindikatom nikada nije bio lak, ali je uvek bio iskren i pun obostranog kompromisa. I u toj sinergiji radnika, Sindikata i rukovodstva leži jedan od glavnih osnova našeg uspeha.

Ne bismo bili ovde gde jesmo bez podrške države, Vlade Republike Srbije, resornih ministarstava, Privredne komore, Unije poslodavaca, poslovnih partnera i prijatelja, lokalne samouprave i naše zajednice u Kruševcu. Bez razumevanja, bez pravih ljudi na pravom mestu *Trayal* ne bi preživeo izazove koje je imao. Mi to ne zaboravljamo.

Trayal Korporacija ovih dana ostvaruje najviše prihode u svojoj istoriji. Sve što proizvodimo, a sve proizvodimo sami ovde u Srbiji, prodajemo po cenama koje pokrivaju troškove i donose dobit. Investicije finansiramo uglavnom iz sopstvenih sredstava. Ono što je najvažnije, ulažemo neprekidno. U ljude. U nove tehnologije. U fabrike. U budućnost.

Trayal je priča o srpskoj industriji, ali i mnogo više od toga. Mi smo stub drugih oblasti života: kulture, sporta, obrazovanja, nauke, religije. Svesni smo da kao snažna kompanija imamo obaveze prema društvu. Ne pomažemo zato što moramo, već zato što znamo da naš uspeh ima smisla samo ako ga delimo, jer znamo da smo ga ostvarili sa našim komšijama, prijateljima i partnerima.

Uticaj *Trayala* se ne završava na kapiji fabrike. Naše isplaćene plate, porezi, doprinosi, saradnja sa stotinama lokalnih srpskih firmi, institucija i organizacija, sve to se vraća društvu. Vraća se Kruševcu i vraća se Srbiji.

Sve to obezbeđuje svetlu budućnost *Trayala*. Gradimo jaku, modernu, tehnološki sposobnu, društveno odgovornu i međunarodno konkurentnu *Korporaciju*. Verujemo da će ono što radimo danas doneti plodove ne samo nama, već i generacijama koje dolaze. Uvek ističemo šta je snaga *Trayala*: Ljudi. Ljudi puni znanja, koji ne odustaju, koji su odgovorni i posvećeni. Oni koji znaju da ako želiš da uspeš, nepohodna je stalna borba.

Trayal je preživeo mnogo toga i uspeo da opstane. Vreme preživljavanja je prošlost, mi sada vodimo bitku za razvoj i napredak *Trayal Korporacije*, grada Kruševca i Srbije.

MILOŠ NENEZIĆ

Generalni direktor
Trayal Korporacije AD

Обилићево
Obilitsevo

Улазак у Обилићеву
L'entrée a Obilitsevo

ISTORIJA KORPORACIJE

Na izvoru

Kneževska prestonica u srcu Srbije

Grad Kruševac je kao svoju prestonicu podigao knez Lazar 1371. godine na ušću reke Rasine u Moravu, podno brda koje se danas zove Bagdala. Odavde je poveo vojsku u Boj na Kosovu, u bitku na kojoj počiva kolektivno pamćenje i identitet srpskog naroda.

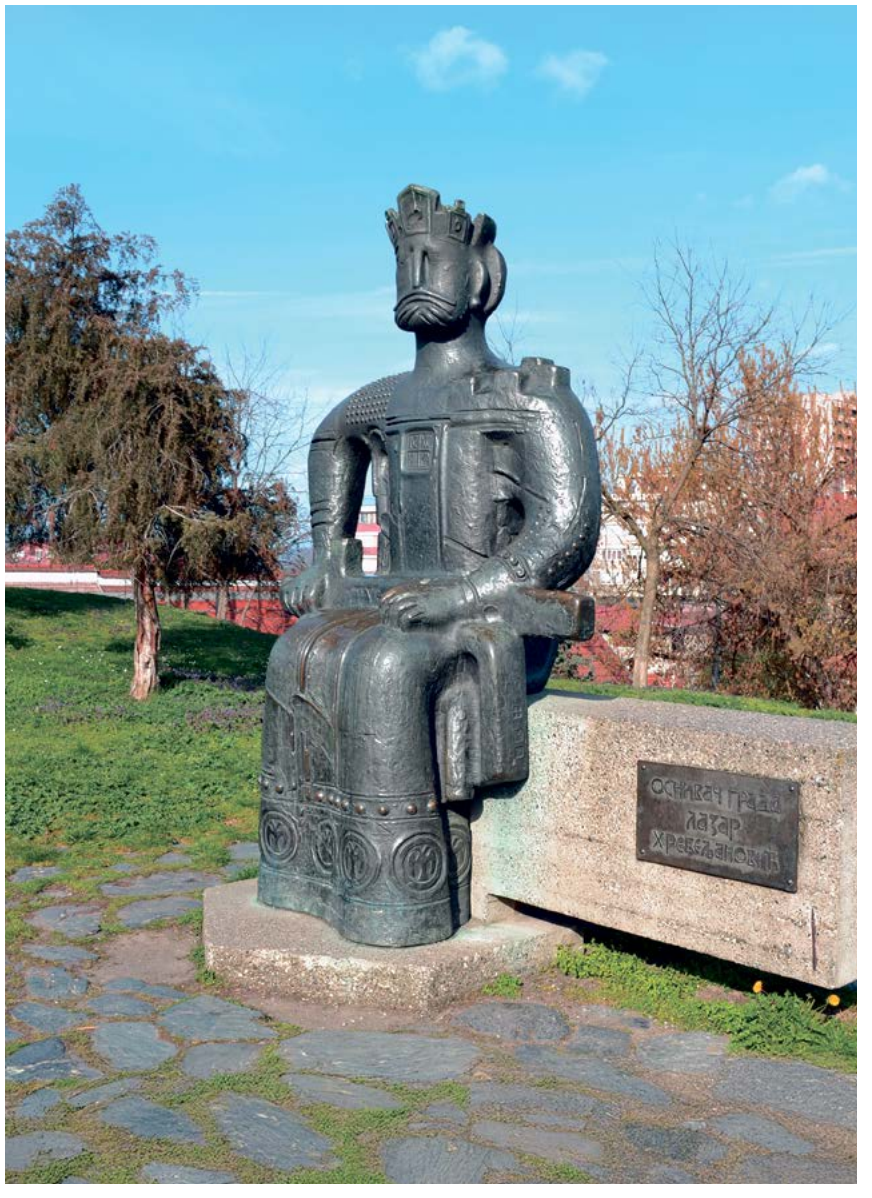
Centar je Rasinskog okruga, središte privrednog, kulturnog i sportskog života ovog dela Srbije. Sedište je *Trayal Korporacije*.

Bez istorije Kruševca nema ni istorije Srbije.

Kroz vekove smenjivali su se gospodari grada. Kruševac je od Turaka konačno oslobođen 1833. godine, nakon čega počinje njegov brzi razvoj. Ubrzo će postati jedan od najznačajnijih centara tadašnje, ali i današnje Srbije.

Kruševac i *Trayal Korporacija* uvek su delili sudbinu srpske države i naroda. Grad je rušen, ljudi su stradali u ratovima, a fabrike su uništavane do temelja, ali svaki put vraćali su se još jači.

Spomenik knezu Lazaru

Patrijarh Porfirije: Prve molitve u Lazarici

Patrijarh srpski Porfirije služio je vojsku u kruševačkoj kasarni i prvi put molio se pod svodovima Lazarice. Kasnije je o tome ispričao:

„Mnogim mestima i gradovima sam dužan, ali jedan od gradova kojima sam dužan više nego mnogim drugim koji su me otvorenog srca primali, dužan sam upravo Kruševcu, Lazarici.

Služio sam vojsku u Kruševcu i prve svoje korake vere sam napravio u Kruševcu, prvi put sam ovde pročitao reč Božju, Novi zavet, prvi put počeo ne samo da razmišljam o tome da ne može biti da je čovek rođen da bi mu se život pretvorio u besmisao, ne može biti da čovek ima svoj početak slučajno i da, kada ode sa ovog sveta, ne može ništa više reći o sebi.

Prve korake vere, prva pitanja koja nemaju svoje odgovore u onome što je prolazno postavio sam ovde, u gradu Kruševcu, dok sam služio vojsku. I ne samo to. Dok su moji drugovi odlazili u grad, ja sam sve češće dolazio upravo ovde, na ovu tvrđavu i ležao, tačno znam i mesto, i iako nevešt u crtanju, u raznim oblicima skicirao ovaj hram.

Biće da je knez Lazar u trenucima kada sam pokušavao da skiciram hram zapravo svojim molitvama skicirao onoga za kojim ću, ne mnogo kasnije poći. Kada sam završio vojsku, brzo sam promenio kurs i upisao studije teologije.“

Lazarica je narodni naziv Crkve posvećene Svetom Prvomučeniku Stefanu, koju je podigao knez Lazar u Kruševcu krajem 14. veka.

Reka Rasina sa svojim pritokama snabdeva Kruševac i okolinu pijaćom vodom, puneći prethodno akumulaciono jezero Ćelije, dvadesetak kilometara jugozapadno od Kruševca, podno Jastrepca - Jezero naslikao AI umetnik, ulje na platnu

Svitanje iznad rasinskog keja i Crkva Pokrova Presvete Bogorodice, samo 1.200 metara od glavne kapije Trayala

Rasina, žila kucavica

Rasina je mnogo više od reke. Žila kucavica kruševačkog kraja, pritoka Zapadne Morave, ali i jedan od glavnih junaka ove priče. Da nije bilo Rasine ne bi bilo ni *Trayala,* jer je ona njegov neraskidiv deo.

Izvire na padinama Goča i Željina, a uliva se u Zapadnu Moravu nekoliko kilometara nakon što napusti grad Kruševac.

Ćudljiva je to reka. U avgustu ume da zavara svojom blagošću, a s proleća, kad s planina počne da se topi sneg, pretvori se u bujicu, višestruko uvećavajući količinu vode u koritu.

Kruševljani su oduvek znali da cene tu snagu, da poštuju njenu ćud, ali i da je ukrote i iskoriste za svoje potrebe.

Po ukazu kralja

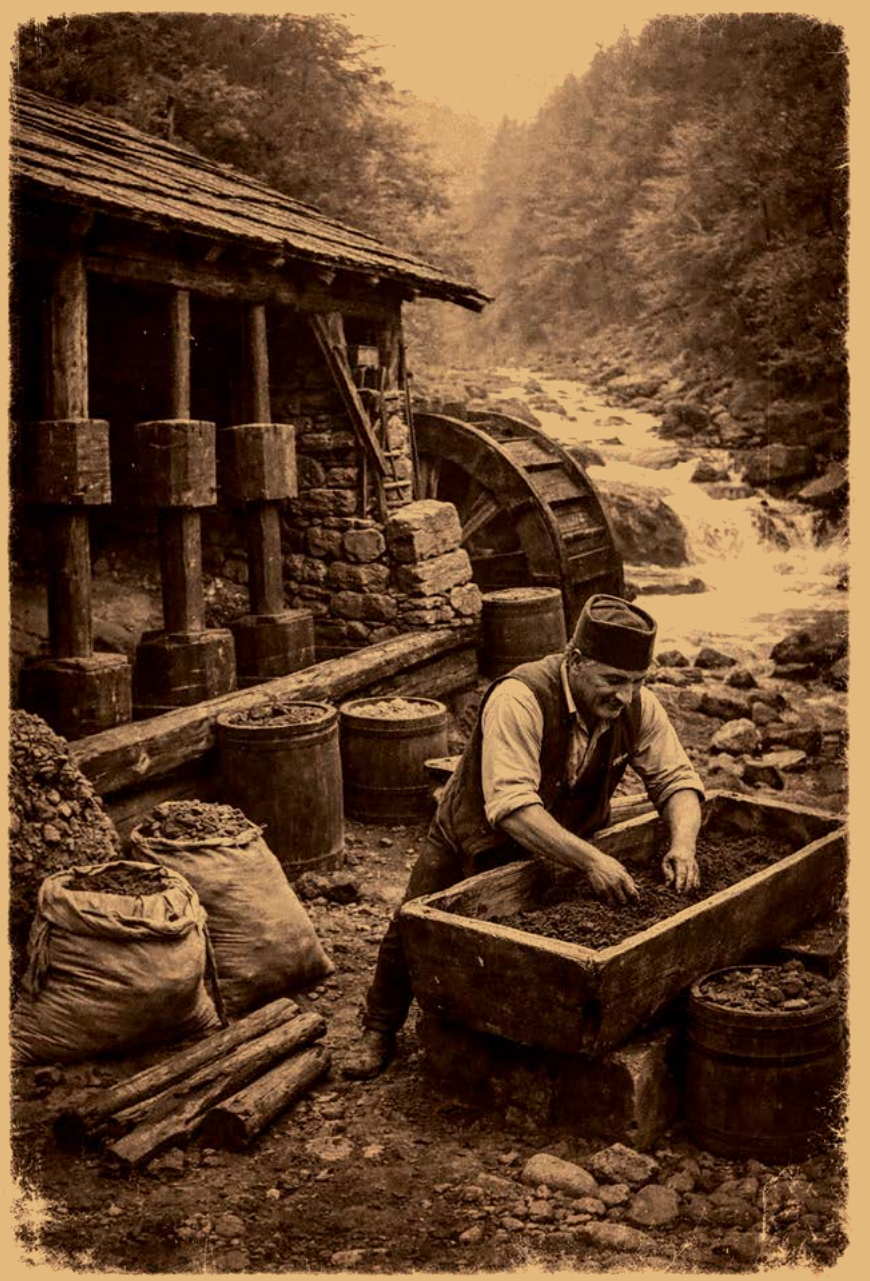
Barut koji slobodu znači

Devetnaesti vek bio je vek borbe za oslobođenje i nezavisnost Srbije. Država se morala baciti *na oružje*, pa su srpski ustanici uvideli potrebu redovnog i sigurnog naoružavanja, a mlada zemlja nužnost uspostavljanja domaće proizvodnje za ratne potrebe. Kako bi opskrbile ustaničke topove, širom otadžbine niču prve barutane, kao zametak buduće ratne industrije, pa i samog *Trayala*.

Male radionice nastajale su daleko od varoških zidina, najčešće u planinskim zabitima, na žustrim brzacima, gde su se do tada gnezdile vodenice-potočare. Bespuće je štitilo i barudžiju, i njegovu dragocenu robu od neprijateljskih pogleda, a snažna planinska voda pokretala je mlinove neophodne za rad radionica. Borba za slobodu nametnula je da se brašno zameni barutom, a hrana ratnim materijalom.

Barutane su nicale i u kruševačkom kraju, odmah posle 1833. i oslobođenja od Turaka. Do sredine veka, dvadesetak barudžija u okolini Kruševca bavilo se pripremom proizvoda na kome je počivala novostečena sloboda Srbije, a najznamenitija od njih nalazila se u ataru sela Veliki Šiljegovac.

Najvažnije sirovine, sumpor i šalitra, stizale su iz Austrije, ali zlata vredno bilo je umeće lokalnog majstora. Od njegove veštine da odabere pravo drvo, da pogodi odnos sastojaka i obradi smešu u velikim stupama, zavisili su kvalitet baruta, život vojnika na bojištu, samim tim i opstanak srpskog naroda.

■ *Pravljenje baruta u vodenici (ilustracija)*

Kako se pravi crni barut

Crni barut pravljen je od ćumura, drvenog uglja koji se pretvarao u prah. Barudžija bi potom dodavao šalitru i sumpor, pa mešao smesu kao testo. Zatim bi je u avanima tukao drvenim maljevima i ostavljao da se suši.

„Kada se ohladi, tuca se u stupama zvanim barudžike. Tuca se velikim tučanim ili gvozdenim ćuskijama, koje su odozdo kaljene ili čelične. Pri tucanju se dodaje sitna šalitra i sumpor. Na 100 delova baruta uzima se 75 delova ugljena, 13 delova šalitre i 12 delova sumpora. I šalitra i sumpor takođe se tucaju u stupama ili se meću u zatvorene vučije pune belutaka, pa se kotrljanjem isitne u najsitniji prah“, zapisao je Stanoje Mijatović, hroničar kruševačkog kraja.

Kralj Aleksandar I Obrenović položio je kamen temeljac za “Kraljevsko srpsku barutanu”, 16. juna 1889. (ilustracija)

Kamen-temeljac *Obilićeva*

Krajem 19. veka država Srbija već oseća potrebu da osavremeni svoju ratnu industriju. Barut iz domaćih pogona mora biti proizveden u većim količinama, kvalitetniji, pouzdaniji, spreman za odsudne trenutke u ratovima koji se čine neizbežnim. Zakonom iz 1884. godine država uzima za sebe isključivo pravo na proizvodnju baruta i otkupljuje male privatne barutane, koje su do tada radile na svoju ruku, rasute i bez jedinstvenog nadzora.

Vojno ministarstvo donosi odluku da se pronađe najpovoljnija lokacija za podizanje moderne fabrike. U aprilu 1888. pada odluka koja će se pokazati značajnom za Kruševac i presudnom za budućnost *Trayala*: Kralj Srbije Milan Obrenović svojeručno potpisuje ukaz o podizanju državne barutane pod imenom *Obilićevo*.

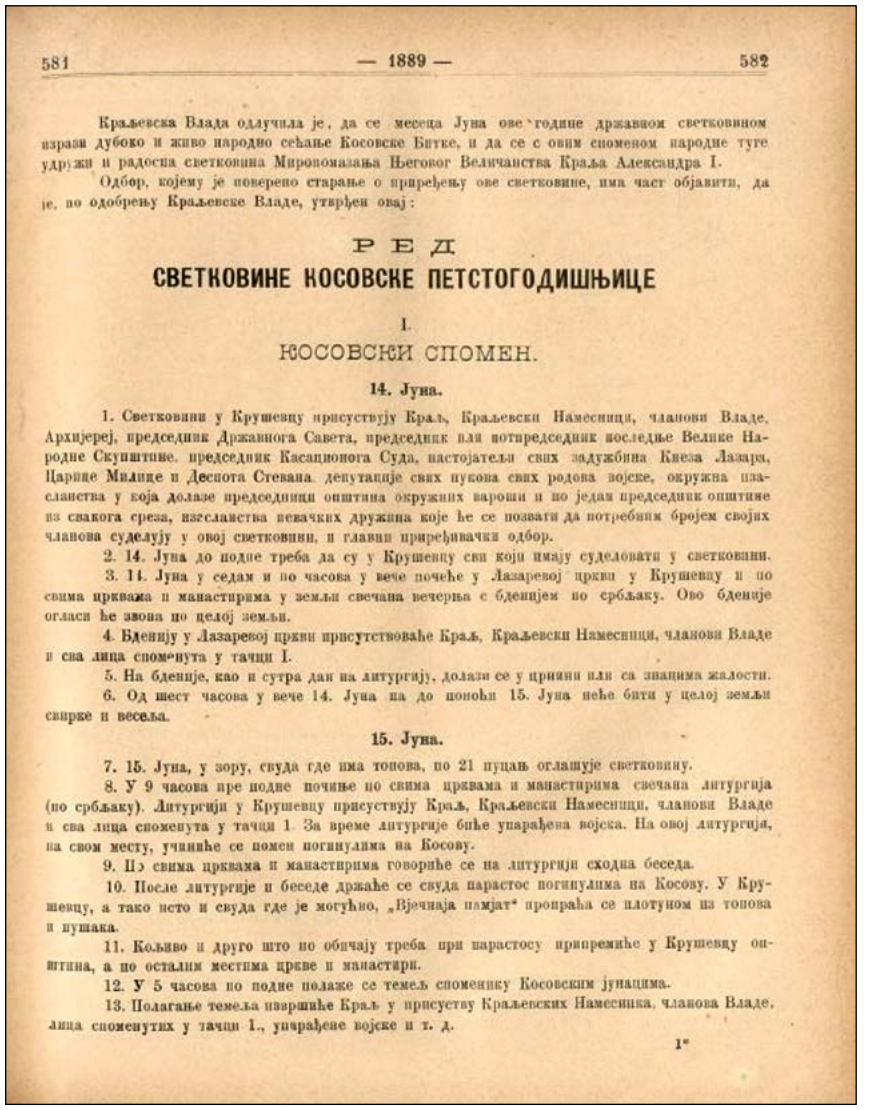
Izbor lokacije nije slučajan. Dotadašnje male barutane bile su podignute na slabim vodenim tokovima, potocima i rečicama, koji nisu mogli da zadovolje potrebe nove industrije. Za razliku od njih, plahovita Rasina imala je snagu da pokrene i najzahtevnije mlinove i turbine. Uz to, Kruševac je već bio istorijski utemeljen grad, trgovačko i vojno središte, sa položajem koji je omogućavao stratešku zaštitu i brzu vezu sa ostalim delovima Srbije. Svi razlozi govorili su u prilog tome da upravo ovde nikne jedna od prvih fabrika moderne srpske industrije. Vreme će pokazati da je odluka bila dalekosežna ne samo za Kruševac, već i za celokupnu vojnu industriju zemlje.

Međutim, srpska istorija retko kada ima miran tok - ona je, baš poput Rasine, snažna, nepredvidiva, često plahovita. Kamen-temeljac postavljen je samo godinu dana od ukaza kralja Milana, ali njemu nije pripala čast da gradnju započne. Kralj je u međuvremenu abdicirao i napustio tron. Ukaz je sproveo u delo novi suveren Srbije, njegov sin, tada još maloletni kralj Aleksandar I Obrenović. Godine 1889. započela je izgradnja *Barutane Obilićevo*.

Zapisano je da je kralj Aleksandar položio kamen-temeljac na zemljištu koje je država za ovu namenu otkupila od gospodina Đorđa Simića, na imanju smeštenom pola sata hoda od varoši. Temelj Barutane osveštao je Mitropolit Mihajlo.

Svečani čin obeležen je dvadeset jednim plotunom prve poljske baterije moravskog artiljerijskog puka. Pročitan je pergament koji je ugrađen u temelj fabrike, a na kamen-temeljcu zapisano je: „Kraljevsko srpska barutana u Kruševcu. 16. juna 1889. godine. Sazidana pod vladom Kralja Aleksandra.“

Grad Kruševac, koji je 1889. brojao oko 6.000 stanovnika, dva puta manje od Leskovca, a tri puta od Niša, još jednom je potvrdio svoju neraskidivu vezu sa istorijom Srbije. Dan pre

581 — 1889 — 582

Краљевска Влада одлучила је, да се месеца Јуна ове године државном светковином изрази дубоко и живо народно сећање Косовске Битке, и да се с овим споменом народне туге удружи и радосна светковина Миропоказања Његовог Величанства Краља Александра I.

Одбор, којему је поверено старање о прирећењу ове светковине, има част објавити, да је, по одобрењу Краљевске Владе, утврђен овај:

РЕД
СВЕТКОВИНЕ КОСОВСКЕ ПЕТСТОГОДИШЊИЦЕ

I.
КОСОВСКИ СПОМЕН.

14. Јуна.

1. Светковини у Крушевцу присуствују Краљ, Краљевски Намесници, чланови Владе, Архијереј, председник Државнога Савета, председник или потпредседник последње Велике Народне Скупштине, председник Касационога Суда, настојатељи свих задужбина Кнеза Лазара, Царице Милице и Деспота Стевана, депутације свих пукова свих родова војске, округа посланства у која долазе председници општина округних вароши и по један председник општине из сваког среза, изасланства певачких дружина које ће се позвати да потребним бројем својих чланова суделују у овој светковини, и главни прирећивачки одбор.

2. 14. Јуна до подне треба да су у Крушевцу сви који имају суделовати у светковини.

3. 14. Јуна у седам и по часова у вече почеће у Лазаревој цркви у Крушевцу и по свима црквама и манастирима у земљи свечана вечерња с бденијем по српскаку. Ово бденије огласи ће звона по целој земљи.

4. Бденију у Лазаревој цркви присуствоваће Краљ, Краљевски Намесници, чланови Владе и сва лица споменута у тачци I.

5. На бденије, као и сутра дан на литургију, долази се у црнини или са знацима жалости.

6. Од шест часова у вече 14. Јуна па до поноћи 15. Јуна неће бити у целој земљи свирке и весеља.

15. Јуна.

7. 15. Јуна, у зору, свуда где има топова, по 21 пуцањ оглашује светковину.

8. У 9 часова пре подне почиње по свима црквама и манастирима свечана литургија (по српскаку). Литургију у Крушевцу присуствују Краљ, Краљевски Намесници, чланови Владе и сва лица споменута у тачци 1. За време литургије биће упарађена војска. На овој литургији, на свом месту, учиниће се помен погинулима на Косову.

9. По свима црквама и манастирима говориће се на литургији сходна беседа.

10. После литургије и беседе држаће се свуда парастос погинулима на Косову. У Крушевцу, а тако исто и свуда где је могућно, „Вјечнаја памјат“ пропраћа се плотуном из топова и пушака.

11. Кољиво и друго што по обичају треба при парастосу припремиће у Крушевцу општина, а по осталим местима цркве и манастири.

12. У 5 часова по подне полаже се темељ споменику Косовским јунацима.

13. Полагање темеља извршиће Краљ у присуству Краљевских Намесника, чланова Владе, лица споменутих у тачци 1., упарађене војске и т. д.

1*

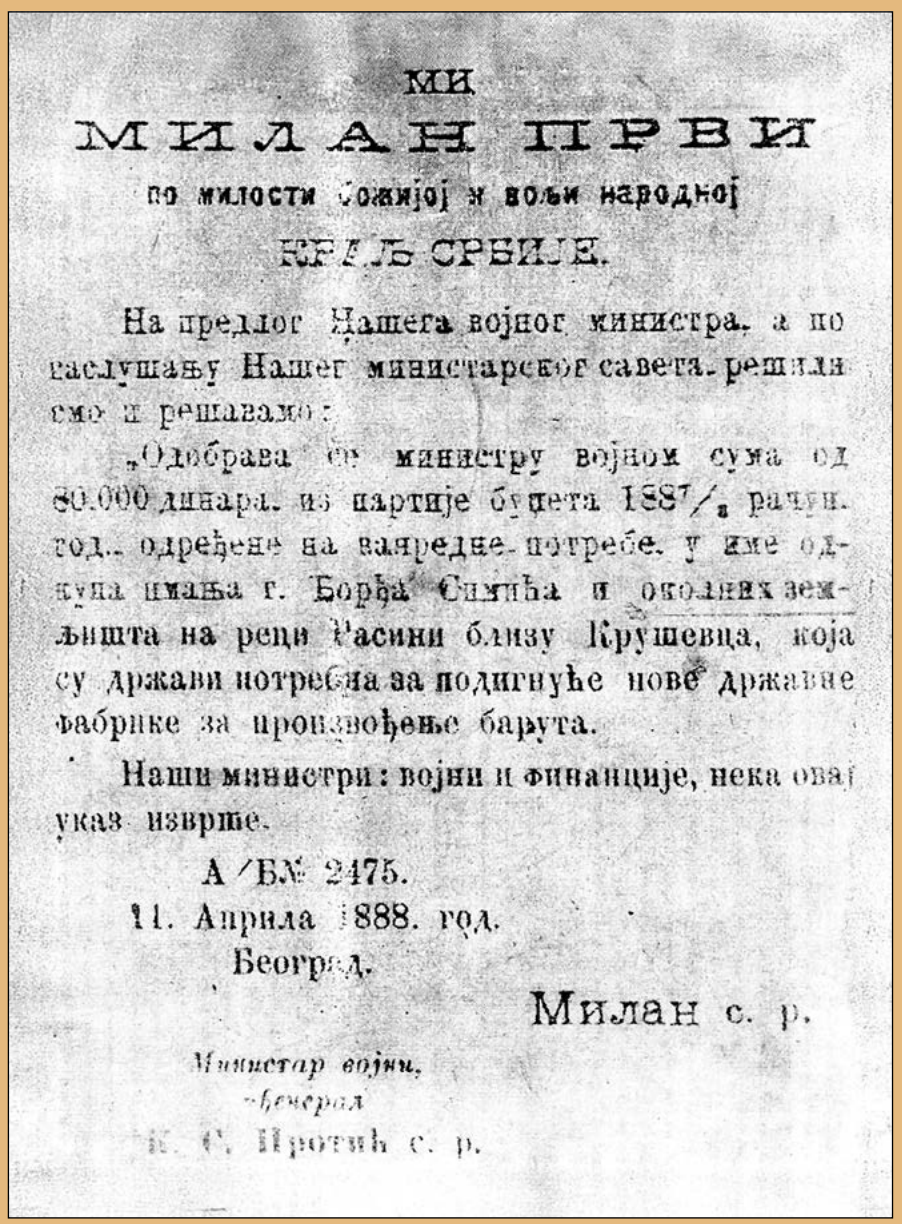
Plan svetkovine povodom 500 godina Kosovske bitke

polaganja kamen-temeljca za novu barutanu, obeleženo je i 500 godina od Kosovske bitke, a kralj Aleksandar je toga dana označio početak izgradnje Spomenika kosovskim junacima u centru grada. Istog onog grada iz koga su srpski junaci krenuli u najslavniji boj.

Godišnjica velike bitke okupila je na hiljade ljudi, koji su želeli da odaju poštu kosovskim junacima i taj datum je, iz poštovanja prema njihovoj žrtvi, obeležen tiho i uzdržano. Zato se, kako beleže hroničari, sledeći dan i početak izgradnje moderne državne barutane pretvorio u pravo narodno veselje. Kruševljani su se s pravom radovali rađanju industrije u svome gradu.

Kralj, svojeručno

„Mi, Milan Prvi, po milosti božijoj i volji narodnoj kralj Srbije.
Na predlog Našega vojnog ministra i po poslušanju Našeg ministarskog saveta rešili smo i rešavamo: odobrava se ministru vojnom suma od 80.000 dinara iz partije budžeta 1887/8 u ime otkupa imanja g. Đorđa Simića i okolnih zemljišta na reci Rasini blizu Kruševca, koja su državi potrebna za podignuće nove državne fabrike za proizvođenje baruta. Naši ministri: vojni i financije, neka ovaj ukaz izvrše.“ (11. april 1888.)

МИ
МИЛАН ПРВИ
по милости Божијој и вољи народној
КРАЉ СРБИЈЕ.

На предлог Нашега војног министра, а по саслушању Нашег министарског савета, решили смо и решавамо:

„Одобрава се министру војном сума од 80.000 динара, из партије буџета 1887/8 рачун. год., одређене на ванредне потребе, у име откупа имања г. Борђа Симића и околних земљишта на реци Расини близу Крушевца, која су држави потребна за подизање нове државне фабрике за производњење барута.

Наши министри: војни и финанције, нека овај указ изврше.

А/БЊ 2475.
11. Априла 1888. год.
Београд.

Милан с. р.

Министар војни,
-генерал
К. С. Протић с. р.

■ *Ukaz kralja Milana o osnivanju Barutane Obilićevo*

Isplativo ulaganje

„Moji prethodnici, sporazumevši se prethodno sa Artiljerijskom komandom i našim Generalštabom, došli su na srećnu misao da Srbija treba da podigne novu barutanu, koja će praviti barut kakvi su najbolji evropski baruti, uverivši se pri ovome računom da će podizanje odista ovakve nove barutane koštati onoliko koliko se skuplje plaća barut koji se nabavlja sa strane“, obrazložio je ministar vojni K. S. Protić u pismu Državnom savetu Srbije od 1. juna 1888. godine.

Zapis položen u temelj nove barutane na Rasini

„U ime Oca i Sina i Svetoga duha, Amin!
Kosovska bitka 15-og juna 1389. god posle Hrista uništila je srpsko carstvo. U njoj pogiboše oba cara – srpski, kao pobeđeni branilac svoje otadžbine, slobode i vere hrišćanske; turski, kao pobednik i silni zavojevač.
Car, plemstvo i narod srpski, u divovskoj ovoj borbi, istina podlegoše, ali ginući za narod i veru, dadoše krasan primer nama, potomcima svojim, kako ginuti valja.
Posle četiri vekovnog ropstva, jedan deo naroda srpskog izvojeva i povrati potpunu slobodu svoju – obnovi kraljevinu srpsku.
Blagodarni sinovi slavnih predaka svojih, divnih junaka kosovskih, podigoše im juče u Kruševcu, posle 500 godina od krvave kosovske bitke, vidan spomenik.
Ovom prilikom Kralj Srbije Aleksandar I u prisustvu svojih Namesnika i ministara, postavi danas temelj drugoj srpskoj vojnoj barutani – na reci Rasini – te da se u njoj spravlja ubojna sprema za odbranu novo zadobivene slobode i samostalnosti naroda srpskog.

16 juna 1889. g. Na Rasini
(kod Kruševca)
KRALJ SRBIJE
ALEKSANDAR I S.R.
kraljevski namesnici, predsednik
ministarskog saveta i ministri”

БРОЈ 135 У БЕОГРАДУ У НЕДЕЉУ 18 ЈУНА 1889 ГОДИНА LVI

СРПСКЕ НОВИНЕ

Службени део

Запис, који је 16-ог т. мес. положен у темељ нове барутане на Расини близу Крушевца, гласи овако:

„Ко има Отца и Сина и Светаго Духа, Амин!“

«Косовска битка 15-ог јуна 1389 год. после Христа уништила је српско царство. У њој погибоше оба цара — српски, као побеђени бранилац своје отаџбине, слободе и вере хришћанске; турски, као победник и силни завојевач.»

«Цар, племство и народ српски, у дивовској овој борби, истина подлеготе, али гинући за народ и веру, дадоше красан пример нама, потомцима својим, како гинути ваља.»

Листак

САТАНСКЕ ДУШЕ

ИСТОРИЈСКИ РОМАН

ПОЛА ДЕ МИСЕ

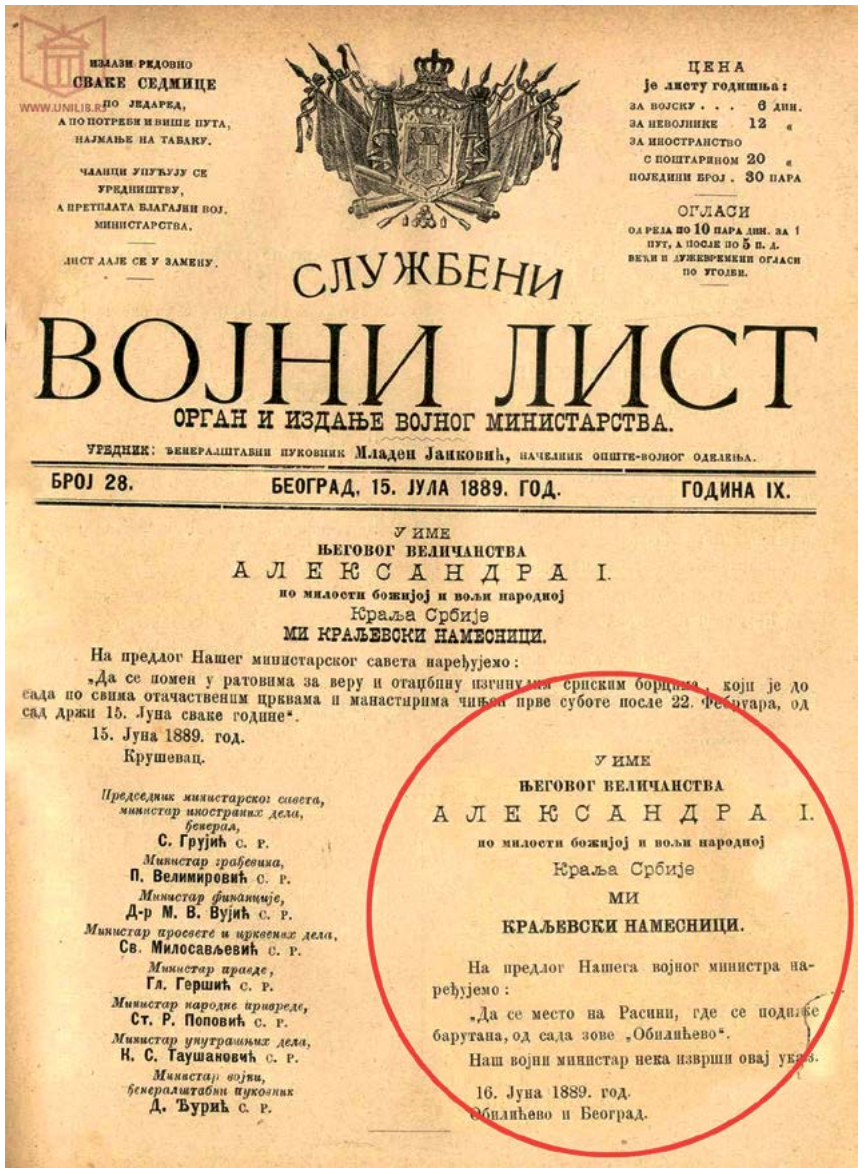
Mesto Obilićevo

Kada je ukazom kralja Milana Obrenovića odlučeno da se ima graditi barutana, u ukazu je opisno zapisano da će se iz državnog budžeta kupiti zemljište na reci Rasini, u blizini Kruševca.

I kada je njegov sin kralj Aleksandar ostavio zapis u temelju nove fabrike koristio je isti termin: vojna barutana na reci Rasini, a govorilo se da je „pola sata hoda udaljena od Kruševca".

U narodu je ova lokacija bila znana kao Gospodarske vodenice, jer je tu gospodin Simić imao svoje vodenice i veliko imanje okolo. Tek 15. jula 1889. kraljevski namesnici zvaničnim aktom uvode ime Obilićevo.

„Mi, kraljevski namesnici, na predlog Našega vojnog ministra, naređujemo da se mesto na Rasini gde se podiže barutana od sada zove Obilićevo", stoji u ukazu koji potpisaše Jovan Ristić, Kosta S. Protić i Jovan Beli-Marković.

ИЗЛАЗИ РЕДОВНО
СВАКЕ СЕДМИЦЕ
ПО ЈЕДАРЕД,
А ПО ПОТРЕБИ И ВИШЕ ПУТА,
НАЈМАЊЕ НА ТАБАКУ.

ЧЛАНЦИ УПУЋУЈУ СЕ
УРЕДНИШТВУ,
А ПРЕТПЛАТА БЛАГАЈИ ВОЈ.
МИНИСТАРСТВА.

ЛИСТ ДАЈЕ СЕ У ЗАМЕНУ.

ЦЕНА
је листу годишња:
ЗА ВОЈСКУ . . . 6 дин.
ЗА НЕВОЈНИКЕ 12 „
ЗА ИНОСТРАНСТВО
С ПОШТАРИНОМ 20 „
ПОЈЕДИНИ БРОЈ . 30 ПАРА

ОГЛАСИ
ОД РЕДА ПО 10 ПАРА ДИН. ЗА 1
ПУТ, А ПОСЛЕ ПО 5 П. Д.
ВЕЋИ И ДУЖЕВРЕМЕНИ ОГЛАСИ
ПО УГОДБИ.

СЛУЖБЕНИ

ВОЈНИ ЛИСТ

ОРГАН И ИЗДАЊЕ ВОЈНОГ МИНИСТАРСТВА.

УРЕДНИК: ЂЕНЕРАЛШТАБНИ ПУКОВНИК Младен Јанковић, НАЧЕЛНИК ОПШТЕ-ВОЈНОГ ОДЕЉЕЊА.

БРОЈ 28. БЕОГРАД, 15. ЈУЛА 1889. ГОД. ГОДИНА IX.

У ИМЕ
ЊЕГОВОГ ВЕЛИЧАНСТВА
АЛЕКСАНДРА I.
по милости божијој и вољи народној
Краља Србије
МИ КРАЉЕВСКИ НАМЕСНИЦИ.

На предлог Нашег министарског савета наређујемо:

„Да се помен у ратовима за веру и отаџбину изгинулих српским борцима, који је до сада по свима отачаственим црквама и манастирима чињен прве суботе после 22. Фебруара, од сад држи 15. Јуна сваке године".

15. Јуна 1889. год.
Крушевац.

Председник министарског савета, министар иностраних дела, ђенерал,
С. Грујић с. р.
Министар грађевина,
П. Велимировић с. р.
Министар финанција,
Д-р М. В. Вујић с. р.
Министар просвете и црквених дела,
Св. Милосављевић с. р.
Министар правде,
Гл. Гершић с. р.
Министар народне привреде,
Ст. Р. Поповић с. р.
Министар унутрашњих дела,
К. С. Таушановић с. р.
Министар војни, ђенералштабни пуковник
Д. Ђурић с. р.

У ИМЕ
ЊЕГОВОГ ВЕЛИЧАНСТВА
АЛЕКСАНДРА I.
по милости божијој и вољи народној
Краља Србије
МИ
КРАЉЕВСКИ НАМЕСНИЦИ.

На предлог Нашега војног министра наређујемо:

„Да се место на Расини, где се подиже барутана, од сада зове „Обилићево".

Наш војни министар нека изврши овај указ.

16. Јуна 1889. год.
Обилићево и Београд.

Kapija Obilićeva

Od temelja, kamen po kamen

Podizanje fabrike – ne samo zidanje zgrada, već i uspostavljanje održive proizvodnje i dostizanje određenih standarda kvaliteta – nije moglo biti ni lako, ni brzo. U zemlji koja je industriju tek otkrivala, trebalo je istovremeno graditi postrojenja, učiti kako se proizvodi, obučavati ljude, usavršavati tehnologiju i opremu.

Nedostajale su saobraćajnice koje bi Barutanu povezale sa izvorom sirovina, a gotov proizvod sa tržištem. Zato je prvi značajan korak posle postavljanja kamen-temeljca bilo trasiranje puta do Stalaća, koji je u to doba bio značajnije saobraćajno čvorište.

Prosečen je kolski put, kao najkraća veza sa Carigradskim drumom i prugom Beograd – Niš. Tako je omogućeno da u *Obilićevo* stignu mašine i oprema za celo postrojenje.

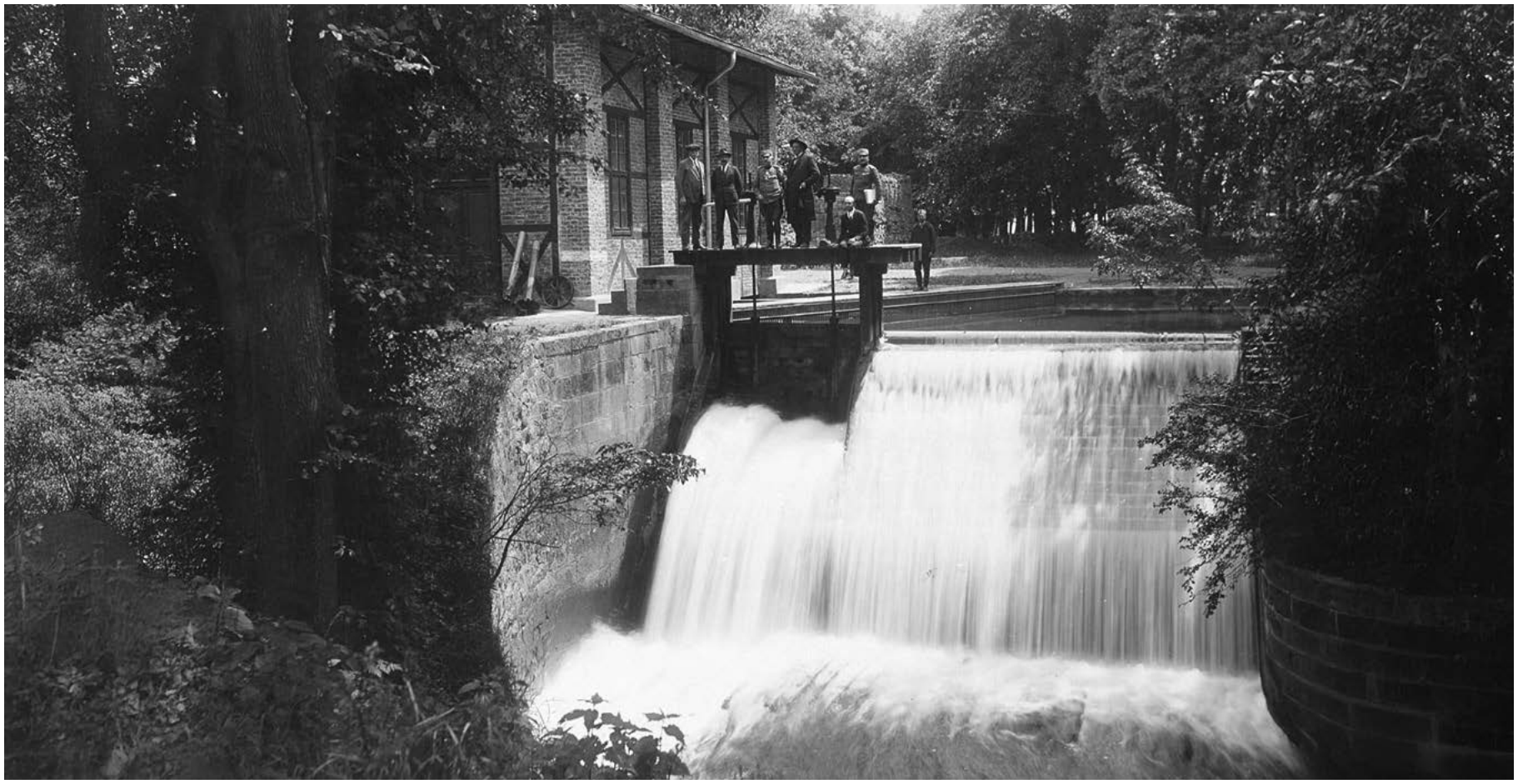
U razvijenim zemljama Evrope trebalo je videti kako se najbolje pravi barut. Zadatak je dobio dvojac koji je već imao iskustva u starim barutanama: kapetan Božidar Krstić i inženjer Todor Selesković obišli su Švajcarsku, Nemačku, Belgiju i Francusku, pre nego što će kraj Rasine pokrenuti proizvodnju baruta za račun države Srbije.

Na proleće 1890. počela je izgradnja fabričkih zgrada. U planu su bila čak 33 objekta.

U jesen 1891. prve zgrade bile su spremne za upotrebu. Na Rasini je podignuta brana kako bi se usmerila voda i omogućilo pokretanje tri turbine. U septembru 1891. počela je da radi Uprava fabrike.

Godine 1892. stigli su i prvi prihodi. Zarada nije došla od baruta, već od prodaje drvene građe i otpadaka. Ipak, te 1892. godine proizvedeno je oko 37 tona baruta, a do kraja 1896. iz pogona je izašlo oko 46 tona puščanog i 180 tona topovskog baruta. Preko Stalaća, kao ključne saobraćajnice, roba je uglavnom išla ka Topolivnici u Kragujevcu, čime je *Obilićevo* postalo deo odbrambenih i oslobodilačkih napora mlade srpske države.

U prvim godinama rada Barutana je bila daleko od ostvarenja punog kapaciteta. Stotinak ljudi je izuzetnim trudom i požrtvovanjem, radeći 12 sati dnevno, sa dva sata odmora, održavalo fabriku i omogućavalo joj da sačeka neke slavnije dane.

Brana na Rasini omogućavala je pokretanje turbina

Stručna ruka inženjera Toše Seleskovića

Vodeće stručno ime u uspostavljanju *Barutane Obilićevo* nesumnjivo je bio inženjer Todor Toša Selesković. Pošto je po Evropi izučavao kako bi se najbolje ovaj pogon mogao organizovati, pristupio je projektovanju fabrike i mašina u blizini Rasine. Konstruisao je tri vodne turbine, ali, iako po obrazovanju mašinski inženjer, u praksi je bio „politehnik“, pa se bavio i organizovanjem građevinskih projekata.

Todor je rođen u Beogradu, od oca Franca koji je iz Slovačke došao poslom u Srbiju, i majke Vilhelmine koja je u naše krajeve stigla iz Nemačke. Školovao se u Karlsrueu, u Nemačkoj, gde je stekao diplomu mašinskog inženjera i u tom gradu počeo da radi na projektovanju i konstrukciji specijalnih mašina. Međutim, odrekao se sjajne karijere koja ga je čekala u Evropi, odlučio da se odazove pozivu Srbije i u Kragujevcu započne izgradnju vojnih pogona.

Kažu da je govorio kako „može da služi samo Srbiji“, jer je njegovo školovanje finansirano srpskim parama. Vlasnik firme u Karlsrueu, dajući mu pisane preporuke, poručio je da se nerado odriče talentovanog i vrednog inženjera iz Srbije.

Sem izgradnje industrije u Kragujevcu i Kruševcu, ostao je zapamćen i kao rodonačelnik mašinskog inženjerstva kod nas, jedan od osnivača i predsednik Udruženja

Inženjer Toša Selesković

srpskih inženjera, prvi upravitelj beogradskog vodovoda i profesor na Velikoj školi u Beogradu.

Prerano je napustio ovaj svet, u 45. godini, od posledica operacije koja je smatrana rutinskom, ali se nažalost završila tragično, po porodicu Selesković, srpsko inženjerstvo i nauku.

■ *Proces izvlačenja baruta*

Postupak pravljenja baruta u *Obilićevu*

Obilićevo **je najvažnije sirovine uvozilo iz inostranstva. Kalijum nitrat, ili šalitra, stizala je iz Austrougarske i Nemačke, sumpor iz Italije, dok je drveni ugalj pravljen u samoj fabrici.**

Vitalna tačka u proizvodnji bili su specijalni mlinovi. Teškim metalnim točkovima drobili su sirovine, smesa se zatim još usitnjavala i presovala. Od dobijene barutne ploče pravljena su barutna zrna, prosejavana na različite veličine, već prema nameni baruta.

Na kraju je barut poliran grafitom, kako bi se zaštitio od vlage.

Nikad nije rano za inovacije

Tek što su u *Obilićevu* počeli da otkrivaju tajnu i osvajaju veštinu proizvodnje crnog baruta, vesti iz Evrope govorile su da tamošnje armije prelaze na modernije naoružanje. Još prva proizvodnja nije ni uhvatila zalet, a moralo se istovremeno tragati za novom tehnologijom, takozvanog bezdimnog baruta koji je brzo osvajao svet naoružanja.

Već par godina po pokretanju fabrike stručnjaci iz Kruševca putuju u Nemačku da steknu znanja o proizvodnji savremenije municije. Ipak, moralo je da prođe nekoliko godina da bi od poznatog nemačkog proizvođača bile naručene potrebne mašine.

Krajem 1903. ova akcija uspešno je realizovana. Završena je fabrika bezdimnog baruta. Naredne 1904. godine ona je svečano puštena u rad, mada je istinski počela da radi tek 1905.

Iste godine Spomenik kosovskim junacima, čija je sudbina neraskidivo povezana sa fabrikom, svečano je otkrio kralj Petar I Karađorđević. Na međunarodnoj izložbi u Parizu autor skulpture dobio je zlatnu medalju I reda za ovaj umetnički biser. Istom nagradom ovenčan je *vršnjak* kruševačkog Spomenika i *Barutane Obilićevo,* Ajfelov toranj u Parizu, podignut takođe 1889. godine.

Početak rada fabrike označio je kralj Petar I Karađorđević. Kako je izgledao ovaj događaj i kako su o njemu javile tadašnje novine, detaljno je opisano na sledećoj strani.

Život nove fabrike nije bio nimalo lak. Dugo je trajalo uhodavanje proizvodnje, zatim se pojavilo pitanje da li proizvedeni barut ima potreban kvalitet. Pokrenuta je javna rasprava, ali i dugotrajna analiza njegovih svojstava. Proizvodnja znatnijih količina baruta neprekidno je odlagana.

Tek 1910, pošto je uspostavljena saradnja sa barutanom iz švedskog Landskrona i primenjena njihova tehnologija, u potpunosti je osvojena proizvodnja bezdimnog baruta u *Obilićevu*. Od jula te godine iz fabrike su nesmetano izlazile daleko veće količine robe u čiji kvalitet se više nije sumnjalo.

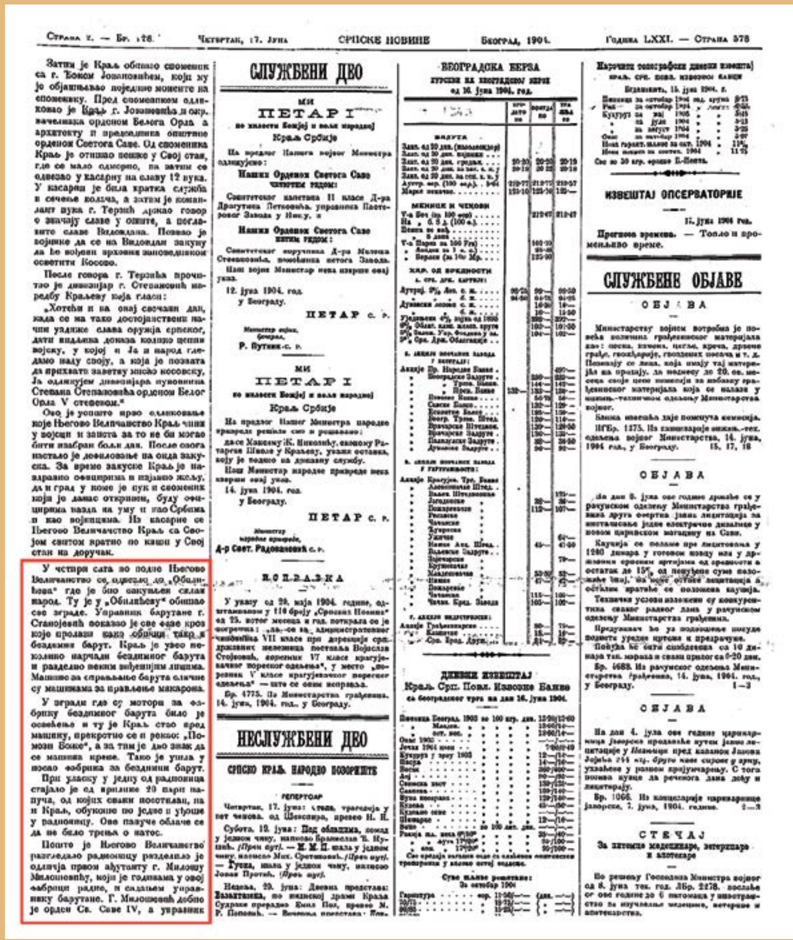
Uvođenje puške mauzer u naoružanje zahtevalo je prelazak na bezdimni barut

Kralj u papučama

Kako je pokrenuta proizvodnja bezdimnog baruta

„... U četiri sata po podne Njegovo Veličanstvo se odvezlo do Obilićeva gde je bio sakupljen silan narod. Tu je u Obilićevu obišao sve zgrade. Upravnik Barutane g. Stanojević pokazao je sve faze kroz koje prolazi kako obični tako i bezdimni barut. Kralj je uzeo nekoliko parčadi bezdimnog baruta i razdelio nekim viđenijim licima. Mašine za spravljanje baruta slične su mašinama za pravljenje makarona.
U zgradi gde su motori za fabriku bezdimnog baruta bilo je osvećenje i tu je Kralj stao pred mašinu, prekrstio se i rekao: „Pomozi Bože”, a za tim je dao znak da se mašina krene. Tako je ušla u posao fabrika za bezdimni barut.
Pri ulasku u jednu od radionica stajalo je od prilike 20 pari papuča, od kojih svaki posetilac, pa i Kralj, obukoše po jedne i uđoše u radionicu. Ove papuče oblače se da ne bi bilo trenja o patos.
Pošto je Njegovo Veličanstvo razgledalo radionicu razdelilo je odličja...”

(Objavljeno u „Srpskim novinama”, 17.06.1904)

Страна 2. — Бр. 128 Четвртак, 17. Јуна СРПСКЕ НОВИНЕ Београд, 1904. Година LXXI. — Страна 578

Затим је Краљ обишао споменик са г. Ђоком Јовановићем, који му је објашњавао поједине моменте на споменику. Пред спомеником одликовао је Краљ г. Јовановића и окр. начелника орденом Белога Орла а архитекту и председника општине орденом Светога Саве. Од споменика Краљ је отишао пешке у Свој стан, где се мало одморио, па затим се одвезао у касарну на славу 12 пука. У касарни је била кратка служба и сечење колача, а затим је командант пука г. Терзић држао говор о значају славе у опште, а посластито славе Видовдана. Позвао је војнике да се на Видовдан закуну да ће војени врховним заповедником осветити Косово.

После говора г. Терзића прочитао је дивизијар г. Степановић наредбу Краљеву која гласи:

„Хотећи и на овај свечани дан, када се на тако достојанствен начин уздиже слава оружја српског, дати видљива доказа колико ценим војску, у којој и Ја и народ гледамо наду своју, а која је позвата да прихвати завету мисао косовску, Ја одликујем дивизијара пуковника Степана Степановића орденом Белог Орла V степеном."

Ово је уопште прво одликовање које Његово Величанство Краљ чини у војсци и заиста за то не би могао бити изабран бољи дан. После овога настало је дефиловање па онда закуска. За време закуске Краљ је наздравио официрима и изјавио жељу, да и град у коме је пук и споменик који је данас откривен, буду официрима вазда на уму и као Србима и као војницима. Из касарне се Његово Величанство Краљ са Својом свитом вратио по киши у Свој стан на доручак.

У четири сата по подне Његово Величанство се одвезло до „Обилићева" где је био сакупљен силан народ. Ту је у „Обилићеву" обишао све зграде. Управник барутане г. Станојевић показао је све фазе кроз које пролази како обичан тако и бездимни барут. Краљ је узео неколико парчади бездимног барута и разделио неким виђенијим лицима. Машине за справљање барута сличне су машинама за прављење макарона.

У згради где су мотори за фабрику бездимног барута било је освећење и ту је Краљ стао пред машину, прекрстио се и рекао: „Помози Боже", а за тим је дао знак да се машина крене. Тако је ушла у посао фабрика за бездимни барут.

При уласку у једну од радионица стајало је од прилике 20 пари папуча, од којих сваки посетилац, па и Краљ, обукоше по једне и уђоше у радионицу. Ове папуче облаче се да не би било трења о патос.

Пошто је Његово Величанство разгледало радионицу разделило је одличја првом ађутанту г. Милошу Милошевићу, који је годинама у овој фабрици радио, и садањем управнику барутане. Г. Милошевић добио је орден Св. Саве IV, а управник

СЛУЖБЕНИ ДЕО

МИ ПЕТАР I по милости Божјој и вољи народној Краљ Србије

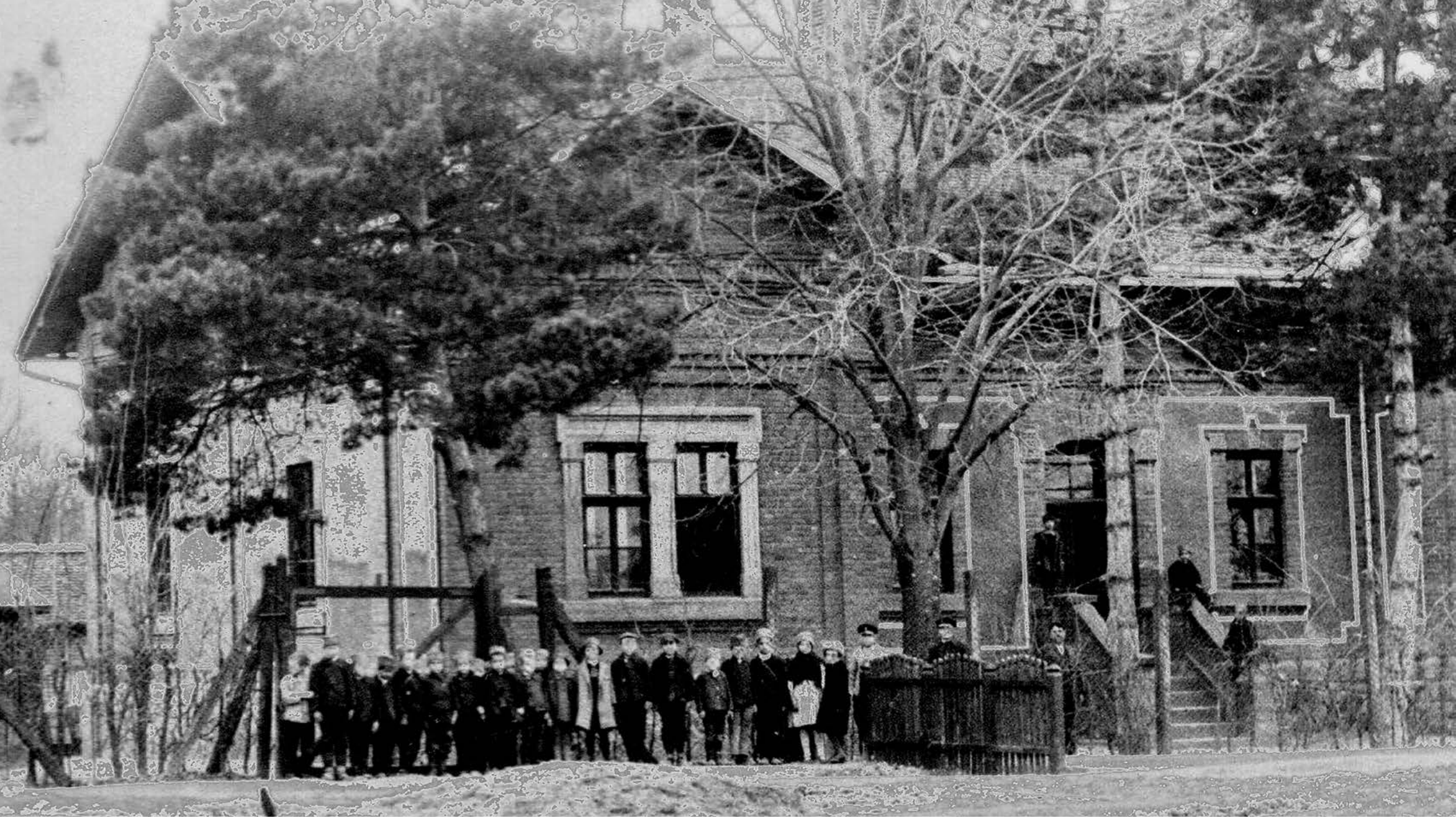
НЕСЛУЖБЕНИ ДЕО

СРПСКО КРАЉ. НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ

БЕОГРАДСКА БЕРЗА

ИЗВЕШТАЈ ОПСЕРВАТОРИЈЕ

СЛУЖБЕНЕ ОБЈАВЕ

Škola u krugu Barutane, za decu radnika, ali i one iz okolnih sela

Škola iz fabričkog kruga

Od svojih početaka fabrika u Parunovcu mnogo je više od industrijskog pogona. Ona je centar svakolikog života ovog kraja, privrednog, kulturnog i prosvetnog. Tako je bilo krajem 19. veka, tako je ostalo i danas.

Već 1896. godine Uprava Barutane pismom obaveštava načelnika Artiljerijsko-tehničkog odeljenja Ministarstva vojske da je „podignuta osnovna škola za decu radnika i službenika Barutane, koja će uzgred da služi i deci sela Parunovca i okoline koja žive u neposrednoj blizini Barutane. Škola je podignuta iz kredita ekonomije otvorene za Barutanu.“

Zgrada je bila u krugu *Obilićeva*. Osvećenje škole obavljeno je 1. oktobra 1896. Barutana je roditeljima obezbedila posao, a njihovoj deci ponudila znanje. I jedno i drugo unapredиće Srbiju, postavljajući temelje industrije i njenog obrazovanog sistema.

U Prvom svetskom ratu školska zgrada je oštećena, a Uprava Barutane je 1922. godine odlučila da je ponovo izgradi.

Spomenik kosovskim junacima

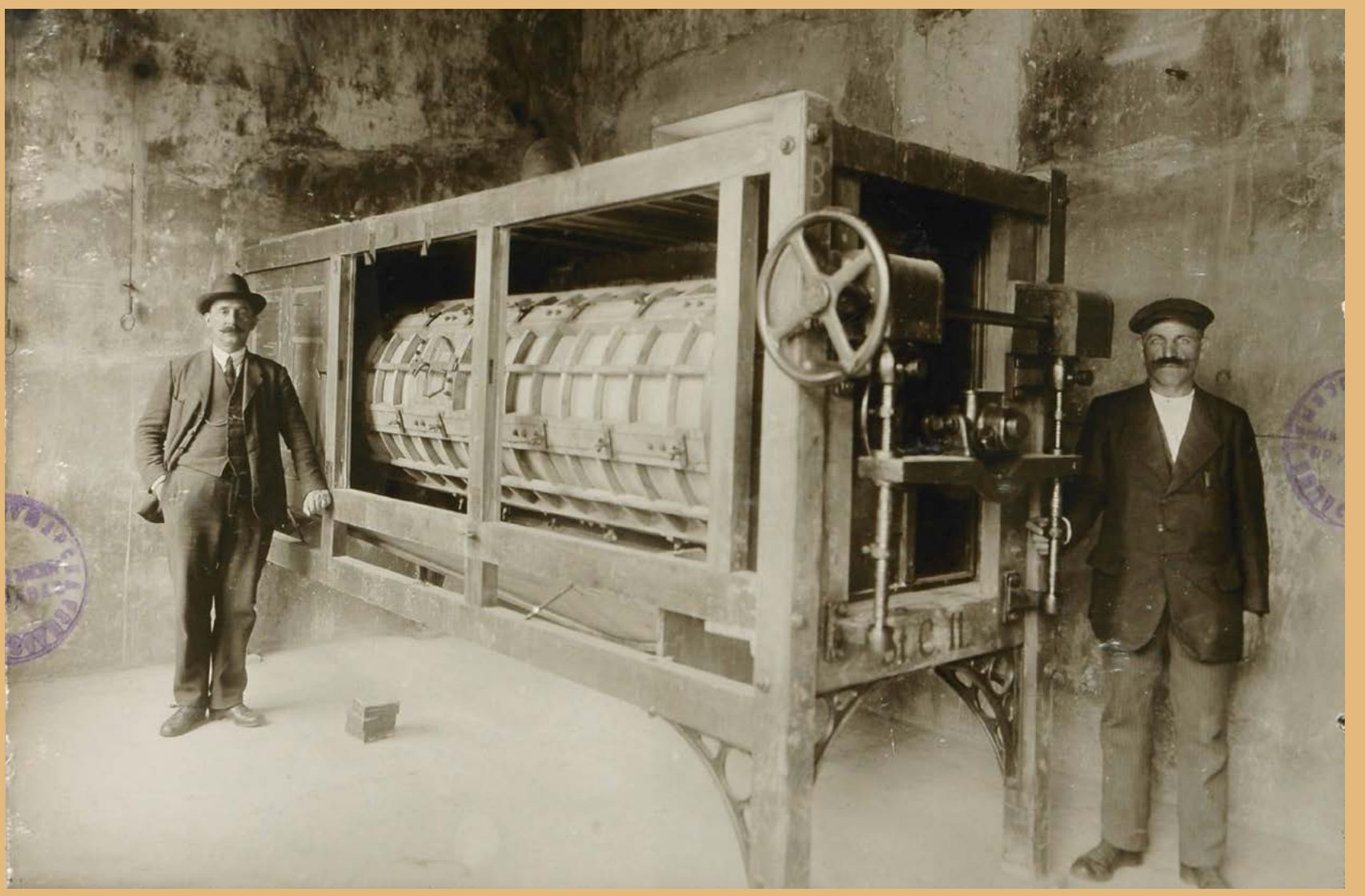
Spomenik kosovskim junacima ne samo da je neodvojivi deo istorije Kruševca, već je na neki simboličan način uvek bio vezan i za *Trayal*. Ovo majstorsko delo nastalo je iz ruku vajara Đorđa Đoke Jovanovića. Rođeni Novosađanin, akademik Srpske akademije nauka i umetnosti, bio je i osnivač Umetničke škole iz koje će kasnije nastati Umetnička akademija. Bio je prvi srpski akademski vajar.

Slavu je stekao radovima u javnom prostoru, spomenicima i portretima. Sem remek-dela u Kruševcu ostavio nam je i Spomenik knezu Milošu u Požarevcu, spomenike Josifu Pančiću, Kosti Taušanoviću, Vuku Karadžiću i Vojvodi Vuku u Beogradu...

■ *Graditelji i njihovo delo: Spomenik kosovskim junacima u centru Kruševca*

■ *Sito za prosejavanje baruta*

Recept za bezdimni barut

Za razliku od crnog baruta, proizvodnja bezdimnog baruta je složeniji hemijski proces.
Kao sirovina služio je pamuk, nabavljan od tekstilnih fabrika koje su u to vreme nicale širom Srbije. Uz pomoć smese sumporne i azotne kiseline, od pamuka se dobijala nitroceluloza, najvažniji poluproizvod za proizvodnju baruta. Barutno testo dobijano je mešanjem nitroceluloze sa alkoholom i etrom. Odmah potom valjcima i presama ova smesa je oblikovana u barutna zrna. Sledeća faza je bila sušenje kako bi se oslobodili etar i alkohol. Na kraju barut bi prali u vodi kako bi se uklonile nečistoće, ponovo sušili, a barutna zrna polirali grafitom.

Stradanje u Velikom ratu i novi život Barutane

Opljačkano *Obilićevo*

Kao što se rađala sa stvaranjem nove srpske države, tako je i patila sa njenim stradanjem. Barutana u Kruševcu još jednom će podeliti sudbinu svoje zemlje i to će biti njen usud, od nastanka do današnjih dana.

Prvi svetski rat, Veliki rat, naneo je ogromne gubitke Kraljevini Srbiji, ali i gradu Kruševcu i *Barutani Obilićevo*. Iscrpljena Balkanskim ratovima, finansijski i vojnički, Srbija nije spremno dočekala najveći rat u dotadašnjoj istoriji čovečanstva. Posle junačke i vojnički virtuozne odbrane 1914, naredne godine usledila je brutalna odmazda velike carevine. Vojska napadača gazila je stopu po stopu Srbije, a Barutana u Kruševcu, kao i Vojnotehnički zavod u Kragujevcu, bila je jedan od strateških ciljeva neprijatelja.

Oktobra 1915. u *Obilićevu* je lagerovana značajna vojna oprema i municija. Beležimo zalihe od 41.275 kilograma bezdimnog baruta, 150.400 kilograma crnog baruta, 30.000 kilograma trotila i desetine hiljada kilograma sirovina za proizvodnju baruta. Fabrika je raspolagala i sa šest topova različitog kalibra, četvoro volovskih kola, sedam oficirskih konja, četiri državna konja, jednim čezama... Cilj branilaca bio je da ništa od municije i opreme ne padne u ruke okupatora, ali plan nije ostvaren, jer je organizacija potpuno omanula.

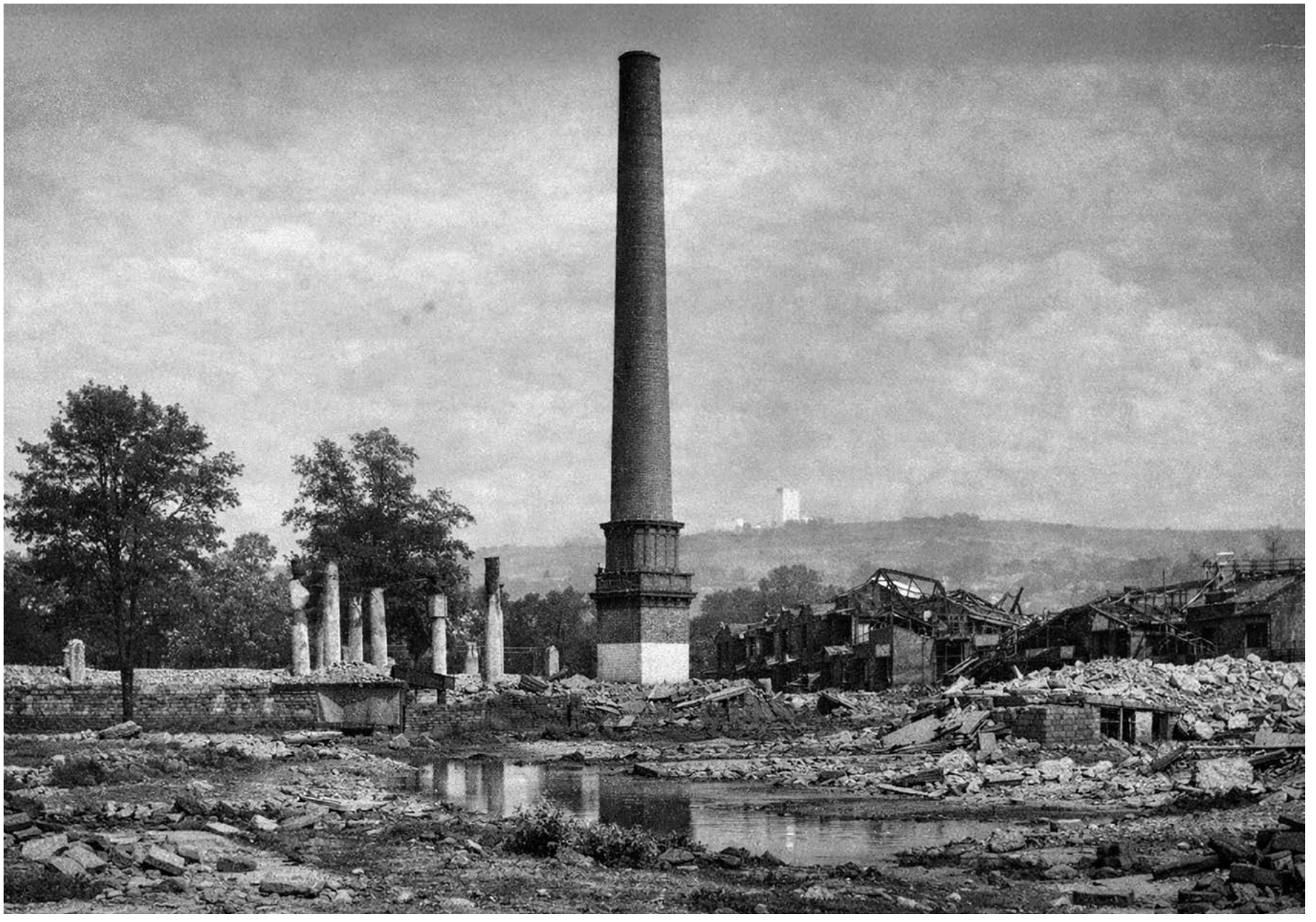
Neprijatelj je napredovao brže nego što se moglo pretpostaviti i već 7. novembra okupirao je Kruševac. Počelo je raznošenje dragocenih mašina. Odneta je oprema za izradu crnog baruta, kao i deo presa za izvlačenje cevastog baruta. Mašine su montirane u fabrikama na teritoriji Austrougarske i počele su da rade u korist okupatorske armije.

Osvajači su demontirali i odneli sve što su mogli, uzeli ono što je za njih imalo vrednost, a ostatak uništili. Ostavili su iza

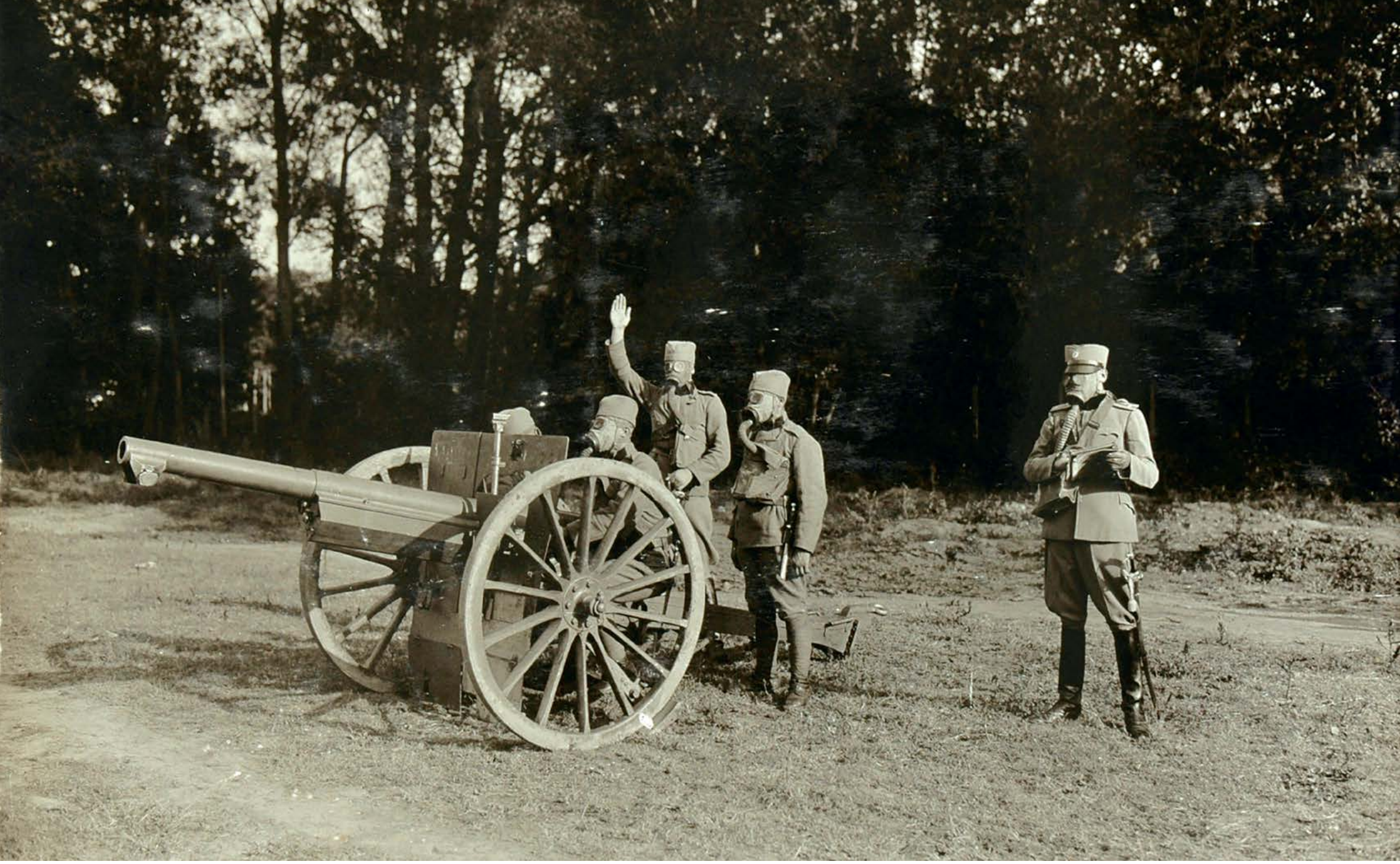
sebe samo objekte i električnu centralu, jedino što fizički nije bilo moguće poneti, a što se tokom okupacije moglo koristiti za potrebe okupacionih snaga.

Srpska vojska je uspela da iz Kruševca izvuče 40.000 metaka za poljske i brzometne topove, 4 miliona metaka za srpsku brzometnu pušku, 5 miliona metaka za rusku brzometnu pušku i 2.000 metaka za oruđe francuske izrade poznato kao Debanžov top.

Obilićevo je opljačkano, na mestu prestižne fabrike zavladala je pustoš. Otadžbina se borila za opstanak i niko, još dugo, nije ni pomišljao na to da se vojnoj fabrici udahne novi život.

Bombardovanjem u Prvom svetskom ratu razrušena je Barutana

Testiranje topovskih gasnih zrna i zaštitnih maski

Ponovno rađanje

Po završetku Prvog svetskog rata, pod utiskom preživljenih užasa od kojih su neki prvi put zabeleženi u ljudskoj istoriji, delovalo je da čovečanstvu nije do novih sukoba. Rasla je vera u snagu međunarodne zajednice, koja bi, tako se bar želelo, mogla da predupredi ratne sukobe i da svet uvede u mirnije rešavanje međudržavnih nesuglasica.

U takvim okolnostima osiromašene zemlje nisu žurile sa obnovom vojnih kapaciteta. Izuzetak nije bila ni novostvorena Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, kasnije Jugoslavija. U Ministarstvu vojske i mornarice predviđena su tek minimalna sredstva za ponovno podizanje vojnotehničkih ustanova i zavoda, simbolična u odnosu na štetu koju su pretrpeli.

Kruševačka Barutana morala je da čeka na svoj red. Par godina posle rata odlučeno je da se pristupi raščišćavanju fabričkog kruga, koji je kraj vojnih operacija dočekao u potpunom neredu. Uklanjane su ruševine, nagorele grede, pokidane instalacije. Vest koja je dugo priželjkivana stiže 1924. godine: doneta je odluka o izgradnji fabrike bezdimnog baruta.

U prethodnom ratu iskovano je veliko prijateljstvo između Srbije i Francuske. Gradili su ga između ostalih i stručnjaci iz *Barutane Obilićevo*, koji su tokom rata boravili u francuskim fabrikama, učili o proizvodnji, ali i nesebično pomagali i pri tome pokazali zavidno znanje.

„Ministarstvo vojske je 1923. i 1924. raspisalo konkurs za stipendiste – mlade hemičare koji bi u Francuskoj specijalizovali proizvodnju baruta i eksploziva. Izbor je pao na tri inženjera hemije: Dušana Kostića, Milutina Vukadinovića i Aleksandra Cekića. Pune dve godine su mladi stručnjaci proveli u francuskim barutanama stičući znanje i pomno prateći nova tehnološka rešenja u vojnoj industriji. Jedan od zadataka bio je da prvi put počnu da izučavaju i proizvodnju i primenu u ratnim uslovima bojnih otrova i naročito zaštitu od njih“, zabeležio je jedan od učesnika ovog poduhvata.

Francuska je pokazala izuzetnu predusretljivost, stavljajući na raspolaganje planove i tehnologiju za podizanje fabrike. Već 1926. godine nova fabrika je bila osposobljena da proizvodi 300 kilograma bezdimnog baruta dnevno.

„Po povratku iz Francuske odmah smo upućeni na službu u *Obilićevo*. Došli smo negde početkom februara 1926. Naš prvi zadatak je bio da još jednom pomno pregledamo sve ugrađene instalacije kako bi fabrika mogla bez smetnji da radi i da eventualno stavimo primedbe na osnovu stečenih iskustava u inostranstvu“, izjaviće kasnije inženjeri.

Novopokrenuta proizvodnja razlikovala se po nečemu od svih dotadašnjih. Proizvod nazvan prilično komplikovano: haubički progresivni nitrocelulozni barut, bio je patentiran, što je prvi takav poduhvat stručnjaka iz Kruševca. Dok su se svi raniji proizvodi pretežno ili isključivo oslanjali na stranu tehnologiju i uvozne sirovine, ovog puta uspeh je donela domaća pamet.

Godine 1930. proizvedene su i prve količine bezdimnog baruta od celuloze dobijene iz drveta. Želja kruševačkih inženjera bila je da sirovinska baza bude u potpunosti domaća. Vreme će pokazati da domaća celuloza ipak nije dovoljno kvalitetna, pa se od ovog postupka odustalo.

Istovremeno sa pogonima za proizvodnju baruta rasla je i obnavljala se i cela fabrika. Ponovo je proradila parna elektrana, obnovljen je kanal koji je dovodio vodu iz Rasine, uređeni su interni putevi, ponovo je zasađeno drveće. *Barutana Obilićevo* ponovo je bila uredan i uređen industrijski pogon, kakav je dočekao Prvi svetski rat. U odnosu na svoje početke, fabrika je postajala sve veća i modernija.

Pri Barutani su formirane i dve fabrike za proizvodnju etiletra i rektifikaciju rastvarača alkoholetra. Jedno vreme u sastavu *Obilićeva* radila je i fabrika azotne kiseline i radionica za koncentraciju sumporne kiseline, ali se ta proizvodnja pokazala neisplativom.

Škola, ali vojno-zanatlijska

Proizvodnja u Barutani postajala je sve složenija i tražila je veću stručnost radnika, hemičara i inženjera. Tako se stiglo da odluke da fabrika, pored osnovne, organizuje i svoju stručnu školu.

Godine 1927. upisana je prva generacija Vojno-zanatlijske škole u *Obilićevu*. Klasu je činilo 35 đaka, da bi četiri godine kasnije njih 10 završilo školovanje. Među njima je bio i jedan mladić čije će ime biti posebno upisano u istoriju fabrike. Zvao se Miloje Zakić.

Učenici i nastavnici Vojno-zanatlijske škole - Obilićevo

Stručna škola nudila je teorijsku i praktičnu obuku. Vladala su vojnička pravila, a razredne starešine, sa ovlašćenjima komandira čete, imale su zadatak da polaznike vaspitavaju u vojničkom i nacionalnom duhu.

Đaci, koji su dolazili iz okoline, ali i iz udaljenih jugoslovenskih gradova, stanovali su u gradu i okolnim selima. Godine 1930. završena je školska zgrada sa internatom, pa su od tada imali obezbeđen, a i obavezan boravak.

Tako je još jednom *Obilićevo* potvrdilo da je za ovaj kraj više od industrijskog pogona. Ono je školovalo, obrazovalo i na svaki način pomagalo poboljšanje života u kruševačkoj regiji.

Testiranje gas-maski za vojsku, radnike i civile na poligonu u okolini Kruševca

Nastanak giganta

Prva zaštitna maska

Sukobi u Prvom svetskom ratu zahvatili su najveći prostor u dotadašnjoj istoriji ratovanja. Sem užasnih slika razaranja Veliki rat je doneo i zastrašujuće novitete. Prvi put smo videli upotrebu ratne avijacije u velikim sukobima, a na bojištima Evrope korišćeni su bojni otrovi. Šok je bio veliki, ali i potreba država i armija da se za novu opasnost pripreme.

U godinama posle Velikog rata pred Zavod u Kruševcu stavljen je zadatak da istraži mogućnost izrade bojnih otrova, a posebno

Model M-27, prva maska iz Obilićeva

zaštite od njih, odnosno otklanjanja posledica. Prethodni sukob bio je velika opomena. Upotreba hemijskih sredstava zabranjena je Ženevskim protokolom, ali ne i proizvodnja odnosno skladištenje, kao nužna odbrana od potencijalnog napada.

Odmah posle rata majstori u *Obilićevu* počeli su da popravljaju stare francuske i nemačke gas-maske. Stičući praksu, Kruševljani su uspeli i da proizvedu prvu zaštitnu masku, dajući joj oznaku M-27. Zapravo, bila je to kopija francuskog proizvoda. Beogradski *Rekord* isporučivao je gumene ventile, firma *Čuljković* iz Leskovca proizvodila je gumena creva, a kutije za cedila firma *Staturnus* iz Ljubljane. Samo *Obilićevo* proizvodilo je aktivni ugalj iz šljivovih koštica, u fabrici koja je sagrađena 1928.

Kruševac, od Miloševog ustanka pa sve do tada poznat po proizvodnji baruta, tako je zakoračio i na mapu proizvođača zaštitnih sredstava. Da na njoj ostane i danas.

Stvaranje hemijskog giganta

Jugoslovenska država imala je želju i plan da bude potpuno nezavisna u odbrambenoj industriji, pa i u proizvodnji hemijskih sredstava. Izbor je pao na Kruševac, gde je počeo da raste strateški centar za proizvodnju gas-maski, aktivnog uglja, različitih kiselina i gasova.

Priroda i značaj ovog projekta tražili su da se on fizički odvoji od Barutane. Odabrana je lokacija *Ravnjak*, na drugoj strani Kruševca, veliki kompleks koji je Bagdala zaklanjala od radoznalih pogleda, ali istovremeno štitila grad od nezgoda koje se nisu mogle u potpunosti isključiti.

Za razliku od *Obilićeva* koje je raslo, a povremeno i padalo tokom više decenija, izgradnji *Ravnjaka* se pristupilo planski i u jednom potezu. Zemljište je ograđeno žicom i visokim stubovima, postavljen je železnički kolosek, prošli su putevi, dovedeni voda i struja. Počeo je da raste niz od čak 15 hemijskih fabrika. Bilo je to najveće vojno-industrijsko gradilište u Jugoslaviji, na kojem je rastao gigantski vojno-hemijski kombinat.

Pod nadzorom jednog nemačkog stručnjaka novi pogoni su građeni i puštani u rad sve do 1930. godine, a 1933. počela je da radi i fabrika trinitrotoluola. Mašine za ovaj pogon dobijene su kao ratna reparacija od Nemačke, odakle su stigli i planovi za montažu.

Upravo te godine Kruševac je slavio 100 godina od oslobođenja grada, a *Ravnjak* je postao hemijski kombinat kakav u Jugoslaviji nije postojao. To je obeleženo velikom proslavom, a gde drugo nego kod Spomenika kosovskim junacima. Istorija, sloboda, odbrana i izgradnja vojne industrije u Kruševcu, još jednom su išle ruku pod ruku.

Pogled na pogone u Ravnjaku

Neka nova industrija

U četvrtoj deceniji 20. veka dah opasnih ideologija najavljivao je oluju, preteći da svet još jednom uvuče u vrtlog velikog ratnog sukoba. Da li zbog toga ili sticajem drugih okolnosti, odbrambena industrija u Kruševcu postajala je sve modernija, hvatajući korak sa razvijenim svetom.

Pošto je 1933. proradila Fabrika specijalnog eksploziva trinitrotoluola, razvijena je i savremena naučno-istraživačka laboratorija. Otvorena je fabrika gasnih maski, a zatim i radionica za dimne smese. Još jednom je fabrici promenjen formalni naziv, ovog puta u zvučno ime: *Vojno-tehnički zavod Obilićevo*.

Zavod su činila četiri odseka u *Obilićevu*: za izradu baruta, za izradu maski, za izradu fozgena i tehničko slagalište, i tri u *Ravnjaku*: za izradu ekspoloziva, za hemijske fabrike i hemijski laboratorijum. Iako fizički udaljene oko 7 kilometara, dve lokacije radile su kao jedinstvena organizaciona jedinica, sa zajedničkom upravom.

Arhitektonska lepotica, upravna zgrada Obilićeva

Jedna od najvećih investicija u *Zavodu Obilićevo* realizovana je tek krajem uzburkane četvrte decenije. Savet zemaljske odbrane Kraljevine Jugoslavije 1937. donosi odluku da se gradi nova državna fabrika zaštitnih maski. Izbor je ponovo pao na Kruševac.

Na međunarodnom tenderu učestvovalo je čak deset proizvođača iz Evrope i Amerike, a odabrana je ponuda češke firme Fatra. Ugovor je potpisan 1939. godine i realizovan u martu 1940. Kruševac je dobio još jednu vojnu fabriku impresivnog kapaciteta od 750.000 maski godišnje. Posao je završen, iako je rat u Evropi već buktao, a sama Čehoslovačka u periodu realizacije investicije već je bila pod Hitlerovom vlašću.

Sličan rasplet desio se i sa postrojenjem za proizvodnju etilena. Opremu je trebalo da isporuči francuska kompanija Kaltenbah, međutim nacističke trupe su u međuvremenu pokorile Francusku. Realizacija je odlagana, menjani su rokovi i uslovi isporuke, ali konačno, u proleće 1941. završena je montaža i ovog pogona.

Dešava se to uoči samog rata, sukoba koji će još jednom zaustaviti rast *Obilićeva* u trenutku kada se nalazi na vrhuncu i kada velika ulaganja u ljude, opremu i tehnologiju tek treba da daju plodove.

Impresivan fabrički vozni park

Fabrika pod bombama

Štuke na nebu iznad Kruševca

Nije lako zamisliti, ali *Zavod Obilićevo* dočekao je napad u Drugom svetskom ratu nespremniji nego onaj u Prvom. Iako je značaj Kruševca za odbrambeni sistem Jugoslavije bio toliki da se nije smeo prevideti, pripreme za odbranu ili izvlačenje opreme i naoružanja bile su površne i zakasnele. A napadač silan i nemilosrdan.

Kruševac je bio jedna od prvih meta nacističkog napada. U skladu sa novom ratnom taktikom munjeviti nalet aviona stigao je sa istočne granice Jugoslavije. Svedoci su pričali da se nebo zacrnelo od neprijateljskih eskadrila, a onda i od gustog dima bačenih bombi, koji se digao u nebo.

„Sa isturene osmatračnice već u 13:11 sati javili su da neprijateljska formacija leti prema Kruševcu. Ubrzo, u 13:12, i sami smo zapazili grupu neprijateljskih bombardera. *Junkersi 87* ustremili su se na *Obilićevo* i sa visine od 4.300 metara spremali da bacaju bombe“, javio je kapetan Mihaljev.

Procena je da je na Kruševac bačeno više od 100 tona bombi. Na meti su pre svega bile fabrike za proizvodnju baruta i zaštitnih maski. Teško su oštećeni pogoni Barutane. Drugi put za pola veka fabrika je brutalnom silom zaustavljena. Od 54 aviona nemačkog ratnog vazduhoplovstva protivvazdušna odbrana Kraljevine Jugoslavije oborila je pet *štuka*.

Par dana posle bombardovanja komanda kraljevske vojske naredila je da se fabrika u potpunosti evakuiše, a topovi i municija unište, kako ne bi pali neprijatelju u ruke. Akcija je nažalost već značajno okasnila. Nešto od naoružanja i municije u *Obilićevu* je spaljeno, a ogromne količine opljačkao je okupator, pa i oni koji su u tragičnim trenucima videli priliku za ličnu korist.

Štuke iznad Obilićeva

Bombardovanje je zaobišlo deo Zavoda lociranog u Ravnjaku. Da li je neprijatelj ipak imao svest o mogućoj šteti koju bi izazvalo rušenje hemijske industrije? Već u narednim danima drugi motiv napadača je razotkriven: nemački kamioni su danima i noćima iz *Obilićeva* i *Ravnjaka* odnosili dragocene mašine i opremu. Do kraja godine skoro 200 vagona otpremljeno je za Nemačku, da bi u dva fabrička kruga ostalo samo ono što je od posledica bombardovanja bilo uništeno ili neupotrebljivo.

U trenutku kada su se mogle sabirati posledice nacističkog napada i osvajanja, bilo je jasno da je *Ravnjak* potpuno uništen. Jedan od najmodernijih industrijskih pogona u ovom delu sveta poravnan je sa zemljom i vremenom zarastao u korov i rastinje. Tek poneki zaostali kamen ili cigla svedočili su da je ovde bio veliki kompleks hemijskih fabrika.

U *Obilićevu* je preostao još pokoji objekat, ali daleko od mogućnosti da se koristi. Odneta je i ograda oko fabričkog kruga, a brana na Rasini je razorena.

Po drugi put u svojoj tek poluvekovnoj istoriji barutana, tada pod imenom *Zavod Obilićevo,* ratnom silom je zaustavljena u svojoj misiji.

Narodni heroj Miloje Zakić

Drugi svetski rat je još jednom potvrdio koliko je *Obilićevo* više od fabrike – za Kruševac ono je saputnik, sapatnik i saradnik u svim životnim pitanjima, u privredi, kulturi, politici, pa i u ratu.

Kada je neprijatelj okupirao Jugoslaviju pitomci i radnici Zavoda bili su stožer protesta i otpora nacizmu. Već krajem juna 1941. utvrđen je plan za formiranje veće partizanske jedinice, Rasinskog partizanskog odreda. Za komandanta je postavljen kapetan jugoslovenske vojske Mihailo Živić, a za njegovog zamenika Miloje Zakić, svršeni pitomac Zavoda *Obilićevo*. Vrlo brzo komandant Živić je zbog bolesti vraćen u pozadinu, a komandu je preuzeo mladi Obilićevac.

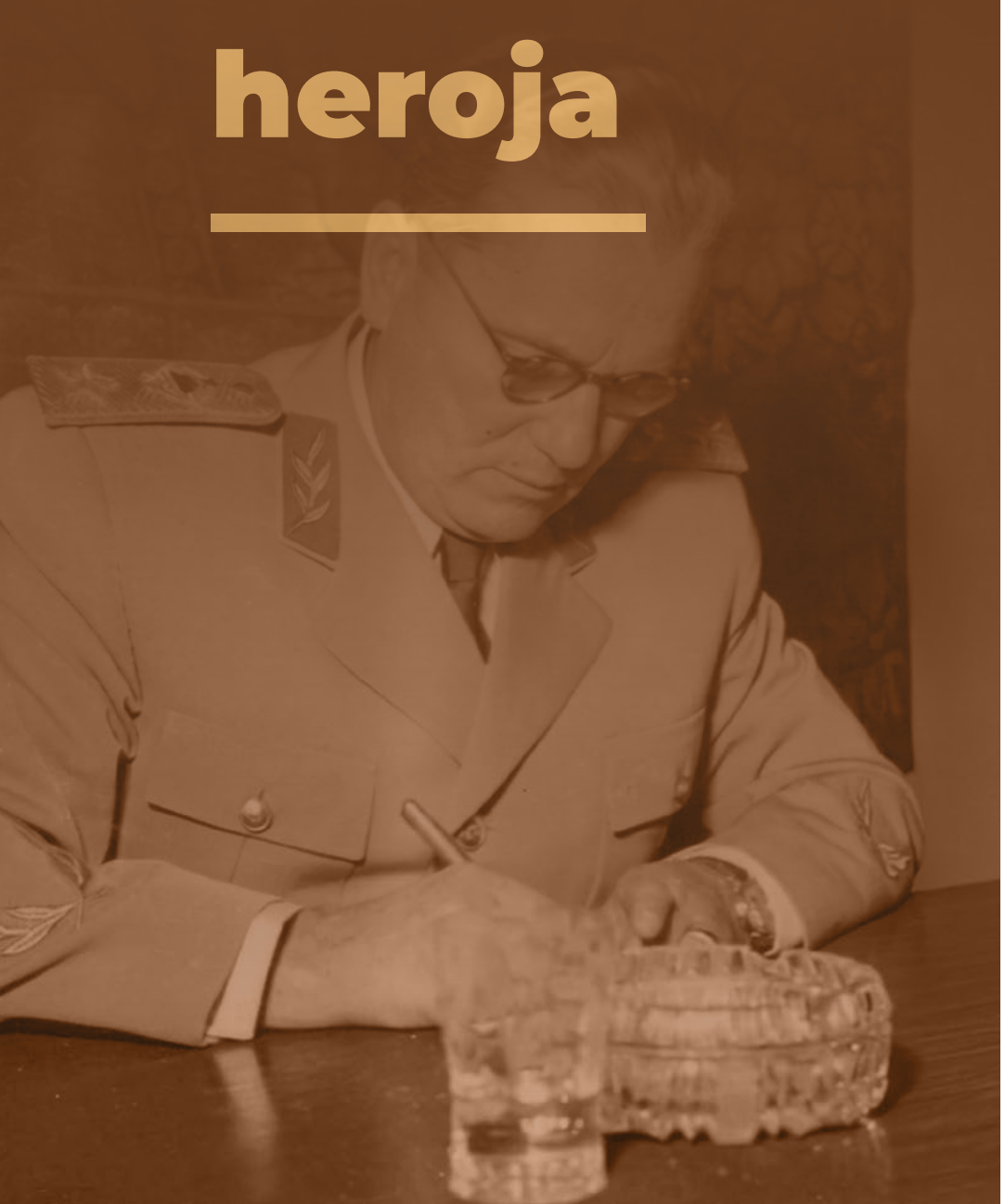
Zakić je i pre rata bio aktivista komunističkog pokreta zbog čega ga je policija stalno držala na oku. Zbog političke nepodobnosti morao je da napusti *Obilićevo*.

Kada je neprijatelj napao otadžbinu vrlo brzo se aktivirao i postao jedan od vođa antifašističkog pokreta.

U prvim mesecima otpora partizanski pokret beležio je značajne ratne pobede, što je izazvalo brutalnu reakciju okupatora. Jedan od uspeha rasinskih partizana bilo je i oslobođenje Kuršumlije, varošice na jugu Srbije. Braneći ovaj gradić, 22. februara 1942. Miloje Zakić je položio svoj život.

Miloje Zakić, partizanski komandant i pitomac *Obilićeva*, ostavio je iza sebe suprugu i tri ćerke, od kojih je najmlađa bila tek rođena. Po oslobođenju zemlje od okupatora *Barutana Obilićevo* poneće novo ime: *Kombinat Miloje Zakić*. Jedna od Milojevih ćerki duži niz godina radila je u Kombinatu koji je nosio ime njenog oca.

Sa potpisom maršala, pod imenom heroja

Titova odluka o formiranju *Miloja Zakića*

Fabriku u Kruševcu trebalo je graditi i treći put. Čini se da odmah posle rata nova država, socijalistička Jugoslavija, nije pokazivala previše entuzijazma za ovaj veliki poduhvat.

U jednom od prvih izveštaja Vojno-industrijskog odeljenja Ministarstva Narodne Federativne Republike Jugoslavije od 1. aprila 1945. šturo je konstatovano:

„Vojno-hemijski zavod *Obilićevo* i *Ravnjak* kraj Kruševca do temelja su uništeni. Od Vojno-hemijskog zavoda *Obilićevo* ostalo je nekoliko zgrada u kojima se nalazila uprava Zavoda i u kojem se sada nalaze naše vojničke jedinice, a neke zgrade su upotrebljene za zarobljenički logor. Od postrojenja u Ravnjaku nije ostalo ništa, osim velikog tvorničkog dimnjaka…“

Ratom izmučena zemlja nije imala dovoljno snage da se uhvati u koštac sa složenim projektom. Na terenu su se mogli videti samo korov, ruševine zgrada i ostaci mašina. Ništa što bi ulivalo nadu i optimizam. Zvanične inicijative za obnovu Zavoda nije bilo, ali vitalnost *Obilićeva* još jednom je nadjačala sve planove i očekivanja.

U junu 1946. bivši pitomac *Obilićeva,* partizan Vojislav Voja Savić postao je upravnik vojnog skladišta. Odlučio je da iskoristi ruševine u fabričkom krugu *Obilićeva*, koje ionako nisu služile ničemu i da tamo smesti upravni aparat skladišta. Rešio je da najpre ogradi zemljište i tako ga zaštiti od dalje uzurpacije i ruiniranja, a onda je krenuo da dvorište fabrike čisti od ruševina i otpada.

Dobro poznata kapija, pod novim imenom: Hemijsko gumarska industrija Miloje Zakić

U ovom hrabrom poduhvatu nije imao ni investitora, ni izvođača. Bez ikakve finansijske podrške, mogao je jedino da se obrati prijateljima… pozvao je bivše kolege - pitomce, koji su živeli u okolnim selima, meštane i seljake, da dođu i pomognu svojoj fabrici. Kupio je eksere i bodljikavu žicu za ogradu, a sve ostalo prepustio je dobroj volji i lokal-patriotizmu saboraca i komšija.

Napor Savića i saradnika nije prošao neprimećeno. Kao iskra probudila se ideja o obnovi proizvodnje, pa je urađen elaborat za delimičnu obnovu *Obilićeva*.

Nade su podgrejane, da bi vatra potpuno buknula s početka 1947. godine. Uprava Vojne industrije sačinila je poverljivi akt kojim Ministarstvu narodne odbrane predlaže izgradnju fabrike rudarskih eksploziva, gas-maski i zaštitne odeće. Lokacija: bivši *Zavod Obilićevo*. Predlog je uzeo u ozbir da su potrebe privrede za barutom i eksplozivom iz dana u dan sve veće, ali i to da Kruševac ima višedecenijsku tradiciju u proizvodnji ubojnih sredstava. Projekat je trebalo da bude deo prvog petogodišnjeg plana socijalističke izgradnje zemlje.

U januaru 1948. istorija je put *Obilićeva* ukrstila sa još jednim vladarom. Posle kraljeva Milana i Aleksandra iz dinastije Obrenovića, posle kralja Petra Karađorđevića, u život kruševačke fabrike ušetao je i socijalistički maršal Josip Broz Tito. Komandant Jugoslovenske narodne armije lično je potpisao odluku o formiranju preduzeća za proizvodnju rudarskih eksploziva u Kruševcu.

Preduzeće je dobilo novo ime: *Miloje Zakić*. Nekadašnji pitomac i radnik ove fabrike, borac i ratni heroj, ostaće na taj način zauvek zapisan u istoriji fabrike, grada i ovog kraja. Da fabrika ponese njegovo ime predložili su saborci i zemljaci iz Kruševca.

Odlukom jugoslovenskih vlasti najavljen je i treći život *Obilićeva*. Istovremeno, konačno je napušteno i zaboravljeno područje Ravnjaka.

Udarnički do trećeg početka

Treća izgradnja fabrike u Kruševcu, ovog puta pod novim imenom *Miloje Zakić*, bila je po mnogo čemu udarnička, u skladu sa novim socijalističkim uređenjem i činjenicom da je zemlja iz rata izašla kadrovski i finansijski osakaćena. Graditelji su se uglavnom dovijali, tražeći improvizovana rešenja. Podrška države je načelno postojala, ali ne i snaga da se finansijama i organizacijom izvede jedan ovako veliki poduhvat.

Stručnjacima je bilo naloženo da u reorganizaciji fabrike mogu da koriste samo stari materijal. O uvozu se nije smelo ni razmišljati. Oprema i mašine nabavljani su iz fabrika širom Jugoslavije, vodovodna mreža i parna turbina bili su svojevremeno odneti iz fabrike, a sada su vraćeni iz nekoliko mesta južne Srbije. Pokrenute su solidarne akcije, veliki broj privrednih organizacija uključio se da pomogne u opremi, vozilima, delovima.

Tehnologija za proizvodnju pripremljena je u Kamniku, staroj slovenačkoj industriji koja se barutom bavi još od polovine 19. veka. I gle čuda, nije prošla ni godina dana od početka radova, a fabrika rudarskog eksploziva bila je spremna da započne proizvodnju. U probnom režimu počela je da radi u avgustu

Meštani u obnovi fabrike, posle Drugog svetskog rata

1948. Hroničari beleže da je pokretanje obavljeno izuzetno skromno, bez govora, bez presecanja vrpce. Čak su i politički funkcioneri zaobišli otvaranje nove fabrike. Oko 40 radnika, inženjer, tri tehničara i dva reglera bili su tihi heroji novog uspeha kruševačke industrije.

1. septembra 1948. u nekolicinu firmi u Srbiji i Makedoniji stigle su prve količine rudarskog eksploziva iz novog pogona. Na kutijama je bilo napisano samo: „Proizvedeno u preduzeću *Miloje Zakić*, Kruševac“.

Nova stranica istorije je otvorena.

Omladinske radne akcije na obnovi porušenih saobraćajnica i Barutane

Dobrovoljno i u vatrogasce

Kao nekada *Obilićevo*, i preduzeće *Miloje Zakić* pokazuje spremnost da radi šire nego što je osnovni posao fabrike, a u korist i za potrebe svojih komšija, sugrađana i prijatelja. U 1948. godini u *Zakićevu* je osnovano i Dobrovoljno vatrogasno društvo.

Ako je neko razumeo koliko treba biti oprezan sa vatrom, onda su to naslednici starih barudžija, sada proizvođači modernih eksploziva. Niko nije postavljao pitanje novčane naknade za novo angažovanje, svi dobrovoljci smatrali su to dužnošću i prilikom da pomognu kada je najpotrebnije.

Dobrovoljno vatrogasno društvo postalo je jedna od najbolje organizovanih celina u preduzeću. Vatrogasci *Miloja Zakića* pojavljivali su se na brojnim takmičenjima i ostvarivali izuzetne rezultate.

Kruševački dobrovoljci osvojili su više medalja na međunarodnim i takmičenjima jugoslovenskog ranga.

■ *Dobrovoljna vatrogasna jedinica Zakićeva, 1980. godine*

■ *Praktična nastava za buduće majstore*

Školovanje kvalifikovanih radnika

Još jednom je fabrika uzela na sebe da školuje mlade kadrove ovoga kraja. U proleće 1948. osnovana je Vojnoindustrijska škola.

Tokom trogodišnjeg školovanja mladi uzrasta između 14 i 17 godina pripremali su se, u teoriji i praksi, za posao kvalifikovanog radnika. Prednost pri upisu imala su deca palih boraca, žrtava fašizma i invalida narodnooslobodilačke borbe.

Atmosfera u školi bila je još uvek, kao i u celoj zemlji, u znaku vojnih pravila i tek završenog rata. Propisivala je, na primer, da „od danas pa ubuduće, svakog meseca do 5. u mesecu, imaju se svi pitomci ove škole bez razlike na godinu učenja šišati do glave u berbernici ove škole“. Vojnoindustrijska škola radila je svega nekoliko godina i u školskoj 1952/53. godini upisala je poslednju generaciju.

Ulaganje u ljude i znanje

Oporavljena posle Drugog svetskog rata, zapravo izgrađena po treći put, fabrika *Miloje Zakić* konačno počinje da u miru gradi svoju poslovnu viziju. Prvi put će za to imati pola veka bez rata, razaranja i uništavanja.

U ekonomskom smislu bili su to teški uslovi za rad, izvori finansiranja nedovoljni, investicioni kapaciteti slabi. Ono čega sigurno nije manjkalo to je veliki entuzijazam, kvalitet i dovitljivost naših ljudi. I rezultati nisu izostali.

Svoje posleratne planove Kruševljani su izražavali pomalo šifrovanim nazivima projekata. Pogon M označavao je fabriku gasnih maski, a ona je imala četiri poizvodne jedinice: M-1 je bila fabrika aktivnog uglja, M-2 gumara zadužena za izradu gumenih delova za maske, M-3 livnica, a M-4 cedilara, u kojoj je obavljana i kontrola proizvedenih maski.

Od 1950. godine počela je izgradnja fabrike, a polovinom 1952. počinje proizvodnja gas-maski.

Pogon D označavao je radionicu zapaljivih i dimnih sredstava. Uz proizvodnju rudarskog eksploziva, koji je bio prirodan nastavak ranijeg rada na proizvodnji baruta i trinitrotoluola, sada je osvojen i program za izradu dimnih i zapaljivih sredstava. U D pogonima proizvodnja počinje iste 1952. godine.

I premda je očito reč o velikim privrednim uspesima, već zbog same činjenice da su sa veoma malo sredstava pokrenute nove fabrike, prvi godišnji izveštaji *Zakića* ne skrivaju samokritički ton. Priznaje se da maske nisu uvek bile željenog kvaliteta, da prvobitni planovi proizvodnje nisu ispunjeni. Međutim, temelj razvoja je nesumnjivo postavljen. Pokazala je to već 1953. godina, kada je preduzeće prvi put uspelo da uposli svoje kapacitete, da premaši planove, najavljujući tako velike mogućnosti *Miloja Zakića*.

Naredne godine obeležiće značajna promena tržišne pozicije, a samim tim i filozofije i prakse ovog preduzeća. Tokom 1955. *HGI Miloje Zakić* dobija akt o osamostaljenju, što znači da više nije preduzeće državnog karaktera, već je predato radnicima na samoupravljanje. Za kruševačku fabriku to znači izlazak na tržište. Do tada je jugoslovenska armija bila ključni kupac, a sada je trebalo definisati svoje proizvode i naći za njih odgovarajuće potrošače.

Jedan od ključnih zaokreta napravljen je okretanjem ka znanju i razvoju kvalifikovanih kadrova. Samo 7 inženjera i 23 kvalifikovana radnika nisu bili dovoljni za neprekidno unapređenje proizvoda i tehnologije i *Zakićevo* preduzima brojne korake za jačanje svoje kadrovske baze. Preduzeće je osnovalo svoj Konstrukcioni biro i počelo okupljanje inženjera i tehničara. Ulaže se u laboratoriju, koja će se baviti istraživanjima i kontrolom kvaliteta.

HGI Miloje Zakić se odlučuje na akciju koja će do danas ostati prepoznatljivi znak kruševačke *korporacije*: investira u ljude i njihov razvoj. Prvi put je raspisan konkurs za dodelu 80 stipendija, namenjenih pre svega inženjerima, ekonomistima, tehnolozima i energetičarima. Već sledeće godine broj stipendija povećan je na 120. Ovakav potez je izazvao veliko iznenađenje, ali i interesovanje u kruševačkom kraju. Zapošljavanje velikog broja mladih iz Rasinskog okruga ostaće do danas poslovna filozofija ove firme.

Mnogi mladi ljudi, svršeni učenici škole učenika u privredi, tek punoletni, zapošljavali su se u *Miloju Zakiću*. Kroz praktični rad, uz obuku starijih rukovodilaca, postali su vrsni majstori, stolari, bravari, mehaničari, vodoinstalateri... Mnogi su u firmi ostali do penzije i uz svoj redovan posao obavljali sve prepravke i popravke u kompaniji.

Novi način rada, kreativniji i moderniji, trebalo je da bude odgovor na promenu odnosa sa oružanim snagama. Preduzeće je sada primorano da se bori za plasman svoje robe, što traži

Razvoj na spostvenoj pameti: Konstrukcioni biro Zakićeva

drugačije kadrove, brže prilagođavanje i osvajanje novih tehnologija. Neki proizvodi su gubili svoje tržište (na primer gas-maske i dimne kutije, koje su bile namenjene Armiji), ali je zato rasla potreba za aktivnim ugljem. Tražeći nove kupce iz *Zakićeva* su prvi put privredni eksploziv izvezli na tržište Turske. A koliko su bili spremni na promenu i na eksperimentisanje govori i to da je u jednom trenutku, u pogonu koji nije bio dovoljno iskorišćen, počela i proizvodnja kuhinjskog nameštaja.

Za *Miloja Zakića* to nisu bile lake godine. Periodi rasta i razvoja s vremena na vreme smenjivali su se sa periodima stagnacije. Doneta je odluka da se unapred pripreme programi koji će omogućiti da preduzeće brzo reaguje kada se pojave odgovarajuće kreditne linije i državni programi za razvoj. Rukovodstvo preduzeća se odlučuje za politiku kontinuiranog ulaganja, sa svešću da može da napreduje samo onaj ko neprekidno unapređuje svoje proizvode.

Temelj današnje *korporacije*

Tri sidra *Miloja Zakića*

Šezdesete godine prošlog veka donele su veliki skok u razvoju *Miloja Zakića*, ali i postavljanje temelja *Korporacije* kakvu danas poznajemo.

Proizvodnja eksploziva i dalje je bila kičma preduzeća. Uvođene su različite inovacije, kao, na primer, na patroniranju eksploziva, čime je produktivnost znatno povećana. Druga promena, ne mnogo značajna na prvi pogled, predstavljala je pravu revoluciju u kruševačkoj fabrici. Još od pokretanja prvih barutana u Srbiji radnici su robu pakovali stojeći. Sada, kada je instalirana pokretna traka za pakovanje patrona, prvi put su radnici mogli da rade sedeći na svojim radnim mestima.

Upumpavanje eksploziva za miniranje u kamenolomu

Usavršavana je i proizvodnja zaštitnih sredstava. Uvedena je tehnologija aktiviranja uglja uz pomoć vodene pare i postavljena kabina za bojenje.

Već početkom šezdesetih sazrela je odluka da *Miloje Zakić* investira u pogon za proizvodnju guma. Najpre je osvojena tehnologija izrade moto-guma, a onda izgrađena velika hala gumare. Tek što je počela 1963. godina iz fabrike je krenula isporuka spoljnih guma za bicikle, skutere i mopede.

U ovim godinama i radnički standard postajao je sve značajnija tema. Brinući o svojim ljudima, preduzeće je na obližnjem Jastrepcu, najšumovitijoj planini Balkana, podiglo svoje odmaralište. Radnici su dobili sjajnu priliku za odmor

Uz razvoj fabrike, sve važniji postaje i standard radnika

Gume postaju znak prepoznavanja Industrije Miloje Zakić

i oporavak, ne sluteći da će nekoliko decenija kasnije ova lokacija dobiti drugi poslovni pravac.

Kada se ova burna decenija bližila kraju *Miloje Zakić* se nije mogao prepoznati. Preduzeće je postavilo tri proizvodna stuba na kojima opstaje do današnjeg dana: proizvodnju eksploziva, zaštitnih sredstava i gumarskih proizvoda. U odnosu na početak decenije vrednost proizvodnje povećana je čak 10 puta.

Odmaralište na Jastrepcu, danas hotel Trayal

Prvi koraci u marketingu: oglas za Trayalovu gumu

Kreće *Trayal*

Sedamdesete godine prošlog veka bile su konačno jedna decenija u kojoj kruševački gigant ne kreće od nule, lečeći ratne rane ili ispravljajući ranije greške. Sjajan zamah iz prethodne decenije bio je odskočna daska za *Miloja Zakića* i prilika da preduzeće stane u red uspešnih i modernih.
Nisu zapostavljana eksplozivna sredstva kao osnovni proizvod. Godine 1974. pokrenuta je proizvodnja livenog eksploziva, a 1976. i tečnog eksploziva tipa Slurry.

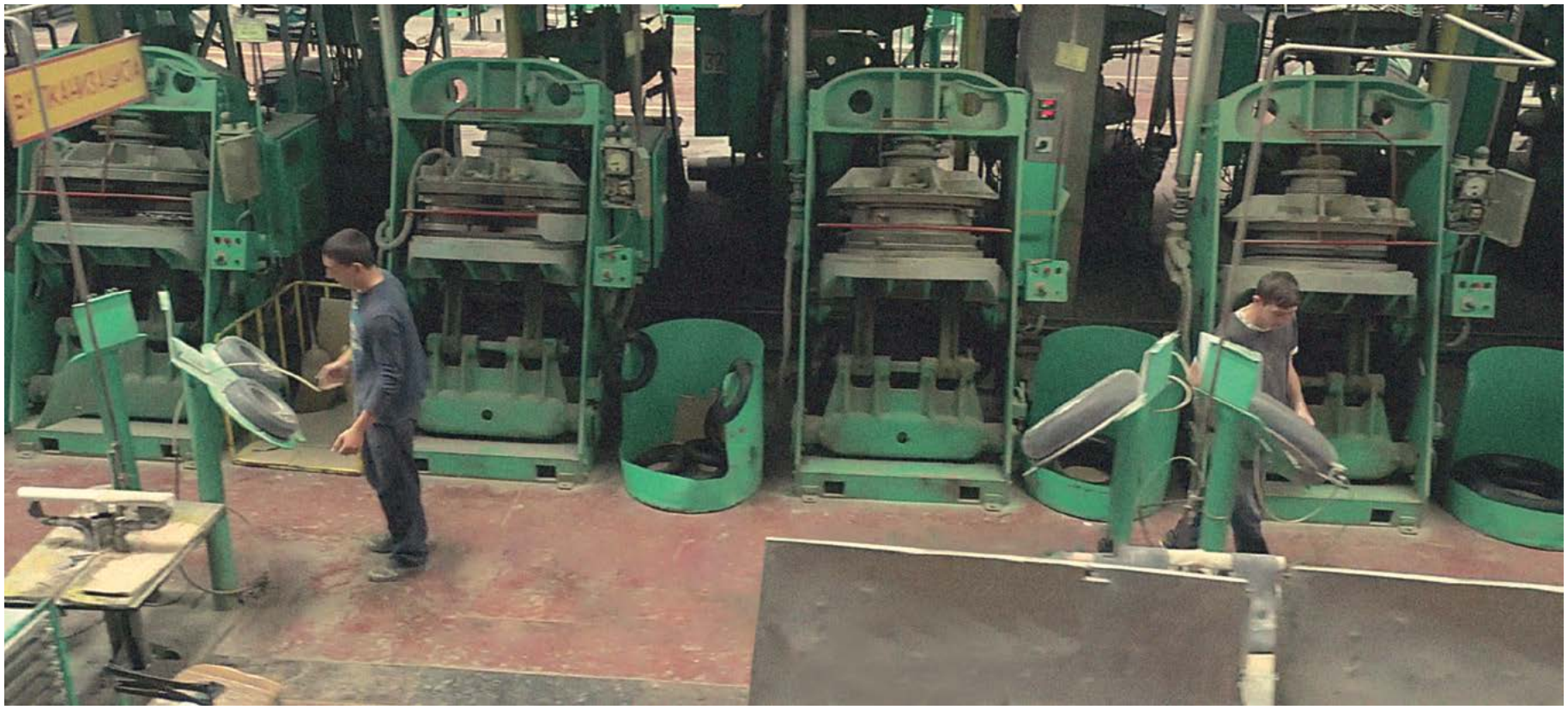
Veliki korak napravljen je potpisivanjem ugovora o zajedničkom ulaganju sa francuskim firmama Kleber, Cifal i Setileks. Kao rezultat sporazuma, koji se može nazvati istorijskim, niče fabrika guma *Trayal*, moćno i savremeno postrojenje sa kapacitetom da proizvede oko 2 miliona spoljnih radijalnih guma za putničke automobile.

Ugovor je potpisan 1973. godine, radovi su počeli šest meseci kasnije, a vredi zapamtiti 26. februar 1976. kada je sa trake izašla prva radijalna guma. „Taj događaj zlatnim slovima je zapisan u istoriji industrije *Miloje Zakić*“, stoji u jednoj od priča napisanih o kruševačkom gigantu. Hroničari su zabeležili da je o važnom privrednom događaju izveštavalo čak 60 jugoslovenskih novinara i da je „*Trayal* na velika vrata ušao u jugoslovensku automobilsku i gumarsku industriju“.

Uspesi jednog novog, modernog i naprednog preduzeća nisu promakli društvenoj zajednici. Odlukom predsednika Republike Josipa Broza Tita, istog onog koji je odlukom iz 1948. pokrenuo obnovu fabrike, radnici i rukovodstvo *Radne organizacije Miloje Zakić* odlikovani su Ordenom rada sa crvenom zastavom. Odlikovanje je Kruševljanima svečano uručeno na Dan Armije, jedan od najvećih praznika Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.

Podaci pokazuju da priznanja dobijena od jugoslovenske javnosti nisu uljuljkala ljude iz *Zakićeva*. Razvoj preduzeća nastavljen je na svim poljima. Tek što je svečano otvorena fabrika guma *Trayal*, u obližnjem Ćićevcu postavljeni su temelji nove fabrike guma za dvotočkaše. Pogoni kapaciteta 6,6 miliona guma godišnje počeli su da rade sredinom 1978. Ukupni kapacitet 3,1 milion spoljnih i 3,5 miliona unutrašnjih guma.

Preduzeće gradi i pogon za izradu smeše za proizvodnju guma. Do tada je iz uvoza stizalo oko 5.000 tona smeše na godišnjem nivou kako bi se proizvodnja nesmetano odvijala. Sada je *Miloje Zakić* sam mogao da proizvede 13.000 tona godišnje, dovoljno da podmiri svoje potrebe i da ostatak ponudi drugim zainteresovanim fabrikama.

Fabrika za proizvodnju pneumatika za dvotočkaše u Ćićevcu

Prvi vek
Obilićeva – Zakićeva

Osamdesete godine u *Zakićevu* pratile su ono što se dešava u celoj zemlji. Fabrika, kao i država, prolazi kroz relativno miran period, ali sa sve jasnijim najavama ekonomske krize.

S početka decenije preduzeće se bavi rešavanjem uskih grla u proizvodnji. Pokrenuti su neki novi pogoni, neki postojeći pogoni su prošireni.

Prvi put kruševačka industrija izvozi svoje znanje i nudi zainteresovanim partnerima kompletan inženjering. Na taj način tehnologija *Miloja Zakića* stiže u daleku Burmu, gde je po planovima iz Srbije podignuta fabrika eksploziva.

A na izmaku ove decenije Kruševac slavi veliki jubilej: 100 godina od postavljanja kamen-temeljca za *Barutanu Obilićevo*. Jedna od retkih industrija sa takvom tradicijom obeležila je rođendan kako dolikuje, brojnim aktivnostima: svečanom akademijom, programom za radnike, konferencijom za štampu. Društvo nije zaboravilo kvalitete *Miloja Zakića*. Fabrici je dodeljen Orden zasluga za narod sa zlatnim vencem, kao i Velika plaketa Oružanih snaga.

Godinu slavlja obeležilo je do tada najveće miniranje – u rudniku Bučim u Makedoniji. Slavilo se i puštanje u rad fabrike unutrašnjih guma u Ćićevcu.

Vredan hvale bio je i izvoz. Međutim, nadolazeća kriza donela je nešto što nije bilo za ponos: poslovanje u 1989. godini završeno je sa gubitkom. Podignuti su veliki ino-krediti posredstvom *Jugobanke Kruševac*, kasnije *Komercijalne banke Kruševac*, koja je danas *NLB Komercijalna banka*.

1889

ОБИЛИЋЕВО

ЛИСТ РАДНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ „МИЛОЈЕ ЗАКИЋ" - КРУШЕВАЦ

ГОДИНА XXV
БРОЈ
265

ДАН ЗА ГЕНЕРАЦИЈЕ И ИСТОРИЈУ

Veliki jubilej viđen okom fabričkog lista Obilićevo

Teške devedesete

Omča međunarodnih sankcija

Poslednja decenija 20. veka za *Miloja Zakića* je i početak drugog veka postojanja. Politička situacija ne pogoduje ekonomiji, ni globalno, a još manje regionalno, na prostoru Jugoslavije.

Ipak, u Kruševcu deceniju započinju ambiciozno. Ugovoren je značajan izvoz za Veliku Britaniju.

Jugoslovenska kriza čini svoje. Uslovi poslovanja sve su teži, smanjuje se ili nestaje tržište jugoslovenskih republika. Sve postaje politika, od koje ne može da pobegne ni fabrika: radnici se izjašnjavaju, organizuju se zborovi podrške. U teškoj

Radnici iskazuju i političke stavove

1990. godini ne zna se da li je teže organizovati proizvodnju ili prodati robu. Preduzeće godinu završava sa gubitkom.

Stanje koje je u 1990. izgledalo složeno, u 1992. postaje nepodnošljivo. Ujedinjene nacije uvode ekonomske sankcije Jugoslaviji, što za firme znači zabranu uvoza i izvoza. Takva odluka predstavlja potpuni šok za preduzeće u kojem gume čine 60% proizvodnje, a njihov najveći deo završava na inostranom tržištu.

Tokom 1992. nastavlja se značajno zaduživanje kod *Komercijalne banke*, ali Preduzeće nije u stanju da obaveze ispunjava u ugovorenim rokovima.

U situaciji koja je potpuno vanredna i rukovodstvo *Miloja Zakića* poseže za vanrednim merama. U uslovima blokade fabrike proizvode samo ono što sigurno može da se proda i, što je još važnije, da se naplati. Smanjuju se troškovi, posebno neproizvodni i udeo administrativne radne snage. U gumarskoj proizvodnji događaju se višemesečni prekidi, jer nedostaju sirovine, a izvoz je onemogućen sankcijama. Pažnja je usmerena na fabriku eksploziva, koji je postao ključni proizvod, neophodan za mnoge vitalne grane srpske privrede.

Kao da je navikla na rad u najtežim uslovima, kruševačka fabrika ni sada ne odustaje od inovacija kojima bi sanirala potpuno neprijateljsko poslovno okruženje. Na površinskim kopovima rudnika Bor počinje da se traži novo rešenje za upotrebu eksploziva.

Kako je prodaja guma u inostranstvu gotovo onemogućena, preduzeće traži druge načine da ostvari prihod i obezbedi opstanak za više hiljada porodica svojih radnika. Osvojena je tehnologija proizvodnje brisača za automobile, ali zbog ograničenog asortimana ovaj proizvod ne uspeva na tržištu.

Vazdušni mehovi za ogibljene autobusa sada dolaze iz Kruševca, umesto iz uvoza, ali se i od ovog proizvoda odustaje zbog lošega kvaliteta. Proizveden je detonirajući štapin, koji se na probi u Majdapneku pokazao boljim od uvoznog. Međutim, njegova cena koštanja veća je od prodajne cene konkurenata.

Miloje Zakić ulazi i u potpuno novu industriju, proizvodnju opreme za decu. Program nazvan *Bebino* čini paleta proizvoda: dečja kolica, tricikli, trotineti, dečji kreveci, ogradice, šetalice, nosiljke za bebe… Sve proizvedeno od domaćih materijala, jer uvoznih nije ni bilo. Međutim, ovaj projekat potpuno propada zbog lošeg kvaliteta.

Jasno je da se rukovodstvo *Korporacije* povinuje političkim, a ne tržišnim potrebama. Država uzvraća pažnju *Miloju Zakiću,* pa u posetu dolazi najviši državnik, predsednik SR Jugoslavije Zoran Lilić. Rukovodstvu daje podršku tadašnji predsednik Srbije Slobodan Milošević, što pojedinci koriste za ličnu korist.

Politički vrele devedesete godine

Fabrici ime po najpoznatijoj robnoj marki u celom poslovnom sistemu - po automobilskoj gumi Trayal

Novo ime – stara sudbina

U ovako složenoj situaciji, ili možda baš zbog nje, rukovodstvo *Miloja Zakića* realizuje krupnu i važnu odluku: celokupnom poslovnom sistemu menja ime. Na Vidovdan 1995. godine, za svoj 106. rođendan, Preduzeće *Miloje Zakić* postaje *Trayal Korporacija*. U obrazloženju odluke navodi se da je *Trayal* postao najpoznatija robna marka u celom poslovnom sistemu, da je ime prepoznato na jugoslovenskom i svetskom tržištu i da se očekuje da ono donese i krupne promene u filozofiji rada i modernizaciji poslovanja.

Krug se zatvara. Od *Barutane Obilićevo*, preko *Vojno-tehničkog zavoda Obilićevo* i *Hemijsko-gumarske industrije Miloje Zakić* do *Trayal Korporacije*.

I u drugoj polovini devedesetih godina prošlog veka preduzeće, sada pod novim imenom, nastavlja da inovira postojeće i da ulazi u nove projekte. Proizvedena je teretna guma za autobuse i kamione. Ovaj program će nastaviti da živi neko vreme, koncipiran dobro, ali i sa ograničenim mogućnostima za proizvodnju.

U zemlji koja je pod međunarodnim sankcijama celokupna privreda kuburi sa likvidnošću. *Trayal* se dovija pokušajem da robu koju dobija kroz kompenzaciju, umesto novca, proda u sopstvenoj maloprodaji. *Korporacija* otvara nekoliko svojih prodavnica i kupuje robnu kuću *Beteks* u centru Kruševca. Plan ne donosi rezultat, rastu zaduženja kompanije prema dobavljačima i institucijama.

Koristeći državne olakšice za nova radna mesta, rukovodstvo zapošljava nekoliko hiljada ljudi, iako za to nema tržišnog opravdanja, ni potrebnog kvaliteta radne snage. Ovaj pokušaj da se problem odloži pokazaće se u budućnosti kao veliki kamen spoticanja u razvoju *Korporacije*.

Tokom 1995. i 1996. godine *Komercijalna banka* vrši veliki pritisak na *Trayal Korporaciju* da vrati kredite uzete krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina, sa nagomilanom kamatom i pratećim troškovima. *Trayal* sa bankom potpisuje izuzetno nepovoljan ugovor u kome priznaje glavni dug, kamate i troškove nastale do dana potpisivanja, iako su krediti bili stavljeni u mirovanje tokom međunarodnih sankcija prema Jugoslaviji. Brojnim aneksima kamata je uvećavana do 12, čak i do 18%. Krediti i zaduženja iz prethodnih godina postaju omča oko vrata *Korporacije*.

I u najtežim vremenima delovi preduzeća pokazuju svoju veštinu i vitalnost. Iz Kruševca izlazi novi proizvod: protivgradna raketa, koja će postati znak prepoznavanja *Trayala* u narednim decenijama.

Na pritisak izvoznog odeljenja u rekordnom roku razvijena je proizvodnja emulzionih eksploziva, tada nedovoljno automatizovana, ali taktički značajna. Ovaj proizvod biće narednih godina izvezen u količinama koje se mere hiljadama tona, obezbeđujući sredstva za život *Korporacije*.

6. СТРАНА TRAYAL МАЈ 1999.

ПОСЛЕДИЦЕ БОМБАРДОВАЊА:

ШТЕТА ЈЕ ВЕЛИКА

Готово да нема објекта у TRAYAL KORPORACIJI који није оштећен након гранатирања 14. маја. Највеће штете имала је Гумара и просторије Сектора за транспорт и складиштење на којима су попуцала готово сва стакла на прозорима

■ *Fabričke novine donose izveštaje o razmerama šteta prouzrokovanih NATO bombardovanjima*

Počinje i izvoz zaštitnih sredstava za Egipat, koji donosi značajne količine novca i omogućava normalizaciju rada celog poslovnog sistema.

Firma pokušava da se oporavi od sankcija, od gubitka jugoslovenskog tržišta, od hiperinflacije. Ponovo rastu ambicije i sa dosta optimizma u Kruševcu čekaju 1999. godinu. Međutim, istorija se još jednom grubo poigrala sa *Trayalom*. U martu 1999. NATO je počeo bombardovanje Srbije.

U petak, 14. maja, bombe su pale i na *Trayal*. Treći put rat zaustavlja proizvodnju i ostavlja ruševine u fabričkom krugu.

Radnici *Trayala*, svesni koliko je izvoz važan za opstanak *Korporacije* i egzistenciju njihovih porodica, ne prekidaju proizvodnju čak ni eksploziva, dok zavijaju sirene za uzbunu. Sreća u nesreći je da su se eksplozije desile upravo u periodu kada su se menjale smene radnika, tako da niko nije stradao.

Pogođena je stara barutana, deo proizvodnje koji je radio sporadično proizvodeći sirovinu za pirotehnička sredstva *Korporacije*. Objekat je znatno stradao, kao i oprema unutar njega.

Predveče istog dana, desetak radnika i rukovodilaca *Trayala* spontano se okupilo da bi, naoružani alatima za demontažu, ušli u razrušeni objekat kako bi spasili od opreme šta se spasti može, dok se bombardovanje ove proizvodne celine ne ponovi. Mašine koje nisu drastično oštećene bombardovanjem su demontirane, iznesene i raspoređene pored obale potočića koji i danas protiče kroz fabrički krug *Korporacije*, da sačekaju bolja vremena.

Umesto da se priprema za proslavu 110. rođendana, cela *Korporacija* i njenih 6.200 radnika našli su se najpre u borbi za opstanak, a onda u bici za oporavak fabrike i ponovno uspostavljanje proizvodnje.

Treće bombardovanje – posle dva svetska rata, NATO rakete su 1999. razorile pogone za proizvodnju eksploziva

Feniks sa Rasine

Kad štrajk donosi rešenje

Počinju i dvehiljadite. Posle bombardovanja 1999. dolaze velike društvene promene u oktobru 2000. *Trayal* je još jednom na novom početku, a on nije sjajan.

Preduzeće nije uspelo da pokrene proizvodnju u neophodnom obimu, od pet proizvodnih celina radi samo jedna. Nedostaju sredstva za nabavku repromaterijala, izgubljeni su tradicionalni kupci iz inostranstva, radnici nemaju posla.

Zbog blokade računa u dužem vremenskom periodu i nemogućnosti poslovanja pokrenut je stečajni postupak. Počinju sudski sporovi sa *Komercijalnom bankom*. Banka pokreće tužbu protiv *Korporacije*.

U proleće 2003. radnici dižu glas. Najavljuju štrajk i traže promene. Danas možemo reći, da nije bilo ovakve reakcije radnika, predvođenih predsednikom Samostalnog sindikata Milosavom Vukoičićem, veliko je pitanje da li bi *Trayal* opstao. Pod pritiskom zaposlenih rukovodstvo preduzeća podnosi ostavku, a Upravni odbor se saglašava sa predlogom Sindikata da poverenje dobije jedan od mladih stručnjaka iz kompanije: Miloš Nenezić, koji je u tom trenutku bio direktor izvoza u jednoj od celina *Trayala*.

Ključna uloga štrajkača predvođenih Sindikatom

Insistiranje Sindikata neočekivano brzo, čak i za pokretače ove ideje, počinje da daje rezultate. Posle samo nekoliko meseci pokrenuta je proizvodnja u svih pet fabrika *Trayal Korporacije*. Uz izvoz počela je da raste i prodaja na domaćem tržištu. Novo rukovodstvo vrlo brzo rešava pitanje blokade računa, pa i obustavlja pokrenuti postupak stečaja.

Izveštaji pokazuju da je za godinu dana proizvodnja guma dostigla maksimum kapaciteta. Preporod *Trayala* je počeo.

Predvođeni Nenezićem i njegovim rukovodećim timom, radnici pokreću izvoz koji čini okosnicu plasmana *Trayala,* najviše u Sjedinjene Američke Države, Veliku Britaniju i Nemačku. Sve veći je respekt međunarodne javnosti, mnogi ambasadori i čak 17 ekonomskih savetnika ambasada u Beogradu dolaze da se informišu o rezultatima i mogućnostima kruševačke industrije. Diplomatsko priznanje koje je malo ko dobio.

Ministri Vlade Srbije dolaze u Kruševac da se upoznaju sa radom fabrike i vide kako je tako veliko preduzeće stalo na noge, kada su skoro sve slične firme na jugoslovenskom prostoru propale. *Korporaciju* posećuje i predsednik Srbije Boris Tadić.

Na početku 21. veka i društvena zajednica odaje počast brzom oporavku *Trayala*. Ređaju se nagrade *Korporaciji* i njenom rukovodstvu na domaćem i međunarodnom planu. Istovremeno njen prvi čovek Miloš Nenezić dobija brojna priznanja, titule menadžera godine, lidera biznisa, jer *Trayal* je najveći izvoznik Rasinskog okruga i jedan od 20 najvećih neto izvoznika u Srbiji. Izvoz zaštitnih sredstava u SAD, saradnja sa agencijom NASA, pneumatici koji su prve fabričke gume na automobilima „Daewoo“ – samo su neki od dokaza kvaliteta poslovanja.

Proizvodnjom punim kapacitetima do rekordnog izvoza

O uspesima već u prvim mesecima oporavka posrnulog *Trayala* govorio je generalni direktor *Korporacije* Miloš Nenezić u intervjuu za list kompanije (objavljeno u junu 2004) iz kojeg izdvajamo neke delove:

"Rukovodstvo i Komercijala su uspeli da, uz velike napore, povećaju obim prodaje i stabilizuju odnose sa institucijama, bankama, Vojskom i drugim partnerima. U izvozu su obnovljeni stari i zaključeni novi ugovori sa brojnim ino partnerima čime je *Trayal Korporacija* uspela da povrati izgubljeno poverenje i imidž i učvrsti svoje pozicije na tržištu.

Najveći pomak u proizvodnji napravljen je u Fabrici putničkih guma. Od 2.800 kolika je bila dnevna proizvodnja u 2002. godini došli smo do dnevne proizvodnje od 5.000 guma, a postavili smo cilj da već u julu dnevna proizvodnja bude 5.500 guma.

U Fabrici teretne i industrijske pneumatike u poslednjih nekoliko dana dostignuta je dnevna proizvodnja od 20 tona, a cilj je da se dnevno proizvodi 30 tona guma.
U Fabrici guma za dvotočkaše i unutrašnje gume sada se dnevno, zahvaljujući većem angažovanju, proizvodi 11.000 unutrašnjih i 4.000 spoljnjih guma. Preduzete su sve mere i očekuje se obim proizvodnje od 15.000 unutrašnjih i 5.000 spoljnjih guma u narednom periodu u ovoj fabrici.

U Fabrici eksploziva, pirotehnike i hemije uspeli smo da premostimo probleme iz prethodnog perioda i proizvodnja eksploziva i pirotehnike se odvija u sve većim količinama.

U Fabrici zaštitnih sredstava, sa završetkom razvoja vojnih i civilnih zaštitnih sredstava i njihovom sertifikacijom po odgovarajućim standardima – omogućiće se i veća realizacija

1889 TRAYAL

ЛИСТ TRAYAL KORPORACIJE - КРУШЕВАЦ

ГОДИНА XL
БРОЈ
358
ЈУН 2004.

1889. год. основана је Барутана ОБИЛИЋЕВО. У II светском рату непријатељ је демонтирао. 1924. обновљена и проширена, Барутана наставља рад као Завод ОБИЛИЋЕВО. 1927. год. основана је Војно занатлијска (питомачка) школа. 1933. год. формирана је партијска организација која је одиграла два народна хероја и више револуционара свога краја. 1936. год. при заводу је основан Централни научно-хемијски лабораторијум. 1941. год. Немци су Завод разорили до темеља. 1947. год. на рушевинама је започета обнова Завода, које 1948. год. почиње рад као хемијска индустрија "Милоје Закић". 28. јуна 1995. год. постаје TRAYAL KORPORACIJA.

115 TRAYAL KORPORACIJA

Ове године TRAYAL KORPORACIJA обележава 115 година постојања и рада. У периоду дужем од једног века било је успона застоја у развоју, изазваних различитим узроцима на које радници често нису могли да имају утицај.
Ипак, да је TRAYAL KORPORACIJA заиста добра фирма најбоља је доказ што је упркос свим догађајима у протеклом периоду успела да све догађаје надживи. TRAYAL KORPORACIJA рођена у 19. веку, опстала у 20. и са пуно амбиција корача у 21. веку.

Милосав Вукојичић, Председник Синдиката
НАШ ЦИЉ ЈЕ ЗАШТИТА РАДНИКА

Нешто више од годину дана је прошло од када је у TRAYAL KORPORACIJI дошло до промене руководства. У марту 2003. године на иницијативу Синдиката TRAYAL KORPORACIJE дошло је до промене на челу колектива, иницијативу Синдиката Управни одбор је прихватио, и за Генералног директора именован је дипломирани економиста Милош Ненезић.
Да се заустави даљи суноврат фирме који је претио да уништи све тековине бројних генерација које су овде радиле - најзаслужнији су поред Синдиката и радници који су у правом тренутку реаговали и изнудили промену на челу колектива.
Милосав Вукојичић председник Синдиката TRAYAL KORPORACIJE о тадашњем стању, сада - након петнаест месеци, са пуно задовољства каже да је Синдикат урадио оно што је за фирму било најбоље - спречио је колапс највеће фирме у граду и данас највећег извозника у Региону.

(наставак на 2. страни)

Милош Ненезић, Генерални директор
МОЖЕМО И МОРАМО БОЉЕ

TRAYAL KORPORACIJA успела је за релативно кратко време, захваљујући ангажовању свих структура, да стабилизује производњу и достигне месечну продају од 4 милиона евра. Ради се искључиво по наруџбинама, за познате купце.
- Руководство и Комерцијала су успели да, уз велике напоре, поспешају обим продаје и стабилизују односе са институцијама, банкама, Војском и другим партнерима. У извозу су обновљени стари и закључени нови уговори са бројним ино партнерима чиме је TRAYAL KORPORACIJA успела да поврати изгубљено поверење и имиџ и учврсти своје позиције на тржишту.
Највећи помак у производњи направљен је у Фабрици путничких гума. Од 2800 колика је била дневна производња у 2002. години дошли смо до дневне производње од 5000 гума, а поставили смо циљ да већ у јулу дневна производња буде 5500 гума.

(наставак на 2. страни)

Драган Јовановић, Председник Управног одбора
TRAYAL JE U USPONU

О најактуелнијим активностима које су у TRAYAL KORPORACIJI обележиле протеклу годину и оним које су садатуку, Председник Управног одбора Драган Јовановић каже:
- Стање у TRAYALU је сада стабилно, можда чак најстабилније за последњих двадесетак година - из више разлога:
Профилисано је једно стабилно тржиште и обезбеђена је продаја, односно запосленост најмањег дела производних капацитета та ову годину. Обим производње је доведен до техничког оптимума, често до максимума, стабилизовано је снабдевање сировинама, задуженост се смањује, а месечна реализација од око 4.000.000 евра, има тенденцију раста.
Спроведене су 2 фазе социјалног програма по којима је Фабрику напустило више од 1500 радника, тако да је у Корпорацији остало око 3500 запослених. То још увек не представља оптималан број, али се може рећи да се Корпорација растеретила од

(наставак на 2. страни)

Драган Поповић, Председник Скупштине
KA STABILNOM POSLOVANJU

Мада је Статутом TRAYAL KORPORACIJE предвиђено да Скупштина одржава редовне седнице приликом усвајања резултата пословања, садашњи сазив Скупштине активно је радио у протеклих годину дана и ванредним седницама благовремено се укључивао у пословну политику TRAYAL KORPORACIJE.
- У наше најзначајније активности свакако спада и та да смо сходно овлашћењу променили раније структуру Управног одбора. Смањен је ради ефикасније рада број чланова са 11 на 9, од тога три су из TRAYAL KORPORACIJE, а шест из реда стручњака ван Предузећа који својим знањем, искуством и утицајем могу да помогну TRAYAL KORPORACIJI и допринесу њеном угледу у земљи и свету. Они су из добрих фирми, банке, представник Војске, науке..., каже Драган Поповић.
Скупштина је давала велики допринос и у реализовању социјалног програма, а

(наставак на 2. страни)

■ *Mobilizacijom svih sektora, pogona, svakog pojedinca uz optimalnu organizaciju do brzog oporavka*

Dugoročna saradnja sa ILC Dover i NASA još uvek traje

Trayalovi filteri u evakuacionim maskama u Kongresu SAD

ove Fabrike. Razvoj u svim fabrikama ima veoma važnu ulogu, jer se stalno moraju unapređivati postojeći proizvodi i osvajati novi, a sve ovo da bi se opstalo na tržištu...

Bolji rezultati u odnosu na period od pre godinu dana govore da su radnici shvatili da radno mesto nikom nije zagarantovano, već da je neophodno svakodnevno dokazivanje. Ukoliko sve ovo ispoštujemo trebalo bi da 116-tu godišnjicu *Trayala* dočekamo sa prosečnom mesečnom realizacijom od 6 miliona evra.

Za takav obim *Trayal* ima unutrašnjih rezervi koje mora iskoristiti, a sve strukture: Rukovodstvo, Skupština, Upravni i Nadzorni odbor, Sindikat i radnici moraju da deluju zajednički, ka istom cilju, naravno pod uslovom da i u širem okruženju postoje uslovi za realizaciju ovakvih planova. To će dovesti do prosperiteta firme, boljih pozicija na tržištu i samim tim do rasta plata i standarda zaposlenih..."

Vojne delegacije zainteresovane za zaštitna sredstva

Posete iz desetina država - delegacija Egipta

Kako preživeti privatizaciju

U prvoj deceniji 21. veka politika Srbije je da privatizuje državna preduzeća. *Trayal* u tom trenutku ostvaruje dobre poslovne rezultate, ima visoku uposlenost, na strana tržišta plasira najveći deo svoje proizvodnje, zbog čega rukovodstvo *Korporacije* u nekoliko navrata iznosi stav da privatizacija ne treba da bude ishitrena, da je bolje sačekati neko vreme, ako treba, ali da se nađe odgovarajući strateški partner.

Reč države je jača i za *Trayal* počinje dugotrajan, stresan i kontroverzan proces nalaženja privatnog vlasnika.

U narednim godinama raspisan je javni konkurs koji je bio neuspešan. Mnoge strane kompanije, među njima i

Velika očekivanja od privatizacije i još veće razočaranje

neka vrlo značajna imena globalnog biznisa, pokazivale su interesovanje za kruševačkog giganta. Pominjani su brendovi kao što je finski *Nokian*, američki *Cooper*, italijanski *Marangoni*, indijski *Apolo*, belgijski *Deldo*... Holandski *Elcor*, na primer, otkupio je tendersku dokumentaciju, ali je od ponude odustao pokoleban pomenutim sudskim sporovima sa *Komercijalnom bankom*. Pismo o namerama slale su finske, italijanske i domaće firme.

Decembra 2006. godine država je odlučila da prihvati ponudu bugarske kompanije *Brikel EAD*. Firma iz grada Galabova, koja se bavi prodajom i distribucijom uglja, postala je vlasnik 76,9% kapitala. Na sreću, na pritisak tadašnjeg rukovodstva i Sindikata, novi vlasnici potpisuju da prihvataju i sve tražene odredbe socijalnog programa, kao i da nema dalje prodaje imovine *Korporacije* dok ne ispune dogovoreni investicioni program.

■ *Loša odluka države - neuspela privatizacija sa teškim posledicama*

To će se kasnije pokazati spasonosnim za *Trayal*. Plativši državi oko 23 miliona evra i prihvatajući da realizuje obavezno ulaganje od oko 25 miliona evra, bugarska firma počinje da gospodari kruševačkom *Korporacijom*.

Ispostaviće se da je ovo jedna od najgorih odluka države u istoriji *Trayala*. Novi vlasnik nije ispunio nijednu od prihvaćenih obaveza, čak ni posle više puta ponovljenih zahteva države Srbije. Proizvodnja u fabrici je skoro zaustavljena, dugovanja ka dobavljačima i državi su rasla, ionako male zarade isplaćivane su neredovno.

Radnici su dovedeni na rub propasti. Nije im uplaćivan radni staž, niti je realizovan Unapred pripremljeni plan reorganizacije. Zbog toga je decembra 2011. godine, pod pritiskom Vlade Srbije, a radi izmirenja dela duga prema državi, sklopljen ugovor o prodaji celokupne imovine Fabrike autoguma u Dedini.

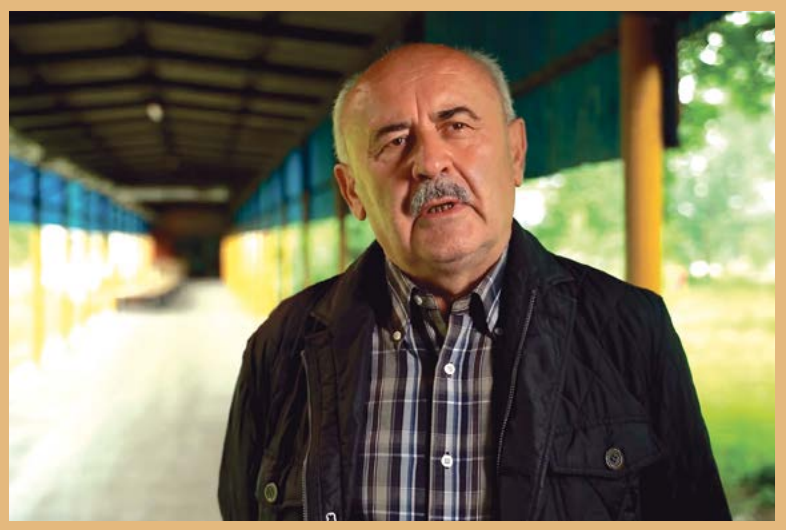
Agonija je trajala i dalje, punih sedam godina. Tek decembra 2013. raskinut je ugovor o privatizaciji. U obrazloženju raskida navedeno je da privatni vlasnik nije ispunio obaveze iz socijalnog programa, da je imovinom fabrike raspolagao suprotno odredbama ugovora i da je trošio sredstva od prodaje mimo onog kako je dogovoreno.

Tek po odlasku privatizacionog vlasnika Kruševac je shvatio razmere koju je za širu društvenu zajednicu imala nepogoda u vidu privatizacije *Trayala*. Ukupna godišnja prodaja fabrike pala je sa preko 40 miliona evra u 2006. godini na svega 17 miliona u 2013. Dugovanja su narasla na više od 100 miliona evra. Izgubljeni su i dobavljači i kupci, saradnja sa institucijama je prekinuta, sertifikati su zastareli. Čak je izgubljena dozvola za rad sa Vojskom Srbije. U magacinima nije bilo ni sirovina, ni poluproizvoda, ni gotovih proizvoda, razvojni programi nisu postojali, a kvalitetni kadrovi su napustili fabriku. Zgrade i proizvodni pogoni su urušeni, a oprema devastirana neodržavanjem.

Trayal je bio praktično otpisan, na korak do konačne propasti.

Pljačka fabrike

"...kada je bugarska firma Brikel preuzela *Trayal*, počeli su problemi. Zaposleni su bili na udaru jer im nisu isplaćivane zarade, novi vlasnici nisu upošljavali fabrike... To je bila pljačka fabrike."

■ *Milosav Vukojičić, predsednik Saveza samostalnih sindikata Trayal Korporacije*

Osuđen da uvek počinje ispočetka – radi to sa uspehom

Od propasti do novog *Trayala*

Kako je *Trayal*, sa 109 miliona evra dugova i na ivici propasti, ponovo postao snažna i razvojno usmerena *Korporacija*

Ogromna su dugovanja i odavno blokiran žiro-račun *Trayala*. Proizvodnja je obustavljena, nema sirovina za proizvodnju, kupci odlaze jedan za drugim. Objekti prokišnjavaju, ruinirani su i pogoni i kancelarije, a mašine ne mogu da se pokrenu – zbog kvarova ili nedostatka delova. Na korak od propasti.

Trayal tada nije imao samo finansijski problem. Bio je urušen gotovo ceo poslovni sistem. Prodaja je, posle neuspele privatizacije, pala sa više od 40 miliona evra u 2006. godini na svega oko 17 miliona u 2013. godini.

Dugovanja su narasla na više od 100 miliona evra, a u trenutku raskida privatizacije dostigla su 109 miliona. Izgubljeni su kupci i dobavljači, sertifikati su zastareli, a izgubljena je i dozvola za rad sa Vojskom Srbije. U magacinima nije bilo ni sirovina, ni poluproizvoda, ni gotovih proizvoda. Kvalitetni kadrovi su napustili fabriku, a zgrade, pogoni i oprema bili su devastirani.

Da li je to bio kraj *Trayala* – ili će gigant sa Rasine još jednom uspeti da ustane iz pepela? Fabrika je već više puta u svojoj istoriji morala da počinje ispočetka: posle Prvog svetskog rata, posle Drugog svetskog rata i nakon bombardovanja 1999. godine.

Sada je trebalo učiniti ono što je urađeno i kod obnove porušenih pogona: trebalo je vratiti kupce, dobavljače, stručne ljude, poverenje tržišta i proizvodni sistem koji je godinama urušavan.

Odgovor je ponovo stigao iz samog *Trayala*. Posle iskustva sa stranim upravljanjem, koje se pokazalo kao katastrofalna odluka države, krenulo se suprotnim putem: oslanjanjem na domaće snage, na rukovodioce ponikle u *Trayalu*, na radnike i Sindikat, bez kojih oporavak ne bi bio moguć.

Bratislav Gašić, tada gradonačelnik Kruševca, procenio je da će Nenezić umeti da spasi Trayal

Dva puta postavljan na čelo Korporacije u najtežim trenucima - Miloš Nenezić, generalni direktora Trayala

A na čelo tog pokušaja ponovo je došao Miloš Nenezić. U januaru 2014. godine, na insistiranje predsednika Samostalnog sindikata Milosava Vukojičića i na poziv tadašnjeg gradonačelnika Kruševca Bratislava Gašića, Nenezić se vraća na čelo *Trayala*, posle pet godina odsustva.

Formira rukovodeći tim, a radnici mu pružaju jedinstvenu podršku.

Nenezić se, međutim, nije vratio kao čovek koji prvi put preuzima odgovornost za *Korporaciju* u krizi. Prvi put je na njeno čelo došao 2003. godine, kada je *Trayal* bio pred stečajem. Kao jedan od mladih stručnjaka kompanije i tadašnji direktor izvoza, dobio je poverenje da preuzme rukovođenje.

Pod njegovim rukovodstvom proizvodnja je za samo nekoliko meseci pokrenuta u svih pet fabrika, rešena je blokada računa, a stečajni postupak obustavljen. Za godinu dana proizvodnja guma dostigla je maksimum kapaciteta.

Jedanaest godina kasnije, vraća se u *Trayal*. Ali ovog puta zatiče još težu situaciju. Firma je ponovo na ivici propasti.

Zasukali su rukave – generalni direktor Nenezić, direktori fabrika i sektora, radnici i Sindikat.

Ono što je usledilo delovalo je gotovo neverovatno. Koraci reanimacije i revitalizacije nizali su se jedan za drugim.

Prvo je deblokiran račun. U februaru 2014. godine pokrenuta je proizvodnja u svim fabrikama, a gumarski pogoni počeli su da rade u tri smene. Nabavka sirovina postala je planska, zalihe su ponovo dovedene pod kontrolu. *Trayal* je ponovo dobio dozvolu za proizvodnju vojne opreme i naoružanja.

Počela je redovna isplata zarada i uredno servisiranje obaveza prema dobavljačima i državi. Time je *Trayal* u očima kupaca, dobavljača i stručne javnosti vratio poziciju pouzdanog partnera koju je decenijama pažljivo čuvao.

Ali pravi razmer preokreta vidi se tek u rezultatima.

Od gubitka od oko 6,5 miliona evra u 2013. godini, *Korporacija* je prešla u poslovanje sa dobiti. Dugovi koji su u trenutku raskida privatizacije iznosili 109 miliona evra dovedeni su na nulu.

Korporacija je oslobođena hipoteka i zaloga, kao i kredita, a anuliran je i dug prema Komercijalnoj banci. Sve sopstvenim sredstvima. Ogromna zasluga u revitalizaciji *Trayala*, naročito u ovome, pripada zamenici generalnog direktora *Korporacije* Vesni Kovačević Stanković.

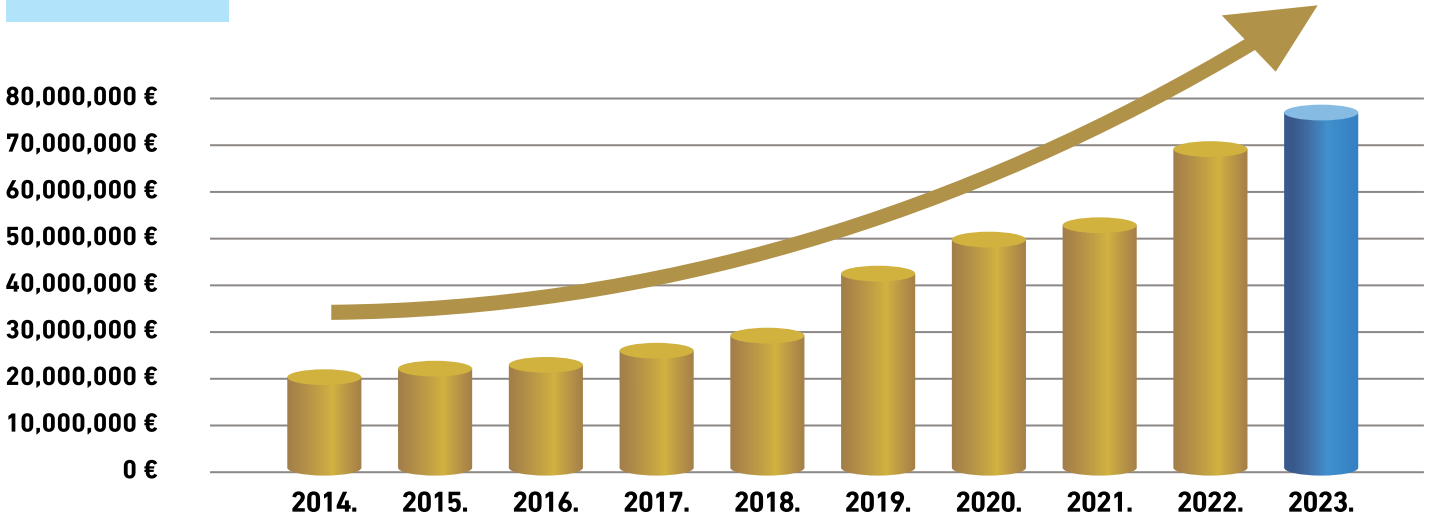
Ukupna prodaja, koja je 2013. iznosila svega oko 17 miliona evra, za deset godina povećana je više od četiri puta i 2023. godine prešla je sumu od 75 miliona evra – rekordnu prodaju u istoriji *Korporacije*.

Plate su redovne i kontinuirano rastu, a zalihe sirovina, materijala i proizvoda dovedene su na optimalan nivo.

To više nije bio samo oporavak. Bio je to novi razvojni ciklus *Trayala*.

Nenezićev doprinos ovom preokretu bio je u preuzimanju odgovornosti, okupljanju rukovodećeg tima, podmlađivanju

UKUPNA PRODAJA 2014 - 2023. GODINE

U 2023. godini u Trayalu postignuta rekordna prodaja od 75 miliona evra, četvorostruko veća nego 10 godina ranije

kadra i organizovanju poslovnog sistema koji je morao da bude praktično ponovo izgrađen.

Ali uspeh nije bio delo samo jednog čoveka. Bio je rezultat rada rukovodstva, zaposlenih i Sindikata, uz podršku brojnih partnera i institucija. Upravo je spoj tog rukovođenja, iskustva ljudi iz *Trayala* i njihove spremnosti da ponovo izgrade kompaniju omogućio da se iz zaustavljene i prezadužene fabrike pređe u novu razvojnu fazu.

Još jednom je, gotovo iz pepela, nikao novi *Trayal*. Ali ovoga puta nije samo preživeo. Ponovo je postao snažna, moderna i razvojno usmerena *Korporacija*, sa kvalitetnim i motivisanim ljudima i rezultatima koji su pokazali da je čak i ovakav preokret moguć.

A kakav je *Trayal* nastao iz tog preporoda, najbolje se vidi po onome što je usledilo.

■ *A natpis iznad kapije (na drugoj slici sleva) i dalje je jedno od načela u poslovanju Trayala:*

PODIGLI DOMAĆU INDUSTRIJU IZ DOMAĆIH SIROVINA
I SA DOMAĆIM STRUČNJACIMA I RADNICIMA

Mnogi saradnici, različite prijateljske i partnerske organizacije, pomogli su ponovno rađanje *Trayala*. Među njima se naročito ističu vodeće organizacije srpske privrede: Privredna komora Srbije i Unija poslodavaca Srbije, kao i Socijalno-ekonomski savet, tripartitno telo kroz koje se realizuje socijalni dijalog privrede, Sindikata i države.

Poseban lični doprinos obnavljanju *Korporacije* dali su dvojica uspešnih ljudi poniklih u ovom kraju: Bratislav Gašić, kao gradonačelnik Kruševca i kasnije visoki državni funkcioner Republike Srbije, i Miroslav Mišković, svojevremeno ugledni kruševački privrednik, a kasnije osnivač i predsednik Delta Holdinga.

Izuzetno značajan doprinos Bratislava Gašića na više nivoa

Turneja kroz istoriju Korporacije - Miroslav Mišković i Miloš Nenezić na dan 137. godišnjice Trayala

Unija poslodavaca - bliska saradnja sa Trayalom

Partnerska organizacija - Privredna komora Srbije

Socijalno-ekonomski savet - važna uloga

Radilo se i u vreme korone

Kada bi se događalo da nastane vanredna situacija, radnici *Trayala* bi uvek pokazivali da ne znaju za strah. Tako je bilo u vreme bombardovanja 1999. godine, kao i u vreme pandemije kovida 2020.

Dok je većina planete zaključana čuvala zdravlje od opasnog virusa, kruševački radnici ispunjavali su svoje radne obaveze. Na taj način ohrabrivali su građane i čuvali psihološku stabilnost celog Rasinskog okruga.

■ *I radili, i pomagali – ni pandemija korone nije zaustavila Trayal*

СПЕЦИЈАЛНА БОЛНИЦА
за цереброваскуларне болести
"СВЕТИ САВА"

TRAYAL CORPORATION

Београд, мај 2020.

ЗАХВАЛНИЦА

Најсрдачније Вам се захваљујемо што сте нам пружили драгоцену помоћ у средствима за превенцију од инфекције Covid 19 за наше пацијенте и запослене!

В.Д. директор:
Прим. др сци. мед. Марјана Вукићевић

11000 Београд, Немањина 2
тел.: 011 6642 831; 6641 585; факс: 011 6642 014
e-mail: info@svetisava.rs
www.svetisava.rs

■ *Zahvalnica Specijalne bolnice „Sveti Sava” u Beogradu*

Bilo je veoma komplikovano da se organizuje proizvodnja usled ograničenog kretanja i strogih mera zaštite u vanrednom stanju, ali radnici i poslovodstvo *Korporacije* još jednom su pronašli rešenje u interesu šire zajednice.

Nesebično je *Trayal* pomagao i bolnice. Zdravstvenim ustanovama isporučivane su zaštitne maske i druga oprema koja je dodeljivanja zaposlenima u fabrici i njihovim porodicama. Radnici *Trayala* važnu opremu su prosleđivali dalje.

Nije ni ova humanost prošla nezapaženo u javnosti. *Trayal Korporaciji* dodeljene su brojne zahvalnice za vanredan doprinos očuvanju zdravlja i života građana.

KORPORACIJA DANAS

Poslovi i proizvodi

Kroz burnu istoriju, dugu više od 135 godina, *Trayal* je tražio svoj put: danas je to uspešna kompanija sa jasnom vizijom budućnosti.
Zahvaljujući stabilnom poslovanju i visokim poslovnim rezultatima, *Korporacija* ima bonitetnu ocenu A+, jednu od najvećih u Srbiji, što je potvrđeno od nadležnog sertifikacionog tela.
Posle svih iskustava i istraživanja, poslovanje *Trayala* sada je fokusirano na tri velike celine: eksplozive i pirotehniku, zaštitna sredstva i gumarstvo.

Uspešnim poslovanjem do najviše ocene boniteta

Oslonac privrede i odbrane Srbije

Fabrika eksploziva i pirotehnike stub je čitave *Korporacije*.

Trayal je lider u regionu u proizvodnji industrijskih eksploziva kao i izvođenju miniranja. Bez podrške fabrike iz Kruševca gotovo da je nezamisliv rad u privrednim granama kao što su rudarstvo, građevinarstvo, putna privreda i infrastruktura.

U ovoj fabrici obnavljani su postojeći i otvarani novi, moderniji pogoni. U prethodnom periodu pušten je u rad novi objekat za homogenizaciju praškastih eksploziva, izgrađena je stanica za ispitivanje metanskih eksploziva, jedinstvena na ovim prostorima. Automatizovani su procesi kao što je presovanje dimnih smeša ili patroniranje eksploziva u fabrici *Detonit* u Makedoniji.

Snaga koja pomera brda: miniranje eksplozivom iz Trayala

Uspostavljena je linija za asembliranje neelektričnih detonatora, tako da je *Korporacija* ne samo najveći proizvođač privrednih eksploziva u regionu, već i partner koji nudi zaokruženi program eksploziva i inicijalnih sredstava za podzemnu i površinsku eksploataciju.

Eksperti kruševačke kompanije osvojili su složenu tehnologiju upumpavanja eksploziva direktno na kopovima rudnika. Za ovu namenu *Korporacija* je nabavila brojna specijalizovana vozila u kojima se softverski modifikuje neeksplozivna smesa i direktno upumpava u unapred pripremljene bušotine. Tehnologija se primenjuje na površinskim kopovima rudnika Bor i Majdanpek, gde *Trayal* ima i svoje proizvodne pogone, kao i u fabrici Detonit u Radovišu (Makedonija), gde je postavljena i proizvodnja emulzione matrice.

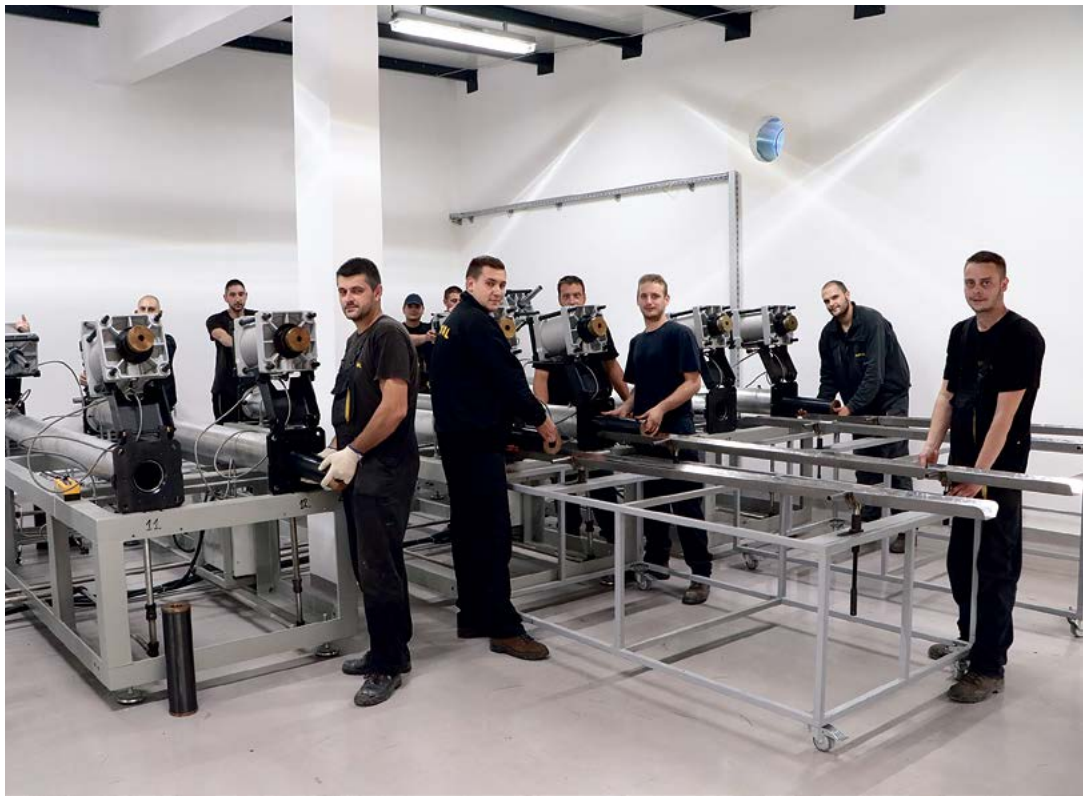
Specijalno vozilo za upumpavanje eksploziva na površinskom kopu

Trayalovi stručnjaci izvode miniranje u kamenolomu

■ *Visoki gosti u obilasku novih pogona za proizvodnju vojnih eksploziva*

■ *Pogon za završnu fazu proizvodnje raketnih goriva*

Trayal je značajan činilac i u odbrambenoj industriji Srbije. Izgrađeni su pogoni u kojima je 2020. godine počela proizvodnja raketne gorive trake, poluproizvoda od koga se daljom preradom dobija kompozitno raketno gorivo. *Korporacija* od 2021. godine proizvodi termobarične eksplozive, kao i kompozitna raketna goriva, livena i na bazi termoplasta.

U svojim pogonima *Trayal* proizvodi blokove čvrstog goriva za raketne motore koje potom, zajedno sa bojevim glavama, ugrađuje u rakete.

Na lokaciji Jasikovac radi nova Fabrika *Obilićevo*, čiji su pogoni kompletirani u nekoliko faza, modernizovani i pušteni u rad 2021. godine. *Obilićevo* puni drone-drop i minobacačke granate i bojeve glave za različite vrste raketa, krenulo se sa proizvodnjom i izvozom ručnih termobaričnih granata i mina. Na istoj lokaciji smešten je i pogon za proizvodnju strateške sirovine amonijum perhlorat.

■ *Drone-drop i minibacačke granate sa termobaričnim punjenjem*

Novi pogoni i nove proizvodne tehnologije su, istovremeno, i temelj za buduće generacije jer su to strateški proizvodi ne samo za *Trayal*, već i Srbiju. Mali broj država proizvode takve proizvode.

Osnivanjem preduzeća *Trayal Explo* u Rudom u Republici Srpskoj *Trayal Korporacija* nastavlja širenje poslovanja u regionu.

Izgradnjom novih pogona, uvođenjem inovativne tehnologije i proizvoda postavljeni su temelji koji će doneti dobrobit budućim generacijama. Reč je o proizvodnji koju ima mali broj zemalja, zbog čega su proizvodi iz *Trayala* strateški važni ne samo za *Korporaciju*, već i za celu Srbiju.

Velika razorna moć termobaričnog eksploziva - testiranje granate

POGLEDAJ FILM

Nova fabrika eksploziva Obilićevo na Jasikovcu

Zaštita ljudi, gradova, useva...

Fabrika zaštitnih sredstava je najkompleksniji segment *Trayal Korporacije* po broju tehnologija koje primenjuje u procesu proizvodnje. To podrazumeva i najveći broj proizvoda u paleti ovog postrojenja, među kojim se izdvajaju zaštitne maske, filteri i aktivni ugljevi.

Pogoni ove fabrike su obnovljeni, a oprema inovirana. Upravna zgrada FZS obnovljena je u potpunosti. Rekonstruisan je pogon za izradu lepkova, premaza i impregnacije, adaptiran magacinski prostor u pogonu za proizvodnju aktivnih ugljeva.

Obnovljena je čitava lepeza mašina i opreme. Nabavljene su nove prese u pogonu metalne proizvodnje, druge prese su remontovane, kao i linija za eloksiranje.

Velike količine zaštitnih maski Fabrika zaštitnih sredstava kontinuirano isporučuje kupcima širom sveta. Danas su najaktuelniji modeli Zaštitna maska M3, Horizont maska i dečja maska. Maska M3 ušla je u opremu Vojske Srbije, a dobila je i NATO kodifikaciju. Osvojena je proizvodnja čitavog niza zaštitnih proizvoda, poput maskirnih mreža, zaštitnih filtera različitih tipova i namene.

Trayal je jedini proizvođač aktivnog uglja u Srbiji i zemljama bivše Jugoslavije, samim tim i nezamenljivi partner najvećih vodovoda u Srbiji. Najveći deo koristi se da omogući ispravnu pijaću vodu stanovnicima Beograda, Užica i Novog Sada.

Zaštitna oprema za ceo svet

Složen i efikasan: automatizovani sistem protivgradne zaštite (ilustracija)

Protivgradne rakete iz *Trayala* srce su zaštite poljoprivrede Srbije od prirodnih nepogoda. Od 2019. godine kruševačka kompanija instalira automatizovane sisteme protivgradne zaštite. Zahvaljujući ovom sistemu, koji koristi protivgradne rakete dokazanog kvaliteta i pouzdanosti, šteta od grada se na čitavoj teritoriji dejstva značajno smanjuje iz godine u godinu.

Velika ulaganja u potpunosti su izmenila lice Biološko-hemijske i mehaničke laboratorije. Sa inoviranom opremom, uređajima za ispitivanje kvaliteta rukavica, efikasnosti filtera, aktivnih ugljeva i karakteristika različitih materijala, laboratorija je tokom 2025. dobila akreditaciju nadležnog akreditacionog tela Republike Srbije. Time je znatno unapređen kvalitet proizvodnje u *Trayalu* i istovremeno otvorena mogućnost da se kontrola kvaliteta i izdavanje atesta obavlja za eksterne korisnike. Uspostavljena je saradnja sa nizom laboratorija i stručnih institucija iz Srbije i inostranstva.

Sve fabrike sertifikovane su prema odgovarajućim ISO standardima. Time je kvalitet proizvoda iz *Trayala* podignut na viši nivo.

Na putu, na gradilištu i u njivi

U gumarskim fabrikama veliki izazov predstavljalo je stanje objekata koji nisu održavani tokom privatizacije i potpuno su bili energetski neefikasni. Objekti su sanirani, mašine remontovane, modernizovani su i automatizovani pojedini delovi proizvodnje. Automatizacijom su obuhvaćeni mikser, bleder presa i druge proizvodne linije.

Nabavljene su brojne mašine za konfekcioniranje i remontovan veliki broj presa za vulkanizaciju guma. Tržištu su, zahvaljujući novonabavljenim alatima, ponuđene savremene i nove dimenzije guma u svim programima, izgrađen je pogon za proizvodnju bledera, partnerima je ponuđen širok spektar novih gumenih smeša.

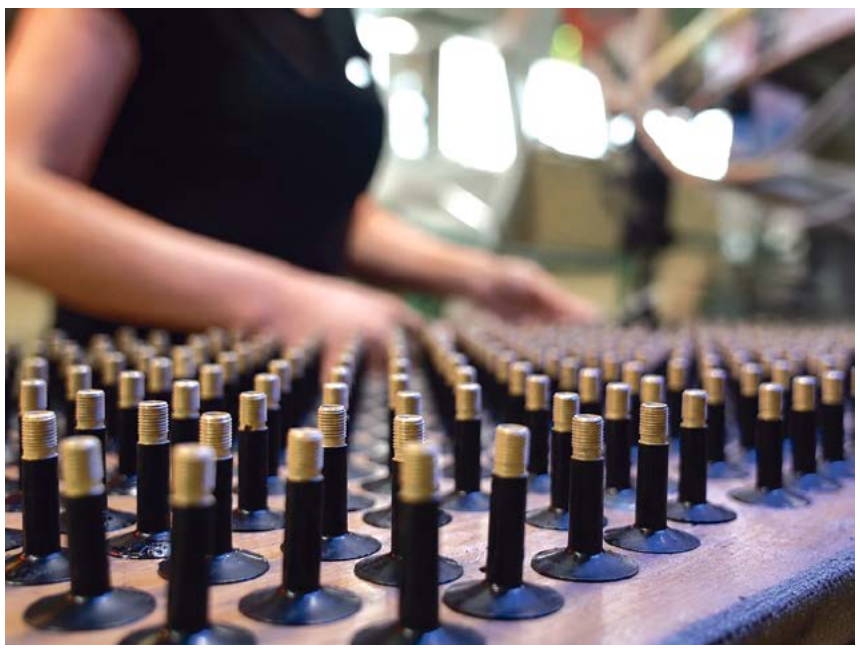
Trayal Korporacija danas ima dve gumarske fabrike koje proizvode gume za poljoprivredu, industrijska vozila, kao i gume za dvotočkaše i sve vrste unutrašnjih guma.

Proizvodnja guma za viljuškare

Od 2020. godine *Trayal* je preuzeo i brend *Rekord*, poznatog proizvođača traktorskih i industrijskih guma, koji danas čini više od 10% ukupne proizvodnje guma u ovoj *Korporaciji*. Gumarska industrija dobila je ekskluzivno zastupništvo za priznati kineski gumarski brend *Duraturn* za tržište Srbije i regiona.

Ventili za dvotočkaše u fabrici guma u Ćićevcu

Novi član porodice, brend guma Rekord

Kroz isporuku bledera i smeša za pneumetike *Trayal* je deo većine guma koje se proizvode u našoj zemlji i koje koriste naši građani i preduzeća. *Korporacija* snabdeva vodeće proizvođače guma u Republici Srbiji.

POGLEDAJ FILM

Turizam na planinskoj lepotici

Preuzimajući brigu o Jastrepcu, najšumovitijoj planini Balkana, *Trayal* je promenio turističku sliku kruševačkog kraja. *Jastrebac Lake Resort* danas je jedinstvena destinacija, koja u planini i uz jezero nudi sve što je potrebno za aktivan i opuštajući odmor.

Hotelu *Trayal*, nekadašnjem radničkom odmaralištu na ovoj planinskoj lepotici, priključena je i vila *Idila* (bivše odmaralište radnika fabrike *Merima*, a današnjeg *Henkela*). Turistički kompleks dobio je novo ime *Jastrebac Lake Resort*, donoseći ovoj destinaciji brojne novosti.

Uz dva hotela nalaze se brojni prateći sadržaji: avantura park, ziplajn i klizalište, plaža na veštačkom jezeru, teren za mini golf, teretane na otvorenom i u zgradi hotela, odgovarajući parking za goste.

Smatrajući Jastrebac ne samo svojim delom, već i ukrasom celog kruševačkog kraja, *Trayal Korporacija* će nastaviti da investira u razvoj ovog turističkog centra.

Jastrebac Lake Resort - ukras Rasinskog okruga i Srbije

Avantura park pored jezera

Avantura na dva sprata, za odrasle i decu

Zip-line preko jezera u dva smera

Za mališane preko veštačke stene do kućice

U prizemlju avanture za decu

Ono u šta verujemo

Do brzog uspeha u poslu može se doći na različite načine.

Nekada rezultat donese jedan dobar proizvod, nekada pomogne situacija na tržištu, nekada je u pitanju i čista sreća ili Božja pomoć.

Ono što donosi dugoročni uspeh to su znanje, jasna i mudra vizija i čvrsta uverenja iza kojih posvećenim radom stoji ceo tim.

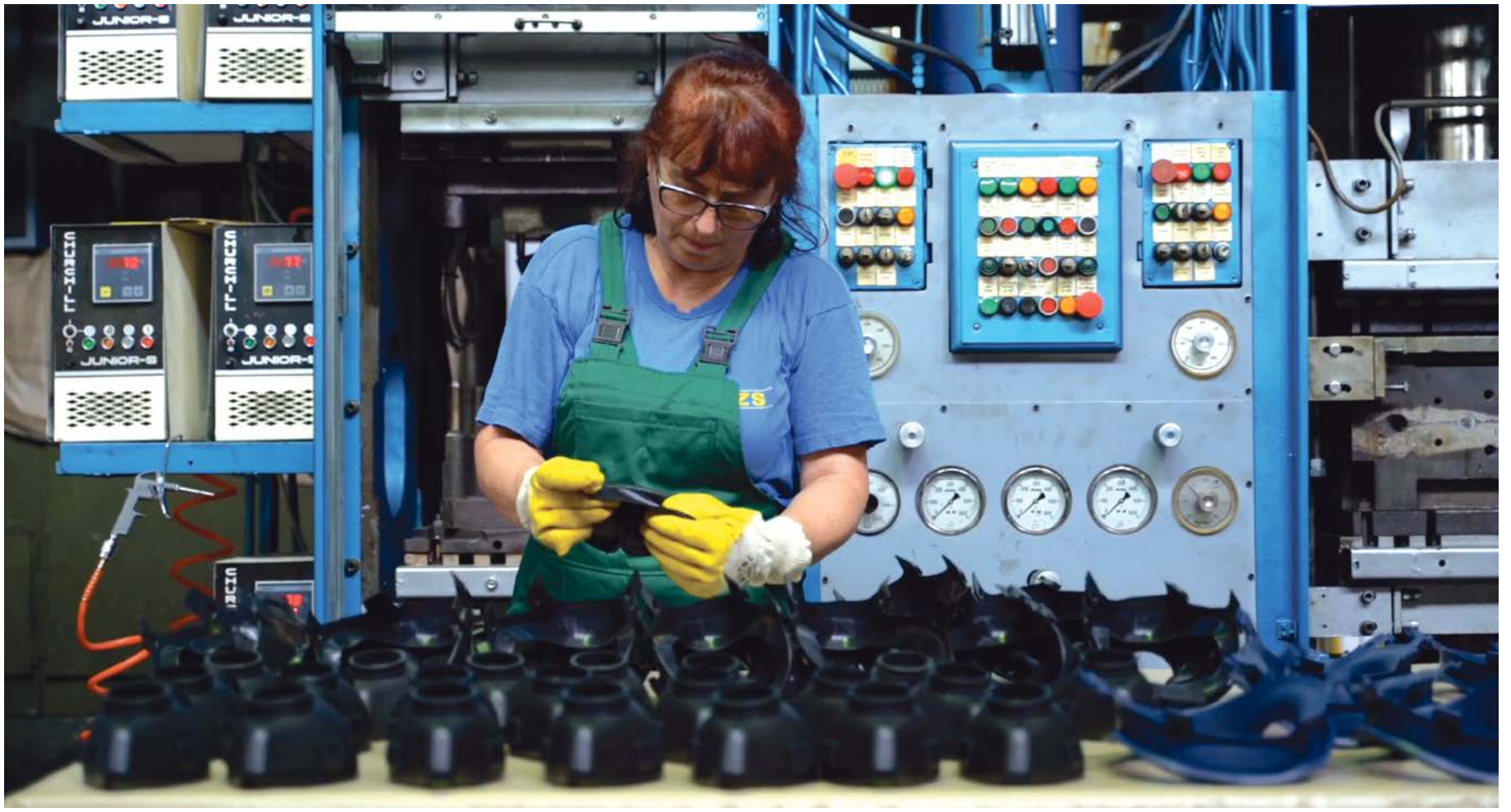
Ljudi pre svega

Za *Trayal korporaciju* najveća vrednost su zaposleni. Veća i od finansijskih sredstava, i od objekata, i od tehnologije. Požrtvovanost i vanredan napor radnika omogućili su da preduzeće opstane u burnim vremenima i nepojmljivo teškim uslovima, a posebno da se čak tri puta podigne, kad je praktično bilo na kolenima.

Zato je briga o ljudima višestruka. U dogovoru Sindikata i rukovodstva postignut je visok nivo prava zaposlenih, vrednovanja rezultata, uslova za rad i zaštite na radu. Mnogo pažnje posvećuje se stručnom usavršavanju. Poseban fokus uvek je na mladima. Samo u 2023. godini *Korporacija* je zaposlila 164 nova radnika, mlađe starosne dobi.

Ove aktivnosti učinile su da *Trayal* postane jedan tim. Na istom poslu našli su se radnici, njihov Sindikat i rukovodstvo firme, sa zajedničkim ciljem da *Korporacija* napreduje. Zato se može reći da ovaj tim *diše kao jedan*.

Trayal je uvek brinuo o porodicama radnika, a neretko su u kompaniji radili i članovi iste porodice, roditelji i deca. Radoje Gašić, na primer, jedan je od onih koji su do penzije radili u *Korporaciji*. Kasnije se u firmi zaposlio Bratislav Gašić, njegov sin. Po odlasku iz kompanije on je postao gradonačelnik Kruševca, zatim šef Bezbednosno-informativne agencije i ministar odbrane, ostavši zauvek privržen firmi u kojoj je ponikao.

Vanredan napor radnika, u burnim vremenima i teškim uslovima

Povodom 135 godina Trayala, ispred glavnog ulaza u fabrički krug Korporacija je podigla spomenik nacionalnom junaku Milošu Obiliću. Upravo po ovom heroju Kosovskog boja fabrika je ponela svoje prvo ime: Barutana Obilićevo.

Gradimo zajednicu

Za Kruševac i okolinu *Trayal* je uvek bio više od fabrike. Samo u poslednjih deset godina *Korporacija* je za zarade i doprinose po osnovu plata izdvojila više od 100 miliona evra. To nije samo zarada zaposlenih, to je novac koji je potrošen u ovoj lokalnoj zajednici.

Još kada je krajem 19. veka osnovao prvu školu u fabričkom krugu, kasnije kad je obrazovao pitomce i kvalifikovane radnike, do danas kada na mnoge načine pomaže Grad, *Trayal* ulaže u one kojima je podrška potrebna, a posebno mlade naraštaje.

U strategiji društvene odgovornosti *Trayala* danas je obrazovanje, od najmlađeg uzrasta do fakultetskog nivoa. *Korporacija* pomaže rad osnovnih i srednjih škola. Mladima koji žele više od proseka daje podršku da dosegnu naučne visine kroz Mensu, Naučno-istraživačku stanicu Petnica ili Astronomsku opservatoriju.

Kroz sport do formiranja mladih

Višegodišnje ulaganje u sport *Trayal* je u 2024. godini objedinio projektom *Try All Sport* i formiranjem originalne i jedinstvene komisije sačinjene od uglednih javnih i sportskih radnika, koja je odlučivala o raspodeli donacija.

TryAll Sport, jedinstvena akcija Trayala

Neki od sportskih klubova nalazili su se pred gašenjem, a uslov donatora bio je da se uz dobre rezultate plasiraju u viši rang takmičenja, da omasove bazu članova i da unaprede školicu svog sporta za najmlađe polaznike. I zaista su mnogi u tome uspeli, između ostalih ravnopravno muški i ženski kolektivi. Na ovaj način kruševački sport dobio je jedinstvenu priliku za dugoročni i održivi razvoj, zasnovan na pomoći prijatelja iz *Trayal Korporacije*.

Za mlade u celom regionu važna je prilika da se bave sportom, neki od njih rekreativno, neki i na visokom profesionalnom nivou. *Trayal* ulaže u izgradnju sportskih terena i objekata. Pomaže rad sportskih klubova u muškoj i ženskoj konkurenciji, u najširoj lepezi sportova: fudbalu, rukometu, košarci, odbojci, boksu, kikboksu, ritmičkoj gimnastici, stonom tenisu, vaterpolu, tekvondou, atletici, streljaštvu…

Karatisti Kruševca, rekorderi po broju medalja

Zahvaljujući ovakvoj podršci, najveći uspeh dostigao je *Karate Klub Kruševac*. Mladi takmičari ovog Kluba najuspešniji su u Srbiji po broju osvojenih trofeja, a klupske police već su ukrasili zlatnim i srebrnim medaljama sa svetskih takmičenja. U *KK Kruševac* ponikao je i Đorđe Nedeljković, prvak Evrope u katama, u seniorskoj konkurenciji.

Gradski ženski rukometni klub Napredak 12

Posle višegodišnjeg sunovrata, uz podršku *Trayal Korporacije* rukometašice Napretka su se vratile u najviši rang takmičenja, Super ligu Srbije i četvrtu godinu uzastopno nastupaće u elitnom rangu. Istovremeno, u mlađim selekcijama stasavaju devojčice, koje su već stigle i do reprezentacije, a kadetska selekcija ovog Kluba je među 12 najboljih srpskih ekipa.

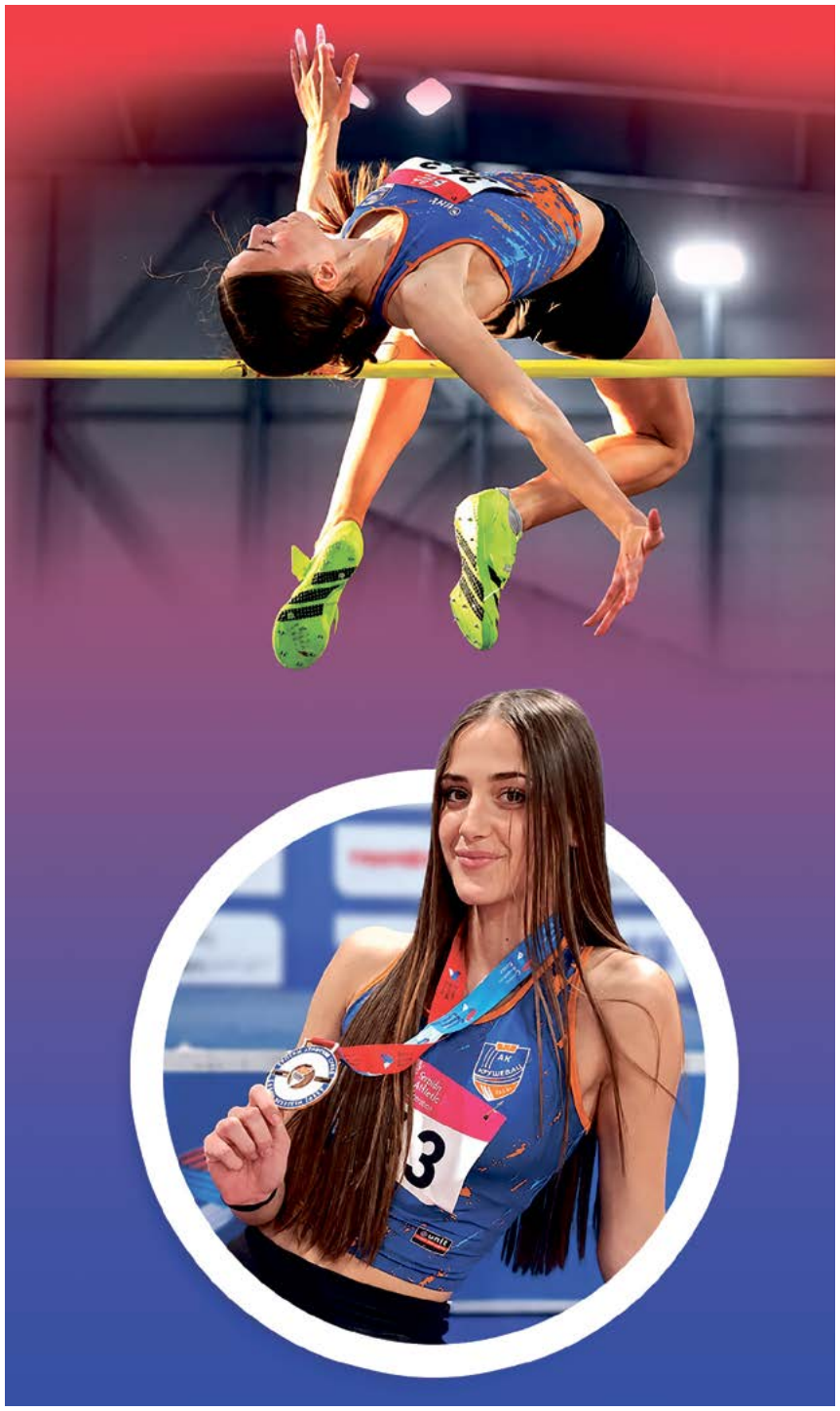
Kruševački FK Napredak osnovan je pre 80 godina

Najpopularniji je svakako fudbal. Podršku *Korporacije* ima *FK Napredak* koji je godinama igrao u najvišem rangu srpskog fudbala, ali i klub koji nosi ime fabrike, *FK Trayal*.

Ponos grada, Ženski fudbalski klub Napredak - Junior 2018

Bogatu fudbalsku sekciju pod okriljem *Napretka* zaokružuje Ženski fudbalski klub *Napredak* - član Super lige Srbije, koji je dao nekoliko igračica za različite reprezentativne selekcije.

Natalija Vojinović - šampionka Balkana u skoku uvis

Atletičarka Natalija Vojinović, članica AK Kruševac, je u skoku u vis osvojila brojne medalje, između ostalog objedinila titule juniorske i seniorske prvakinje Srbije.
Prvakinja je Balkana, i četvrta na svetu u kategoriji starije juniorke.

■ *Odbojkašice Napretka 037 u eliti*

Pod okriljem *Trayal Korporacije* Ženski odbojkaški klub Napredak 037 postigao je najveći uspeh u istoriji kruševačke odbojke dugoj 80 godina i plasirao se u najviši rang takmičenja.

■ *Omladinski košarkaški klub Kruševac*

Košarkaški klub Kruševac, čije boje brane igrači ponikli u ovom Klubu, sa stručnim štabom, koji čine isključivo Kruševljani, godinama unazad je u ekspanziji, a poslednji veliki uspeh je plasman u Drugu saveznu ligu.

Ovako je počelo

U aprilu 2024. pod naslovom „TRY ALL SPORT - projekat za respekt" kruševački portal Kruševac Grad objavio je:

„U svečarskoj atmosferi i prelepom ambijentu restorana Bagdala potpisani su prvi ugovori o donaciji *Trayal Korporacije* kruševačkim košarkaškim klubovima Napredak junior, Kruševac i Bagdala. Komisija u sastavu: Vesna Kovačević Stanković, Sanja Marković, Valentina Vasić, Milan Jevtić, Vladan Gašić i Vladimir Arsić odobrila je ovim klubovima tražena sredstva...

Miloš Nenezić, generalni direktor *Trayal Korporacije* u svečanom činu je poručio:

■ *Svečano potpisivanje prvih ugovora*

– Projekat TRY ALL SPORT pokrenula je *Trajal Korporacija* obećanjem da će donirati, odnosno uložiti u kruševački sport milion evra, pored onih donacija koje imamo prema klubovima, koji su već dokazali da vredi ulagati u njih. Do prošle godine imali smo samo FK Napredak u najvišem rangu takmičenja, a onda su uz našu malu pomoć i rukometašice stigle do elite. I to nam je bio signal, da uz takvu podršku i ostali klubovi mogu da napreduju... "

Zgrade koje pamte istoriju

Svojevrsni muzej Trayala

Prva upravna zgrada *Obilićeva* iz 1902. godine sačuvana je i rekonstruisana prema originalnom izgledu. Danas ona predstavlja izložbeni prostor, u kome, kao u svojevrsnom muzeju Trayala, posetioci mogu da se upoznaju sa istorijom kruševačkog giganta, rezultatima i proizvodima.

Više od 135 godina Trayala u fotografijama i eksponatima - izložbena sala

Trayalov Dom kulture ima najveću salu u gradu

Prostrana i tehnički potpuno opremljena pozornica

Rekonstruisan je i Dom kulture u okviru fabrike i u njemu pozorišna sala u Kruševcu sa 575 mesta.

Nova poslovna zgrada u nekadašnjoj upravi

Sačuvana je i rekonstruisana i upravna zgrada iz perioda između dva svetska rata i namenjena je zaposlenima u *Korporaciji*.

Podrška veri, tradiciji i identitetu

Kao kompanija neraskidivo vezana za sudbinu države i naroda, *Trayal* već tradicionalno iskazuje istinsko prijateljstvo prema Srpskoj pravoslavnoj crkvi. Veliki broj hramova izgrađen je ili obnovljen uz pomoć ove kruševačke industrije.

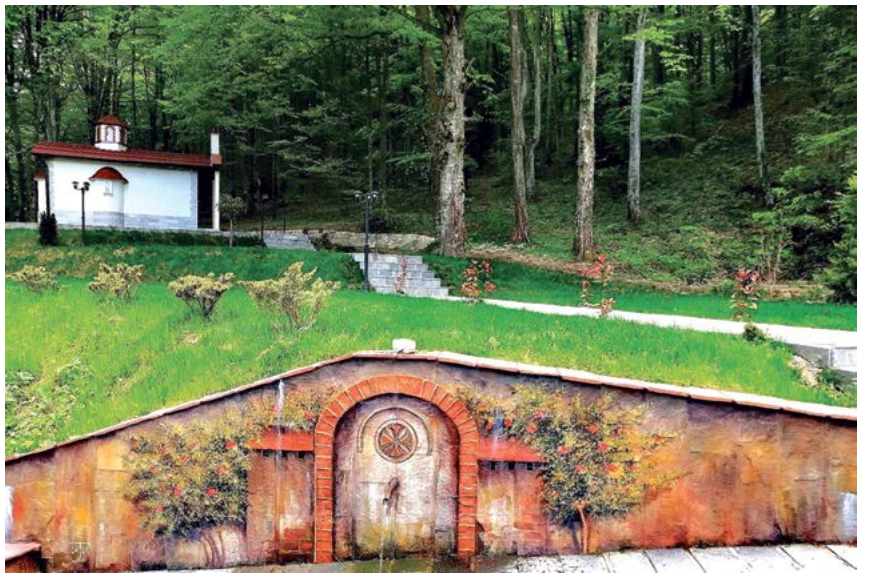

Doprinos Trayala u obnovi kruševačke Crkve Svetog Đorđa

Između ostalih, *Korporacija* je učestvovala u obnovi Hrama Svetog Save u Beogradu, rukovodila je obnovom Crkve Svetog Đorđa u Kruševcu (od 2014. do 2019. godine).

Donacije Korporacije ugrađene u najveći srpski hram

Crkva Hrista Spasitelja - Jastrebac Lake Resort

U okviru *Jastrebac Lake Resorta* 2020. godine izgrađena je Crkva Hrista Spasitelja.

Nadomak ulaza u fabriku Obilićevo - Crkva Svetog Ilije

Uz novu fabriku eksploziva *Obilićevo* na Jasikovcu 2022. godine podignuta je Crkva Svetog Ilije.

Živopis u Crkvi Hrista Spasitelja na Jastrepcu

Unutrašnjosti svih crkava koje je Trayal podigao u celosti su oslikane.

Na mestu stare, u drugom krugu Fabrike nikla je nova Crkva Svetog Agatonika

Crkva Svetog Agatonika, koja je sedamdesetih godina prošlog veka iz fabričkog kruga preseljena na lokalno groblje, 2021. godine ponovo je izgrađena u krugu *Trayala*.

Najveći Trayalov hram - Crkva Svetih Nikole i Agatonika

A kao kruna dolazi i četvrta kompanijska zadužbina, Crkva Svetih Nikole i Agatonika u Parunovcu podignuta 2024. godine. A pored crkve *Trayal* je izgradio i parking koji je otvoren i za građane.

Otvoreni parking pored crkve

Priroda - ulaganje za buduće generacije

Trayal brine i o zaštiti prirode, čuvajući prirodu ne samo u okruženju fabrike, već na svim tačkama gde *Korporacija* dolazi u dodir za životnom sredinom.

Fabrički klub Trayala kao botanička bašta

Sam fabrički krug primer je očuvanja prirode, sa površinom od 2,5 hektara on je drugi po veličini park u gradu Kruševcu. Čak 367 stabala na ovom prostoru sačuvano je i oporavljeno, a neka od njih stara su čak 150 godina.

Najšumovitija planina na Balkanu - Jastrebac

Razvijajući Jastrebac kao turističku destinaciju, *Trayal* pažljivo čuva najšumovitiju planinu na Balkanu. Sve investicije realizuju se na način da ne nanose štetu okruženju kao daru koji je priroda ovog kraja ostavila ne samo našoj, već i svim budućim generacijama.

U *Trayalu* smatraju da je veza
***Korporacije* i okruženja,**
Kruševca i obližnjih naselja,
istorijska i neraskidiva.
Zajedno su rasli i stradali
duže od veka, zajedno će uživati u
plodovima uspeha kada se oni postižu.
A to vreme je sada pred *Trayalom*.
Sa verom u Boga, uz Božju pomoć.

Njegovo Visokopreosveštenstvo
Arhiepiskop i Mitropolit
kruševački Gospodin David
i generalni direktor Trayal
Korporacije Miloš Nenezić ispred
Trayalove zadužbine - Crkva Svetih
Nikole i Agatonika u Parunovcu

Nagrade i priznanja

Novo lice *Trayala* ne prolazi neprimećeno od svih struktura društva, institucija i organizacija, koji odaju priznanje *Korporaciji*. Među njima su one koje simbolizuju narodno jedinstvo i državu Srbiju, poput: Vojske Srbije, Ministarstva unutrašnjih poslova, Bezbednosno-informativne agencije, Ministarstva za rad, Privredne komore Srbије, Unije poslodavaca, Agencije za mirno rešavanje sporova, Asocijacije za kvalitet, obrazovnih i zdravstvenih ustanova, sportskih klubova i organizacija, Srpske pravoslavne crkve, odnosno Eparhije kruševačke, Grada Kruševca i drugih.

Brojna priznanja, ordeni, zahvalnice krase zidove u upravnoj zgradi Korporacije

Brojna priznanja pristižu i sa mnogih drugih strana, jer *Korporacija* uživa poverenje zajednice.

Danas, posle više od 135 godina, nakon tri rušenja i četiri podizanja iz pepela, jasno je da je *Trayal* ponovo čvrsto na svojim nogama. *Korporacija* koja zna kuda ide, zna način da do cilja stigne i ima ljude sposobne da je tamo dovedu.

Privredna komora Srbije: Nagrada za doprinos razvoju privrede Srbije

Orden Svetoga Save Trayalu je dodelio episkop kruševački David u znak zahvalnosti za materijalnu i organizacionu pomoć u obnovi Hrama Velikomučenika i Pobedonosca Georgija u Kruševcu

Skupština Kruševca dodelila je Vidovdansku nagradu za očuvanje i razvoj Preduzeća, povećanje izvoza i doprinos ukupnom razvoju Grada

- Skupština Grada Kruševca
- MUP – Sektor za vanredne situacije
- Vojska Srbije
- Kapetan Miša Anastasijević
- Opšta bolnica Kruševac
- Turistička organizacija Kruševac
- Samostalni sindikat estradnih umetnika i izvođača Srbije
- Law life
- Ministarstvo odbrane
- Privredna komora Srbije
- Specijalna bolnica Sveti Sava
- Asocijacija za kvalitet i standardizaciju Srbije
- Savez udruženja Srbije za pomoć osobama sa autizmom
- Komanda za obuku - Rasinska brigada
- Institut za opštu i fizičku hemiju
- ABHO Centar

- Eparhija Kruševačka
- Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja
- Uprava za bezbednost i zdravlje na radu
- Melos estrada
- Sportski savez Kruševca
- Rotari klub
- Centar Ministarstva odbrane Kruševac
- Visoke studije bezbednosti i odbrane u znak zahvalnosti
- Sveti Arhijerejski Sinod Srpske pravoslavne crkve
- Udruženje za očuvanje, unapređenje i razvoj turizma i ugostiteljstva Srbije
- Radio Televizija Srbije
- Vaspitno-popravni dom Kruševac
- Hemijsko-tehnološka škola
- Udruženje građana ”Zdrava porodica-srećno dete”
- Udruženje studenata vazduhoplovstva Beoavia
- Kulturni centar Kruševac
- Unija poslodavaca Srbije
- Ekonomsko-trgovinska škola Kruševac
- Organizacija rezervnih vojnih starešina Kruševac
- Astronomska opservatorija Beograd
- Ambasada Malezije u Srbiji
- Narodni muzej Kruševac
- Savez samostalnih sindikata Srbije za grad Kruševac i opštine
- Gimnazija Kruševac
- Dom za decu Jefimija Kruševac
- Predškolska ustanova Nata Veljković
- Narodna biblioteka Kruševac
- Centar za osobe sa invaliditetom
- Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu
- Kruševačko pozorište
- Evropska poslovna skupština
- Mass Media International
- Makedonska sportska streljačka federacija
- Savez računovođa i revizora Srbije
- Ministarstvo odbrane Egipta
- Ministarstvo odbrane Alžira

Melos Estrada, povodom 35-godišnjice, izražava zahvalnost Trayalu za dugogodišnju saradnju

Egipatsko ministarstvo odbrane, kupac Trayalovih zaštitnih maski i opreme za vojsku, dodeljuje kruševačkoj fabrici priznanje za višedecenijsku saradnju

ПОРФИРИЈЕ

БОЖЈОМ МИЛОШЋУ ПРАВОСЛАВНИ АРХИЕПИСКОП ПЕЋКИ
МИТРОПОЛИТ БЕОГРАДСКО-КАРЛОВАЧКИ И
ПАТРИЈАРХ СРПСКИ

додељује ову

ГРАМАТУ

„TRAYAL Korporacija" a.d.
из Крушевца

за показану несебичну сарадњу и љубав према Српској православној цркви а посебно према капели Светог свештеномученика Платона у касарни Војно-техничког института у Београду.

Управи и запосленима у „Trayal Korporaciji" желимо од Господа и Спаса нашег Исуса Христа свако истинско добро и успех у њиховом даљем животу и раду.

Дано у православном граду Београду
Дана 09. маја 2023. г. Број 530/2023

С благословом
ЊЕГОВ СВЕТОСТ ПАТРИЈАРХ СРПСКИ
+Порфирије

■ *Za saradnju sa Srpskom pravoslavnom crkvom patrijarh srpski dodelio je gramatu*

РЕПУБЛИКА СРБИЈА
МИНИСТАРСТВО ОДБРАНЕ

Захвалница

„TRAYAL" а.д. Крушевац

за допринос и подршку у спречавању ширења и сузбијању заразне болести COVID-19

министар одбране
Александар Вулин

Београд, 15.05.2020. године

■ *Zahvalnica Ministarstva odbrane Srbije za doprinos Trayala u suzbijanju pandemije COVID-19*

GRATITUDE FOR COOPERATION

Public Hearings 'Practical implementation
of UN Sustainable Development Goals'

Trayal Corporation, Republic of Serbia
General Director Milos Nenezic

Ivan Savvov
EBA Director General, UK

20 February 2020, Palace of Nations, Geneva, Switzerland

■ *Evropska poslovna skupština dodelila je Trayalu zahvalnicu za saradnju u okviru programa „Praktična primena Ciljeva održivog razvoja Ujedinjenih nacija"*

Република Србија
Министарство унутрашњих послова
Сектор за ванредне ситуације

ПОВОДОМ ДАНА СЕКТОРА ЗА ВАНРЕДНЕ СИТУАЦИЈЕ

ДОДЕЉУЈЕ

ЗАХВАЛНИЦУ

"TRAYAL KORPORACIJA" АД
КРУШЕВАЦ

За изузетну сарадњу и подршку у развоју
Сектора за ванредне ситуације

В.Д. ПОМОЋНИКА МИНИСТРА
НАЧЕЛНИКА СЕКТОРА
Лука Чаушић

Београд,
17.09.2021. године

■ *MUP Srbije zahvalnicom podseća na doprinos Trayala u razvoju Sektora za vanredne situacije*

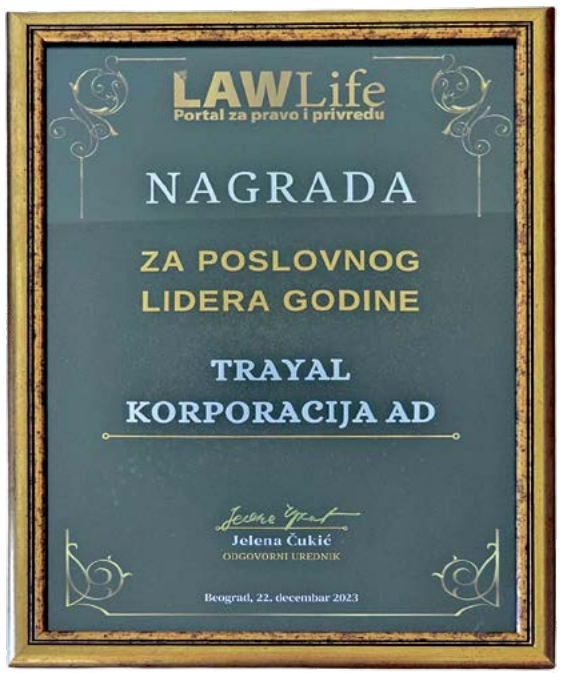
■ *Arhijerejska gramata Episkopa Davida, 2023.*

■ *Zahvalnica Komande Rasinske brigade Vojske Srbije, 2023.*

■ *Priznanje za doprinos razvoju sporta Sportskog saveza Kruševac*

■ *Portal LawLife dodelio je Trayalu Nagradu za poslovnog lidera godine*

Gde smo se zaputili?

Pročitali ste priču o dugoj, burnoj i veoma uspešnoj istoriji naše fabrike.

To je prošlost na koju smo ponosni.

A pred nama je budućnost za koju smo spremni.

Kada najavljujemo nove investicije, fabrike i pogone, širenje tržišta i portfolija, ne sumnjamo u to da ćemo planove ostvariti. Zato što znamo kuda idemo i imamo ljude koji su sposobni da ove planove realizuju, što smo poslednjih godina i pokazali.

Uspeh *Trayala* rezultat je timskog rada – radnika, Sindikata i rukovodstva. Međutim trijumf ne bi bio moguć bez podrške države, crkve, lokalne zajednice, partnera i poslovnih prijatelja.

Ova knjiga je zato jedno veliko hvala svima koji su doprineli da imamo prošlost kojom se ponosimo i onima koji čine da sadašnjost *Trayala* bude uspešna. Istovremeno ona je i potvrda da je pred nama budućnost – zajednička, svetla i dostižna.

PONOSNI NA PROŠLOST, SPREMNI ZA BUDUĆNOST!

Vladari u istoriji *Trayala*

Malo koja fabrika, ne samo u Srbiji već i na drugim prostorima, može se pohvaliti tako tesnom vezom sa svojom zemljom i narodom, kao što to može *Trayal*.

Od nastajanja do stradanja, braneći zemlju ili razvijajući je, kao mala fabrika, ili današnja *Korporacija*, uvek je sa zajednicom delila dobro i zlo.

Koliko je kruševački gigant značajan za Srbiju govori i to koliku su mu pažnju poklanjali čelni ljudi. Ne mogu se nabrojati sve značajne ličnosti koje su u istoriji *Trayala* odigrale neku važnu ulogu. Samo na najvišoj funkciji, vladarskoj, bilo je njih devet kojima se nekada put ukrstio sa fabrikom kraj Rasine.

Od kraljeva, do maršala i predsednika.

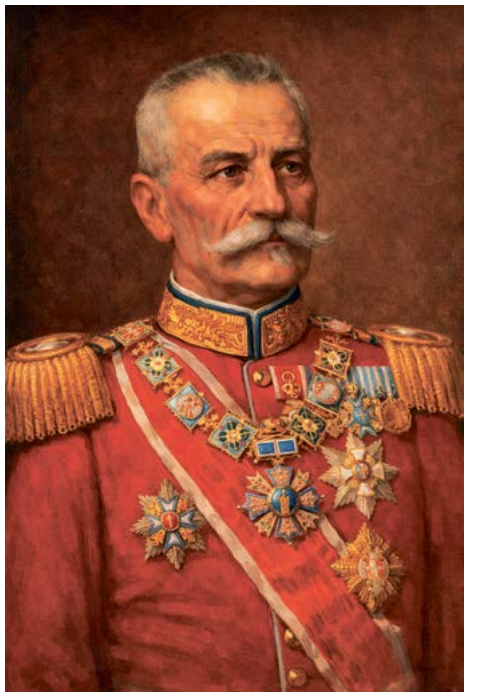
Milan Obrenović

Kralj Srbije ukazom naredio izgradnju *Barutane Obilićevo* (1888)

Aleksandar Obrenović

Kralj Srbije položio kamen temeljac za izgradnju *Barutane Obilićevo* (1889)

Petar Karađorđević

Kralj Srbije svečano otvorio fabriku bezdimnog baruta u *Obilićevu* (1905)

Aleksandar I Karađorđević

Regent, kralj Srbije i Jugoslavije postavio kamen temeljac za izgradnju Crkve Svetog Agatonika u krugu *Barutane Obilićevo* (1914)

Josip Broz Tito

Maršal, predsednik SFR Jugoslavije ukazom naložio obnovu fabrike – izgradnju *Hemijsko-gumarske industrije Miloje Zakić* (1948)

Slobodan Milošević

Predsednik Srbije i Jugoslavije posetio fabriku *Miloje Zakić*

Zoran Lilić

Predsednik Jugoslavije posetio fabriku *Miloje Zakić*

Boris Tadić

Predsednik Srbije dva puta posetio *Trayal Korporaciju*

Aleksandar Vučić

Predsednik Srbije dao podršku revitalizaciji *Trayala*

Oni su vodili *Trayal*

U istoriji dugoj skoro 140 godina, biti na čelu *Obilićeva, Miloja Zakića* i *Trayala* uvek je predstavljalo izazov, ali i veliku čast. U početku su fabriku vodili oficiri, kasnije pretežno inženjeri, poslednjih decenija, u skladu sa tržišnom orijentacijom, *Korporaciju* predvode ekonomisti.

Kao prvi među jednakima, dvadeset dva imena zaslužuju da ostanu zapisana i zapamćena.

BARUTANA OBILIĆEVO

1891. Božidar Krstić..... kapetan 1. klase
1898. Miloš Milošević ..... artiljerijsko-tehnički kapetan
1903. Dr Dušan Stanojević ..... kapetan 1. klase
1908. Božidar Krstić..... pukovnik
1916. Miodrag Vasić..... artiljerijski pukovnik
1920. Dr Dušan Stanojević ..... pukovnik
1921. Voja Konstantinović..... artiljerijski pukovnik
1922. Gojko Đurić ..... brigadni general

ZAVOD OBILIĆEVO

1927. Miloš Obradović ..... brigadni general
1935. Vladimir Krstić..... brigadni general
1937. Dušan Šokorac ..... brigadni general
1937. Milisav Antonijević ..... brigadni general
1941. Todor Pavlović..... rezervni brigadni general
1945. Stevan Đorđević ..... majstor-pirotehničar

PREDUZEĆE *MILOJE ZAKIĆ*

Živorad Kotlaić

Majstor,
svršeni pitomac Zavoda
1948–1953.

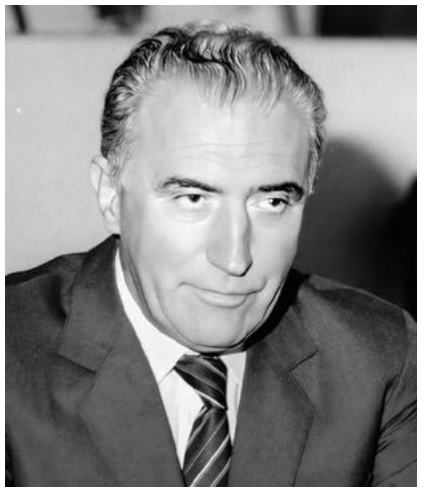
Solomon Finci

Doktor industrijske hemije
1953–1958.

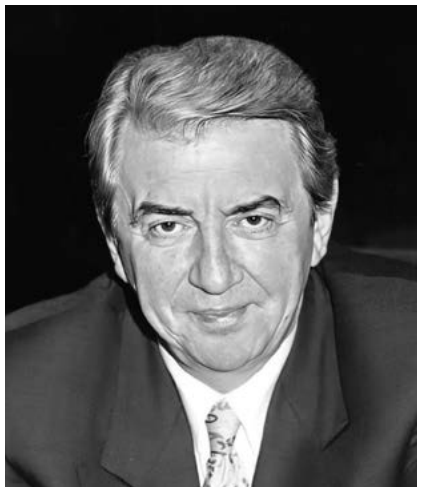
Vojislav Savić

Potpukovnik
1958–1978.

Čedomir Marković

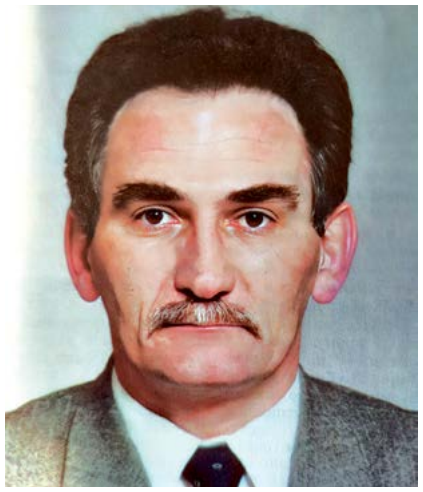
Diplomirani ekonomista
1978–1991.

Milutin Lević

Diplomirani ekonomista
1991–2000.

TRAYAL KORPORACIJA

Živko Rakić

(vršilac dužnosti)
Diplomirani inženjer
2000–2001.

Dragan Jovanović

(vršilac dužnosti)
Diplomirani inženjer
2001–2001.

Zaviša Jovanović

Diplomirani inženjer
2001–2003.

Miloš Nenezić

Diplomirani ekonomista
2003–2007. i 2014–

Upravljanje kompanijom

U sistemu u kojem su uloge jasno podeljene, korporativno upravljanje ima zadatak da postavi jasnu strategiju i stvori osnovne uslove za njeno sprovođenje. U slučaju današnjeg *Trayala* to je značilo uslove za oporavak od teških posledica neuspešne i štetne privatizacije.

Odbor direktora

Ivan Đoković

Predsednik Odbora direktora

Podizanje *Trayala* nakon loše privatizacije predstavljalo je ne samo spas za grad Kruševac, njegove brojne porodice, privredu Republike Srbije, već je to bilo pre svega i izuzetno osetljivo bezbednosno i strateško pitanje po našu državu. Ova nadljudska misija imala je ne samo privredne, ekonomske i socijalne posledice, već je bila i identitetska državna stvar.

Ivana Pejović

Članica Odbora direktora

Koji Kruševljanin ne zna koliki značaj ovaj gigant ima za njihov rodni grad? Koji Kruševljanin nema bar nekog u porodici ko nije vezan za *Trayal*? Ali da li ostatak Srbije zna kakva je ovo firma i koliko doprinos u razvoju zemlje ima?
Trayal predstavlja brend poznat širom sveta, cenjen od domaćih i stranih partnera.

Branislav Obradović

Član Odbora direktora

Izuzetan profesionalni izazov mi je predstavljalo učešće u timu koji je podigao i stabilizovao *Trayal* nakon propale privatizacije. Ovo zbog činjenice da je moja porodica iz Kruševca i da je u tom smislu moj napor morao biti dodatno vanredan iz obzira prema mom poreklu. Posebno mi je značajno to što je rukovodstvo *Trayala* nebrojeno puta i nesebično podržalo sport, kulturu i umetnost grada Kruševca i šire.

Miloš Jelić

Nezavisno stručno lice za kontrolu poslovanja *Trayal Korporacije*

Trayal Korporacija je od 2014. u potpunosti izmirivala svoje obaveze. Dobrim strateškim odlukama menadžment *Trayal Korporacije* uspeo je ne samo da unapredi svoje poslovne rezultate, već i da postane ozbiljan generator razvoja privrede Republike Srbije.

Sonja Veselinović

Predsednica Skupštine *Trayal Korporacije*

Postupak oporavka društva predstavlja primer kako se ni iz čega može stvoriti nešto na ponos Gradu i Republici Srbiji. Zadivljujuća je činjenica da na tom putu oporavka *Trayal Korporacija* postaje lider u društvenoj odgovornosti i nesebično pomaže lokalnoj zajednici u oblasti sporta, kulture, umetnosti. *Trayal* je sada lider u proizvodnji, ali i lider u društvenoj odgovornosti.

Menadžment *Trayal Korporacije*

Menadžment *Trayala*, zajedno sa radnicima i Samostalnim sindikatom, zaslužan je za dobre poslovne rezultate i dobru tržišnu poziciju koju K*orporacija* danas ima. Kvalitetne odluke i velika lična odgovornost karakteristike su upravljanja u kruševačkom gigantu.

Miloš Nenezić

Generalni direktor

Vesna Kovačević Stanković

Zamenica generalnog direktora

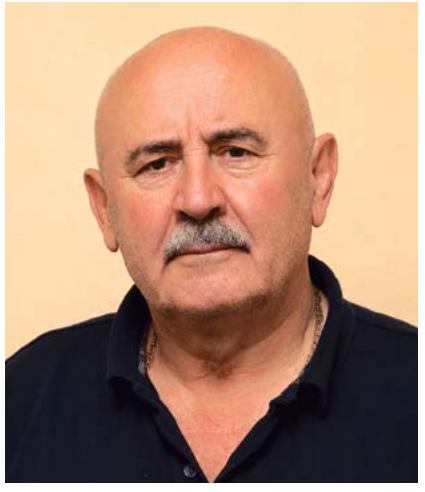
Sanja Marković

Šefica kabineta generalnog direktora

Valentina Virijević

Direktorka finansija

Milisav Vukojičić

Predsednik Samostalnog sindikata *Trayal Korporacije*

Milan Simić

Direktor Fabrike eksploziva i pirotehnike

Nenad Isailović

Direktor Fabrike zaštitnih sredstava

Dragana Savović

Direktorka Oblasti gumarstva

Danko Đaković

Direktor Oblasti tehničke podrške

Jedan od sastanaka kolegijuma Trayal Korporacije AD

Lokacije *Trayala*

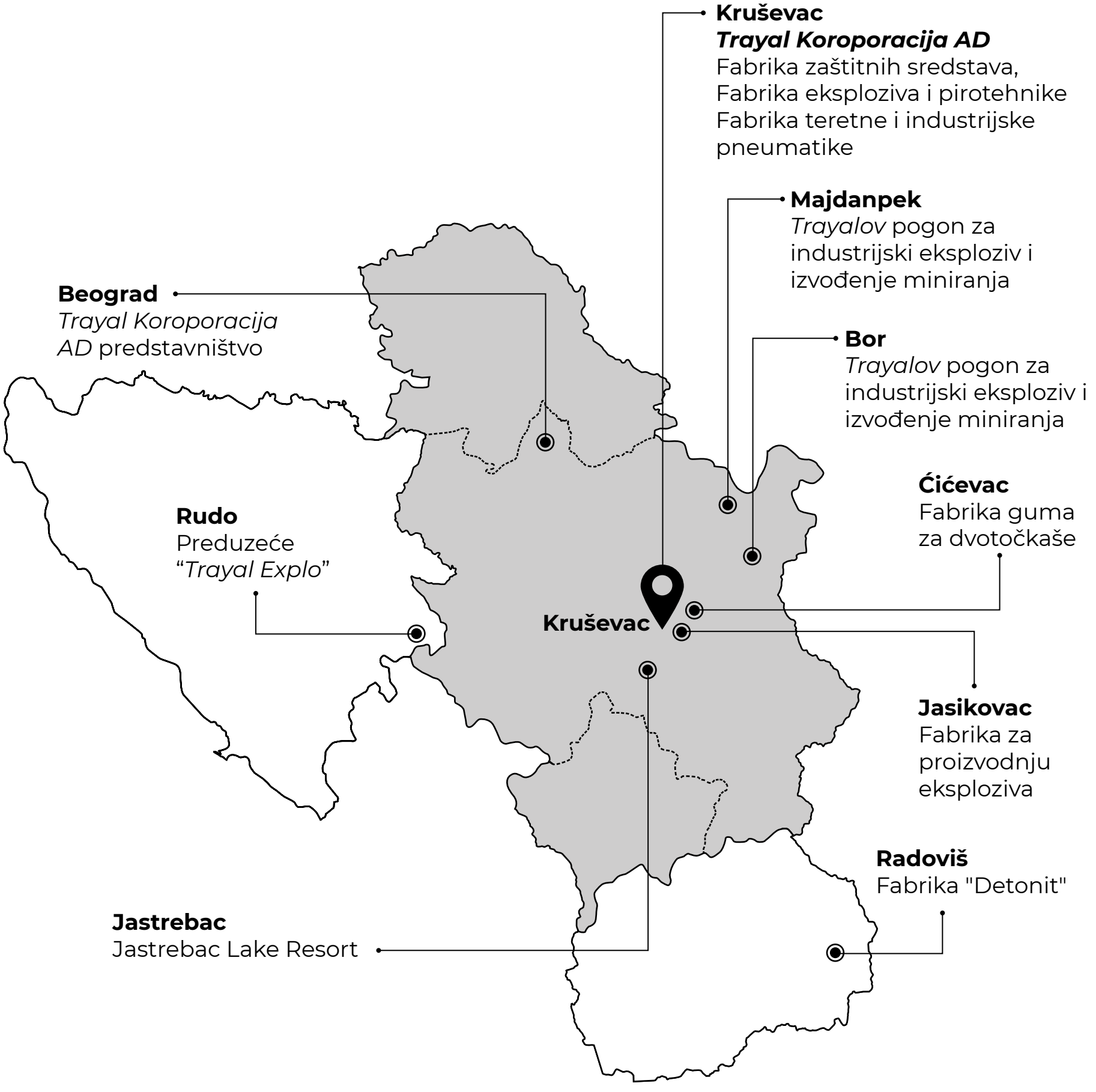

Trayal **je rođen u naselju Parunovac, „na pola sata od Kruševca“, kako su u vreme nastanka opisivali njegovu geografsku poziciju.**

U međuvremenu, kroz prethodnih skoro 140 godina, grad se, zajedno sa *Trayalom*, širio i rastao. Danas kažemo da je i geografski i na svaki drugi način *Trayal* deo Kruševca.

Kroz decenije, firma je investirala i širila svoje prisustvo. Danas se zastava *Trayala* s ponosom vije u tri države i na devet lokacija.

U svim ovim mestima *Trayal Korporacija* je lojalan i ugledan član lokalne zajednice, sa kojom sarađuje i u koju ulaže.

Kruševac
Trayal Koroporacija AD
Fabrika zaštitnih sredstava,
Fabrika eksploziva i pirotehnike
Fabrika teretne i industrijske pneumatike
Majdanpek
Trayalov pogon za industrijski eksploziv i izvođenje miniranja
Bor
Trayalov pogon za industrijski eksploziv i izvođenje miniranja
Ćićevac
Fabrika guma za dvotočkaše
Beograd
Trayal Koroporacija AD predstavništvo
Rudo
Preduzeće "*Trayal Explo*"
Kruševac
Jasikovac
Fabrika za proizvodnju eksploziva
Radoviš
Fabrika "Detonit"
Jastrebac
Jastrebac Lake Resort

Vremeplov

Od Obilićeva 1889. godine

1371. Nastanak grada Kruševca

1888. Kralj Milan Obrenović potpisuje ukaz o podizanju *Barutane Obilićevo*

1889. Postavljen kamen temeljac *Obilićeva*. Početak gradnje označio Kralj Aleksandar Obrenović, osvećenje obavio Patrijarh Mihailo

1892. Počela proizvodnja baruta u kruševačkoj Barutani

1896. Uprava Barutane od sopstvenih ušteda sagradila i otvorila osnovnu školu u krugu fabrike

1905. Početak proizvodnje u fabrici savremenog bezdimnog baruta

1989. Svečano proslavljeno 100 godina od početka izgradnje Barutane *Obilićevo*

1989. Puštena u rad Fabrika guma za dvotočkaše i unutrašnje gume u Ćićevcu

1995. Doneta odluka o promeni imena, Preduzeće *Miloje Zakić* postaje *Trayal Korporacija*

1999. U bombardovanju NATO-a oštećen deo fabrike *Trayal*

2003. Ukinut stečaj, pokrenuta proizvodnja u svim fabrikama

2005. Postignut istorijski rekord u proizvodnji guma

2006. Većinski paket akcija *Trayala* prodat bugarskoj kompaniji Brikel

2013. Privatizacija raskinuta, novi vlasnik nije ispunjavao obaveze predviđene ugovorom

2017. Kupljeno odmaralište Merime na Jastrepcu i pretvoreno u objekat Vila Idila

2018. Pod imenom Jastrebac Lake Resort formirana nova turistička ponuda na Jastrepcu

2019. Počinje primena *Trayalovog* sistema Automatizovane protivgradne zaštite sa daljinskim upravljanjem u Srbiji

2019. Osnovana firma *Trayal Eksplo* u Rudom (Bosna i Hercegovina)

do Trayal Korporacije danas

1915. Okupatori zauzeli Kruševac, fabrika u potpunosti opljačkana

1924. Doneta odluka o ponovnoj izgradnji fabrike bezdimnog baruta

1927. Proizvedena prva maska, model M-27

1927. Krenula prva generacija Vojno-zanatlijske škole u *Obilićevu*

1930. Proradile fabrike u okviru hemijskog kompleksa Ravnjak

1940 Kruševac dobio novu fabriku zaštitnih maski

1941. U nacističkom bombardovanju uništen veći deo Vojno-tehničkog zavoda *Obilićevo*

1948. Josip Broz Tito potpisao odluku o izgradnji fabrike privrednih eksploziva u Kruševcu

1952. Počinje proizvodnja zaštitnih maski u novom pogonu

1963. Fabrika počela da isporučuje spoljne gume za dvotočkaše

1976. Iz preduzeća *Miloje Zakić* izašla prva radijalna guma *Trayal*

1979. Osnovana firma *Detonit* u Radovišu (Makedonija)

2020. *Trayal* preuzeo poznati brend guma Rekord

2020. Počela proizvodnja raketne gorive trake i NONEL (neelektrični detonatori)

2021. Otvorena nova fabrika za proizvodnju eksploziva na Jasikovcu i počela proizvodnja specijalnih vojnih eksploziva

2022. Dugovi dovedeni na nulu, *Trayal* oslobođen hipoteka, zaloga, kredita

2023. Rekordna prodaja, *Trayalovih* proizvoda – 75 miliona evra

2026. Postavljena nova fabrika za proizvodnju amonium perhlorata

IZVORI

Snežana Nenezić
NEOBJAVLJENI RUKOPIS O ISTORIJI I RAZVOJU *TRAYALA* od Obilićeva do *Trayal Korporacije*

Dragomir Lazić
TRIPUT ROĐENA monografija Hemijsko-gumarske industrije Miloje Zakić, Kruševac 1969.

Dušan Dražić
BARUTANA POD BAGDALOM prvih 100 godina Vojno-tehničkog zavoda Obilićevo kraj Kruševca 1889–1989.

Akademik Miloje Sarić
ŽIVOT I DELO SRPSKIH NAUČNIKA, SANU, 1986.

Momčilo Isić
MATERIJALNO STRADANJE ŠKOLA U PRVOM SVETSKOM RATU, 2010.

List Obilićevo 1990–1995. godina

List *Trayal* 1996–1999. godina

Press Clipping o *Korporaciji* 2003–2007. godina

Srpske novine (1889. g)

Srpske novine (1904. g)

Primerci listova Vreme (1930. g), Pravda (1933. g), Službeni vojni list (1889, 1930, 1935, 1937. g)

IMPRESUM

Autor: **Aleksandar Bojić**
Urednici: **Narcis Selimić i Aleksandar Bojić**
Grafički dizajner: **Nenad Milosavljević**

SARADNICI

Ljudi „u senci” koji su značajno pomogli u pripremi ove knjige:

Sanja Marković
Dejan Mihajlović
Ivan Stanimirović Rizinger
Miloš Filić

ČITAJ KNJIGU ONLINE